

ISSN 3023-8927 (ONLINE)

mediterrajournal@gmail.com

<https://www.mediterrajournal.com>

Vol. 3
No. 2
July 2026

MEDITERRA

Mediterranean Social Studies Journal

Contents

Lecture sémiotique des images-mémoires dans la pensée plastique d'Edmond Amran El Maleh
Najib Alloui

Osmanlı Arnavutluk'unda Bektaşilik ve Arnavut Ulusal Hareketi
Osman Görkem

The Relationship Between Digital Concentration and Organizational Vulnerability in
Businesses in Turkey: A New Management Analysis Based on Sectoral Open Data Sets
Zekeriya Şahin

Lessepsiyeen Göçün Sosyo-Ekolojik Boyutu: Antalya Kıyılarında Akdeniz'in Sessiz Dönüşümü
Elif Özgür

The Insecurity of Food Security Law in Europe: The French Case of Agricultural Water
Jean-Victor Maublanc

Antalya Akademik Araştırmalar Derneği (ANT-Akademi) tarafından yayımlanan MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, uluslararası hakemli bir dergi olup yılda iki defa, Ocak ve Temmuz aylarında elektronik olarak çıkarılır.

Dergi, kapsamlı bir perspektifle Akdeniz Havzası'na ve Havza ülkelerinin farklı alanlardaki yerel, bölgesel, ulusal, uluslararası politikalarına yönelik konularda Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Sosyoloji, Ekonomi, Hukuk, İletişim alanlarından ve bunlarla sınırlı olmamak üzere sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden akademik çalışmaları içeren bir yayın anlayışına sahiptir.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, Antalya Akademik Araştırmalar Derneği'nin (ANT-Akademi) uluslararası hakemli bilimsel yayınıdır. Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, yayıncı olarak ANT-Akademi, dergi sahibi ve Editör Kurulu sorumlu tutulamaz. Yazar(lar) çalışmalarının telif hakkını saklı tutar ve yayımlanan makaleler Creative Commons Attribution lisansı kapsamında lisanslanır. MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal tam Açık Erişim politikası uygulamaktadır.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, published by Antalya Academic Research Association (ANT-Academy), is an international refereed journal and is published electronically twice a year, in January and July. The journal has a comprehensive perspective on the Mediterranean Basin and the local, regional, national and international policies of the Basin countries in different fields, including but not limited to International Relations, Political Science, Public Administration, Sociology, Economics, Law, Communication and academic studies from different disciplines of social sciences.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal is an international refereed scientific publication of Antalya Academic Research Association (ANT-Academy). The opinions expressed in the articles published in the journal belong to the authors; MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, ANT-Academy as the publisher, the journal owner and the Editorial Board cannot be held responsible. The author(s) retain the copyright of their work and published articles are licensed under the Creative Commons Attribution license. MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal applies a full Open Access policy.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, publié par Antalya Academic Research Association (ANT-Academy), est une revue internationale à comité de lecture publiée électroniquement deux fois par an, en janvier et en juillet.

La revue offre une perspective globale sur le bassin méditerranéen et les politiques locales, régionales, nationales et internationales des pays du bassin dans différents domaines, y compris, mais sans s'y limiter, les relations internationales, les sciences politiques, l'administration publique, la sociologie, l'économie, le droit, la communication et les études académiques de différentes disciplines des sciences sociales.

MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal est une publication scientifique internationale à comité de lecture de l'Association de recherche académique d'Antalya (ANT-Academy). Les opinions exprimées dans les articles publiés dans le journal appartiennent aux auteurs; MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal, ANT-Academy en tant qu'éditeur, le propriétaire du journal et le comité de rédaction ne peuvent être tenus responsables. Les auteurs conservent les droits d'auteur de leur travail et les articles publiés sont soumis à la licence Creative Commons Attribution. MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal applique une politique de l'accès ouvert et total.

SAHİBİ/OWNER/PROPRIÉTAIRE

Antalya Akademik Araştırmalar Derneği (ANT-Akademi) adına
Senem ATVUR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/RESPONSIBLE EDITOR-IN-CHIEF/RÉDACTRICE EN CHEF RESPONSABLE

Senem ATVUR

EDİTÖRLER/EDITORS-IN-CHIEF/RÉDACTRICES EN CHEF

Ceren UYSAL OĞUZ, A. Gün GÜNEŞ GÜLAL

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS/RÉDACTEURS EN CHEF ADJOINT

M. Onur ÇÖPOĞLU

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD/CONSEIL DE RÉDACTION

Aybüke İNAN ŞİMŞEK – Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (Hukuk)
Fatih Fuat TUNCER – Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (Siyaset Bilimi)
M. Suzan ILIK BİLBEN – Akdeniz Üniversitesi (Sosyoloji)
Sanem ÖZER – Akdeniz Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler)
Şebnem ARIK – Alanya Üniversitesi (İktisat)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ/LANGUAGE EDITORS/ÉDITEURS DE LANGUE

Sanem ÖZER (İngilizce), Emel ELFENDİ (Fransızca)

MİZANPAJ/LAYOUT/ MISE EN PAGE

Bera İshak KARATAŞ

GRAFİK TASARIM/GRAPHIC DESIGN/DESIGNER GRAPHIQUE

Macit GÜREL

ULUSLARARASI DANIşMA KURULU/INTERNATIONAL ADVISORY BOARD CONSEIL INTERNATIONAL DE R DATION CONSULTATIF

Ahmet Erdi ÖZTÜRK – London Metropolitan University, İngiltere
Ali şevket OVALI – Dokuz Eyl l Üniversitesi, Türkiye
Alpaslan  ZERDEM – George Mason University, ABD
Andrea LOCATELLI – Universit  Cattolica del Sacro Cuore Milano, İtalya
Aslı Seda KURT – Dokuz Eyl l Üniversitesi, Türkiye
Asma Shakir KHAWAJA – Center for International Strategic Studies, Azad Jammu and Kashmir (CISS AJK), Pakistan
B. Esra  AYHAN – Emekli Profes r, Türkiye
Bezen BALAM R COşKUN – Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Çağdaş DEDEOğLU – Yorkville University, Kanada
Çağla G l YESEV  – Bahçeşehir Üniversitesi, Türkiye
Ethemcan TURHAN – University of Groningen, Hollanda
Karine MICHELET – Universit  de Poitiers, Fransa
Kishu DASWANI – Government Law College, Mumbai, Hindistan
Lo c LEVOYER – Universit  de Poitiers, Fransa
Mauricio JARAMILLO JASSIR – Universidad del Rosario, Kolombiya
Mehmet Hanifi BAYRAM – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Mehmet ZANBAK – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Melike AKKARACA K SE – Universidad de Navarra, İspanya
Özgür ARUN – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Rim MOSBEH – Universit  de Sousse, Tunus
Selim ÇAĞATAY – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Sinem AKG L AçIKMEşE – Kadir Has Üniversitesi, Türkiye
ř. İnan R MA – Bilgi Üniversitesi, Türkiye

 LETİşİM/CONTACT/CONTACT

<https://www.mediterrajournal.com/>
mediterrajournal@gmail.com
info@mediterrajournal.com

İçindekiler | Contents

ISSN 3023-8927 (ONLINE) | Yıl/Year: Temmuz 2026/July 2026 | Cilt/Volume: 3 | Sayı/Number: 2

Lecture sémiotique des images-mémoires dans la pensée plastique d'Edmond
Amran El Maleh

Najib Allioui 1-11

Osmanlı Arnavutluk'unda Bektaşilik ve Arnavut Ulusal Hareketi

Osman Görkem 12-25

The Relationship Between Digital Concentration and Organizational Vulnerability in
Businesses in Turkey: A New Management Analysis Based on Sectoral Open Data Sets

Zekeriya Şahin 26-40

Lessepsiyeu G    n Sosyo-Ekolojik Boyutu: Antalya Kıyılarınd   Akdeniz'in
Sessiz D  n    m  

Elif   zg  r 41-71

The Insecurity of Food Security Law in Europe: The French Case of Agricultural Water

Jean-Victor Maublanc 72-81

LECTURE SEMIOTIQUE DES IMAGES-MEMOIRES DANS LA PENSEE PLASTIQUE D'EDMOND AMRAN EL MALEH

Semiotic reading of memory-images in Edmond Amran El Maleh's plastic thought

Najib ALLIOUI^{1 2}

Résumé

La question de l'image dans sa relation avec la littérature ne date pas d'hier, elle remonte à loin. On la retrouve d'une grande présence dans la littérature d'Edmond Amran El Maleh, d'autant plus qu'elle n'a pas une valeur illustrative, mais une valeur primordiale en ce sens qu'elle affecte la mémoire de l'auteur. La prééminence de la dimension visuelle affecte au plus haut point la dimension mnémonique, d'où cette indissociabilité de l'image et de la mémoire. Or la mémoire visuelle est abordée par E. A. El Maleh depuis l'œil d'un passionné des arts plastiques, au point que nous assistons chez lui à une pensée plastique, trouvant ses soubassements dans l'éthique. C'est pourquoi, en adoptant la sémiotique de la mémoire, nous nous sommes efforcé de mettre en évidence l'idée que la mémoire visuelle repose chez E. A. El Maleh sur deux principes complémentaires, à savoir cette transition allant de l'esthétique vers l'éthique.

Mots Clés: Mémoire, Pensée Plastique, Esthésie, Ethique, Semiosis

Abstract

The question of the image in its relation to literature is nothing new, it goes way back. It's particularly present in Edmond Amran El Maleh's work, where it doesn't just illustrate, but plays a fundamental role, impacting the author's memory. The visual dimension takes center stage, deeply influencing the mnemonic aspect, making image and memory inseparable. El Maleh approaches visual memory like an art lover, resulting in a kind of plastic thinking rooted in ethics. Using the semiotics of memory, we've tried to show that El Maleh's visual memory relies on two complementary principles: the shift from aesthetics to ethics.

Keywords: Memory, Plastic Thought, Aesthetics, Ethics, Semiosis

Introduction

Il s'agit dans ce présent article de souligner l'intérêt de l'image et de la mémoire dans la pensée d'Edmond Amran El Maleh. C'est pourquoi nous partons de ce constat : en fascinant la mémoire de l'auteur, les images influencent son imaginaire et construisent un « monde imagé » (Chatenet, 2023, pp. 140-158). Il n'y a que des images, que des lieux, écrit E. A. El Maleh dans sa préface à *Parcours immobile* (1980). Autrement dit, nous assistons chez lui à ce qu'on appelle sémiotiquement la pensée plastique, trouvant ses fondements dans la mémoire visuelle qui se traduit à travers l'allégorie au sens Benjaminien, dont E. A. El Maleh se sent très proche. Une telle pensée change notre rapport au monde, car elle construit un sens *autre*. En effet, ce procédé littéraire de l'allégorie, « plus proche de l'art de peindre que ne veut nous le faire accroire une pensée conceptuelle » (Dufour-El Maleh, 1998, p. 10) qu'E. A. El Maleh manie si bien, rend possible une écriture de la mémoire particulière, voire innovante, et ne se séparant point de la question de

¹Enseignant agrégé de Lettres modernes en 2020 (Rabat) et titulaire d'un doctorat en Sciences du langage en 2025 à l'Université de Meknès, fac des Lettres, Maroc. alliouinajib@gmail.com. Dossier ORCID : 0009-0007-9252-4213

² Je dédie ce travail à mon Professeur Monsieur Anouar Benmsila qui m'a transmis la passion pour la sémiotique.

l'éthique. Dotées de qualités esthétiques, voire esthésiques, les images-mémoires se pourvoient tant d'éthiques que d'esthétiques et contribuent à fonder le sens de la responsabilité pour autrui. En d'autres termes, E. A. El Maleh met au centre des images-mémoires la dimension de l'éthique, dans la logique de Levinas. Par conséquent, en montrant comment E. A. El Maleh mobilise une pensée plastique qui cadre avec l'écriture allégorique, cet article s'accompagnera d'une analyse approfondie de quelques toiles, inscrites dans le cadre de la culture marocaine, illustratives de cette pensée plastique trouvant ses racines dans la mémoire visuelle marocaine. C'est pourquoi lire E. A. El Maleh sera mené en moyennant les artistes sur lesquels il a écrit. Une telle analyse sera attaquée depuis la méthode sémiotique, à même, vu l'ampleur de ses travaux sur le visuel, d'apporter une signification multiple et riche de l'œuvre de l'auteur nous concernant. On l'aura compris, la mémoire visuelle est supposée être un fait de langage, individuel et collectif. D'où effectivement notre attachement à analyser le récit et le discours comme des représentations indirectes de la mémoire.

A travers le discours pictural et scriptural, la mémoire indirecte, celle du récit allégorique, semble se raconter de manière singulière par rapport à une mémoire directe (les témoins de première main et les historiens). S'agissant des notions d'esthétique et d'éthique, en ce qui nous concerne, nous ne les employons pas dans leur usage galvaudé, mais nous les inscrivons dans un champ philosophique bien précis, celui qu'ont développé respectivement un P. Ricœur, un M. Merleau-Ponty, un E. Levinas, un J. Genet. L'esthésie ne se limite pas ici à sa relation avec le monde sensible mais comme ce qui instaure la relation avec autrui (Landowski, 2004). De ce rapport avec l'autre, l'esthétique débouche sur l'éthique. C'est dire que les images-mémoires ne se passent pas de ce lien entre l'esthésie (le beau et les valeurs) et l'éthique. Cet article vise à inscrire la littérature d'E. A. El Maleh dans une sémiotique de la mémoire qui sera étudiée sur la base d'une confrontation entre le scriptural et le pictural. Leur point commun en est le récit allégorique, assurant cette transition allant de l'esthétique vers l'éthique, laquelle transition passe par le filtre de l'esthésique (l'accès à l'altérité). Ainsi donc, c'est à la lumière de la pensée plastique d'E. A. El Maleh que nous abordons les arts visuels constitutifs de notre corpus.

1. Les images-mémoires chez E. A. El Maleh

1.1. Esthésie et mémoire

Force est de constater que la mémoire se transmet chez Edmond Amran El Maleh depuis l'esthétique, c'est-à-dire l'art qui nous aide à avoir une sensation, à avoir accès à l'émotion et, par voie de conséquence, donner à l'image mnémonique, relevant apparemment du monde de l'absent, une présence actuelle.

Les sémioticiens ont intérêt à traiter de la mémoire. A cet effet, le sémioticien Paul Bouissac montre que la sémiotique pourrait être considérée comme « une science de la mémoire » (2007, pp. 71-87). S'il est certes vrai que rares sont les sémioticiens qui se soient penchés sur la mémoire, il n'en est pas moins que la sémiotique de la culture (la mémoire s'inscrit dans le cadre de la sémiotique de la culture) apporte une autre façon de l'aborder. Il y aura donc besoin de se reporter à des sémioticiens qui accompagneront notre réflexion sémiotique de manière à élucider la relation de la mémoire avec le 'regard esthétique', pour ainsi paraphraser Jacques Geninasca. A ce propos, la mémoire visuelle s'établit sur une attention particulière aux êtres et aux choses : « Je me demande si je n'ai pas un œil de peintre, confie E. A. El Maleh à Marie Redonnet » (Redonnet, « La peinture », 2006). Une telle affirmation équivaudrait chez E. A. El Maleh à ce que Geninasca désigne par 'l'intelligibilité esthétique' :

Si la rationalité scientifique – la manière dont le Discours scientifique garantit l'intelligibilité du monde en le ramenant à l'un – procède selon les voies de la raison, la rationalité esthétique, pour sa part, relève de la faculté qui préside, selon les Encyclopédistes, à la poésie, aux arts en général, à l'imagination (1984, p. 23).

La question de l'émotion est responsable de la construction de ce genre de mémoire, en vrac, que cherche E. A. El Maleh à traduire à travers la littérature, si bien qu'elle devrait être prise en considération lors de l'analyse sémiotique. Il sera donc plus intéressant de décrire le fonctionnement de cette mémoire compte tenu d'une signification qui émanerait de la perception et de la sensation au sens où en parlerait un Maurice Merleau-Ponty, par exemple. Pour cela, nous allons recourir au schéma heuristique³ de la chercheuse allemande Astrid Erll (2011), où la mémoire culturelle comporte une dimension matérielle, une dimension sociale et une dimension mentale. Les images-mémoires se dégageant des récits racontés par E.

³ Nous nous inspirons du travail de Emmanuelle Caccamo. In Caccamo, E. (2017). La sémiosphère de la mémoire individuelle : un modèle sémiotique et intermédial. *Cygne noir*, (5), 163-183.

A. El Maleh s'inscrit dans cette démarche, à cette exception près qu'elles se présentent dans la pensée plastique malehienne comme enchevêtrées, sachant bien que la pensée plastique se caractérise par le principe de l'articulation. En ce sens, la signification jaillit de la *semiosis*, dans la conception hjelmslevienne cette fois-ci. Chez Erll, la dimension matérielle comprend les artéfacts mnémoniques, les médias et les technologies de mémoire à l'exemple des livres, des films, des photographies et des bâtiments architecturaux. La dimension sociale renvoie aux pratiques de mémoire et à celles et ceux qui portent la mémoire, la cuisine, les religions, le savoir et le savoir-faire laissé par le passé. Enfin la dimension mentale fait référence aux codes et aux concepts qui informent et rendent possible la lecture des « textes » et, avec elle, la remémoration collective. Ces dimensions sont régies évidemment par le sensible marquant la pensée plastique malehienne.

Ce sont les arts visuels, conçus comme des artéfacts⁴mnémoniques, qui incarnent la dimension matérielle dans les récits et les écrits d'E. A. El Maleh. La peinture marocaine, envisagée comme un artisanat, donne une trace concrète à la culture marocaine, celle où l'emporte une vision de paix, de pauvreté et d'humilité. Ce qui est apparemment concret n'en est pas moins abstrait, car celui qui peint, dessine ou écrit « apporte son corps », pour employer une expression de Merleau-Ponty (1964). A partir du visible mnémonique, le lisible mnémonique se construit pour raconter un passé vraisemblable, tombé dans les oubliettes, et quiconque conviendra que ce qu'on appelle "mémoire" est quelque chose qui nécessite une distance dans le temps.

Mieux encore, pour enrichir notre analyse sémiotique de la question de l'image et son rapport à la mémoire, on peut se référer à *De l'Imperfection* du sémioticien Algirdas Julien Greimas (1917-1992) qui considère que chaque objet est digne de considération en ce qu'il participe à trois dimensions de la culture (1987, pp. 90-91) : fonctionnelle, mythique et esthétique. Notons tout de même que Greimas évoque l'objet dans sa matérialité pur et dur, c'est nous qui nous permettrions de l'appliquer à l'objet mnémonique, entendons par ce dernier le lieu de la manifestation du sensible et de l'intelligible (voir ci-bas Fig.1) :

- Une dimension fonctionnelle : l'utilité de l'objet mnémonique

Dans la peinture d'Ahmed Ben Smail, on voit ce qu'on pourrait qualifier d'objets, simplement quotidiens, dotés d'une 'prégnance': d'abord, quelque chose qui ressemble à une table et une chaise modestes, ensuite, de l'écriture manifestée par des chiffres en général mais aussi la lettre arabe (il semble qu'il y en a une en haut, d'autant que le chiffre 9 n'est pas clairement distinguable de la lettre و 'الواو'). Nous nous permettrions cette interprétation en rapport avec les autres peintures où l'alphabet arabe est quasiment omniprésent. Or ces objets mnémoniques, prégnants, au sens psychologique du terme, au service de la transmission d'un imaginaire et d'une culture si prolifiques, sont avant tout des images refoulées. Le peintre peint l'image de l'objet table et l'image de l'objet lettre, comme il les envisage et les ressent. C'est la mémoire du peintre présentée en vrai grandeur, c'est-à-dire en représentant l'objet appartenant au passé à ses dimensions réelles par la peinture.

- Une dimension mythique : le caractère sacré de l'objet mnémonique

S'ajoute à la première dimension fonctionnelle la dimension mythique qui s'explique par son caractère non-profane, voire sacré. Une table est porteuse d'un mythe, à entendre comme une construction de l'esprit, fruit de l'imagination. Elle sert à manger, elle se dote d'une valeur protectrice, elle porte la nourriture, sachant bien que la nourriture est sacrée. Le pain et l'eau par exemple relèvent de l'intouchable. Il en va de même de la lettre arabe و 'الواو' qui renvoie du moins à la langue du Coran. Par exemple, E. A. El Maleh tente de déchiffrer cette dimension spirituelle de la nourriture dans un de ses textes intitulé « Trois Palmiers » où effectivement il fait preuve d'un allégoricien, celui à même de lire les signes de la vie quotidienne dans ce qu'ils ont d'allégorique, de symbolique et de spirituel. Ainsi, l'eau se dote d'une fonction mythique :

Si Embark remplit une tasse de cuivre placée sous le bec, en cuivre aussi, de la guerba, il la tend à l'homme assoiffé, l'eau n'a pas de prix, j'étais naïf de penser qu'il y avait un prix à payer, l'homme a bu, éteint sa soif, il donne une pièce, la chance, le sort est entre les mains de Dieu, Si Embark murmure les formules rituelles et va son chemin, il marche, parcourt son destin. Contrairement à certains autres de sa corporation, il ne porte pas de chapeau à pompons rutilants de couleurs, ni coquillages ni harnachement de

⁴ Au sens étymologique, empr. à l'angl. *artefact* « ce qui est réalisé par l'homme, produit artificiel » attesté dep. 1821 (COLERIDGE, *Black Mag.* X. 256 ds NED t. 13).

parade, il ne pose pas pour l'œil voyeur du touriste, rigueur d'une écriture sans folklore (El Maleh, 2024, p. 109).

- Une dimension esthétique : l'objet mnémonique est un fort bel ouvrage

Enfin, les objets en question sont un fort bel ouvrage, ils sont l'œuvre d'un savoir-faire témoignant de toute une tradition millénaire marocaine, sur laquelle est fondé le savoir-faire moderne. Les objets sophistiqués sont une imitation ou une reproduction de l'architecture traditionnelle des objets. L'artisanat est la preuve que ce qui est moderne est traditionnel. E. A. El Maleh traduit la mémoire d'un art marocain où ce sont les valeurs esthétiques qui priment, celles que transmet l'homme humble, à l'image de Si Embarek, invisible mais *auratique*, si nous osons dire.

Fig.1⁵

La dimension sociale se manifeste à travers les pratiques de mémoire, à savoir la religion juive et musulmane, la cuisine marocaine juive, les lieux de mémoire | cimetière juif d'Asilah | témoignant de la présence d'un peuple appartenant au passé, au présent et au futur. A vrai dire, l'œuvre d'E. A. El Maleh tourne autour de l'esthétique de la présence et de l'absence. Chez lui, l'absence du cimetière, par exemple, objet mnémonique visible, ne veut pas dire le vide, le néant, loin s'en faut, l'absence est un plein qui cache des choses si tant est que c'est une absence présentifiée, sensible au monde absent (Fontanille, 1995, p. 18). Dans *Parcours Immobile*, le narrateur, le sujet esthétique, dans le langage de Jacques Geninasca, regarde le cimetière d'Asilah, donné à l'œil du regardeur comme une image, une image-mémoire-construite, celle de l'acteur figuratif | cimetière |, le garant d'une mémoire, la mémoire juive d'Asilah, témoignant de la présence de la communauté juive millénaire. Face à la tombe, d'un certain Nahon, le contemplateur est concerné par ce qui le regarde. De par sa capacité à nous interroger, l'absent a plus de prise sur nous. L'historien de l'art Georges Didi-Huberman semble avoir compris parfaitement comment nous interpellent les choses apparemment absentes. Nous dirions à peu près la même chose des arts visuels :

Devant le tombeau, je tombe ainsi moi-même, je tombe dans l'angoisse (...) C'est l'angoisse de regarder au fond-au lieu-de ce qui me regard, l'angoisse d'être livré à la question de savoir (en fait : de ne pas savoir) ce que devient mon propre corps, entre sa capacité à faire volume et sa capacité à s'offrir au vide, à s'ouvrir (Didi-Huberman, 1992, p. 18).

A partir de là, s'impose "la saisie esthétique" (Greimas, 1987, p. 41), concept greimassien signifiant le lieu où se réalise la fonction sémiotique (Hjelmslev), « [cette] fusion momentanée de l'homme et du monde » (Greimas, 1987, p. 31), l'articulation de l'extéroceptif et de l'intéroceptif (Greimas), le regardeur et le regardé, donnant suite à la révélation du *caché*, de l'*oublié*, le temps de la vérité, où le sujet est envahi par l'objet | la tombe | de Nahon, apparemment banal au début, devenu dans le même temps un objet esthétique et esthésique après le moment de contemplation survenu par l'intrusion du corps propre (imaginaire). Aussi octroie-t-il (l'objet esthétique et esthésique) au narrateur les dimensions d'un sujet qui ressent une "émotion esthétique", dont est conscient le contemplateur, l'homme de l'action, dynamique et actif, contrairement au réactionnaire, enclin à la réaction, banale et inutile : « L'émotion esthétique (...) serait

⁵Ben Smail, A. (2012). *Sans titre*. Fondation Al Mada, <https://www.villadesarts.ma/taxonomy/term/250>, consulté le 05 février 2026.

alors produite par l'impression de *plénitude*, que procurent fugitivement l'esthésie, et, plus durablement, le sentiment de cohérence, de cohésion ou de perfection » (Fontanille, 1999, p. 239).

Quant enfin à la dimension mentale, elle se traduit par le judéo-arabe. La langue, attachée à l'image, car le mot renvoie à l'image de la chose, d'ailleurs cette relation entre le verbal et le visuel ne date pas d'hier, ce sujet intéressent les écrivains et les peintres depuis longtemps. Le langage verbal s'accompagnant de son image (le mot « pain », par exemple, renvoie à l'image du pain, à son goût aussi) est porteur d'une mémoire. Or, dans le cas de l'œuvre nous concernant, le judéo-arabe parlé se perd, sinon perdu à jamais, et il en résulte une angoisse profondément éprouvée par le narrateur. On retrouve cette angoisse envers un passé censé perdu dans *Le Retour d'Abou El Haki*, où le personnage, El Haki, raconte un récit allégorique où l'on assiste à un retour nostalgique et angoissant de l'image et du goût d'Erghaif, du kif, d'El maâjoun, termes voués à la perte aujourd'hui. Par conséquent, la mémoire sensorielle n'est pas un simple récit historique, mais se dote de qualités sensibles et émotionnelles qui se cristallisent par l'image de l'objet devenu concret à force d'être véhiculée par le récit allégorique en acte.

Bien que les trois dimensions ne s'établissent pas toutes sur l'iconique, il n'en demeure pas moins qu'elles participent à la construction d'une image-mémoire qui n'appartient pas seulement au passé, mais au présent et au futur. Cette image reste et quiconque ayant ressenti le même drame vécu par la communauté marocaine juive aura gardé la même image, celle d'une vie pacifique qu'ont connue ensemble Juifs et Musulmans. L'image-mémoire d'une paix perdue à jamais !

Dans la pensée plastique, encore faudrait-il noter que les trois dimensions s'articulent pour donner lieu à une signification concrète qui se manifeste par un sentiment chez E. A. El Maleh, à savoir la nostalgie, conçue sémiotiquement comme passion, à entendre au sens où l'évoqueraient les deux auteurs de *Sémiotique des passions* (1991) : Greimas et Fontanille.

De son côté, le sémioticien Jean-Marie Floch, le théoricien de la pensée plastique, le plus anthropologue des sémioticiens, comme disent les post-greimassiens, a développé une réflexion on ne peut plus actuelle sur le langage dit « planaire », ainsi que sur la production du sens trouvant ses origines dans ce qu'il appellera plus tard les identités visuelles (1995). Sur la base de ces identités visuelles, le récit allégorique se construit pour donner forme à une mémoire visuelle.

Les images, considérées comme des représentations d'expériences extrêmes, ont des effets inévitables sur la mémoire, et les études récentes montrent que ces effets ne laissent même pas indemnes les personnes non concernées directement par le drame. Le narrateur dans les récits d'E. A. El Maleh n'échappe pas à l'appel de la mémoire de toute la communauté juive. Le fait est que toute la communauté marocaine juive le concerne plus particulièrement, vu que le point commun en est la condition juive, et, partant, la condition humaine en général.

Il en résulte que les images-mémoires aident à comprendre à quel type de pensée nous faisons face. C'est qu'il y a chez E. A. El Maleh une forme de pensée plastique, au sens sémiotique du terme. En effet, conçues en tant qu'indissociables, les images-mémoires, ne se passant pas d'une esthétique de la présence et de l'absence, finissent par s'établir sur la valeur de l'éthique se nourrissant de ce que Jean-Marie Floch qualifie de « pensée plastique ».

2. La valeur de l'éthique inséparable de la pensée plastique caractéristique de l'œuvre d'E. A. El Maleh

2.1. Ethique de la pensée plastique

L'esthétique de la mémoire débouche chez E. A. El Maleh sur l'éthique. Les valeurs esthétiques interpellent notre responsabilité envers autrui, c'est-à-dire une mémoire de l'éthique.

La pensée plastique, à ne pas confondre avec une simple lecture figurative, s'est assignée pour ambition le dépassement de la sémiologie de Barthes, celle-ci étant considérée comme insuffisante à proposer une lecture plus pertinente des énoncés visuels. Or Floch a voulu ajouter à la sémiotique une nouvelle perspective à même d'esquisser un projet anthropologique jamais réalisé avant. Ce qu'a cherché Floch est donc ceci : sans faire fi une bonne fois du projet « structural », il ambitionne de décrire les énoncés visuels comme textes, en refusant par là une lexicalisation immédiate de leur aspect « figuratif » ; et donc pouvoir approcher les œuvres dites « abstraites » – non-figuratives – échappant à l'analyse. De cette façon, Floch nous ouvre une piste permettant d'attaquer la dimension de l'imaginaire, à laquelle la mémoire

contribue. La pensée plastique, semi-symbolique, rend possible l'accès « à la signification symbolique, aux mythes et aux récits inscrits dans les images et les objets du quotidien, propres aux cultures » (Chatenet, 2023, pp.140-158). C'est là où apparaît toute la signification plastique propre à l'œuvre d'E. A. El Maleh, porteuse d'une signification symbolique trouvant son substrat dans l'allégorie visuelle et le récit allégorique. Leur point commun en est le récit, ainsi que le note Walter Benjamin dans son fameux texte *Der Erzähler* (2022, samedi 14 mai), qu'il traduit lui-même en français par *Le Narrateur*, en 1939. L'allégoricien aussi bien que le conteur ont ceci de commun qu'est l'artisanat en cela qu'ils racontent la mémoire chacun à sa manière.

Le photographe Touhami Ennader aide justement à s'apercevoir de la manière dont une image peut raconter esthétiquement la mémoire sans pour autant faire fi de sa dimension éthique. Au fond, le regard esthétique donne une dimension différente du fonctionnement de la mémoire et il peut aller au-delà d'une simple mémoire banale, simpliste et moralisatrice. En adoptant la position de l'observateur-artiste, la mémoire malehienne, traduite à travers ses récits allégoriques, serait un tremplin allant de l'insignifiance vers le sens (Greimas, 1983).

Suivant une première tentative de lire la photo de Touhami Ennadre, nous pouvons la diviser tout d'abord selon deux plans : le plan de l'expression et le plan de contenu.

- Plan de l'expression :

Deux couleurs prédominent dans cette photo, le noir et blanc. A la couleur, significative bien sûr, s'ajoute la forme du visage, apparemment celui d'un nègre, et au-dessus, apparaissent des traits et de l'écriture. Et en plus, il y a le numéro 331.

Fig. 2⁶

- Plan de contenu :

Tenant de déchiffrer le sens des mots, nous découvrons dès le premier regard qu'il y a au centre de cette photo "l'humain". En témoigne par exemple, « Mann » : homme, « Kleinkind » : petit enfant.

Ajoutons de même que l'image que nous renvoie la photo prise par Ennadre serait celle d'un mur sur lequel on laisse des traces.

Ce qu'on peut en savoir, c'est que cela a rapport avec l'allemand et donc avec l'Allemagne, puisque la langue utilisée dans la photo est l'allemand. Sans se précipiter et avancer dans une interprétation fortuite, il faut dire que le contenu nécessite le passage par une documentation importante. Dans ce cas, heureusement pour nous, c'est le photographe lui-même qui vient à notre aide. Il écrit :

Je fais bientôt face à une montagne de bagages laissées en souffrance. Sur l'avant des valises, les initiales de ces hommes, femmes, enfants, vieillards, raflés, exterminés, figurent en caractères épais tels des hématomes, les seules traces de ces gazés qui, bien qu'assassinés, sont des stigmates omniprésents. Y compris derrière les numéros incrustés dans la chair des survivants et, pour toujours, dans ma propre mémoire (Ennader, 27 janvier 2025).

⁶ Ennader, T. (2025). *Voyage dans l'horreur d'Auschwitz-Birkenau : 27 Janvier 1945-27 Janvier 2025*. Maison de la photographie-Médina Casablanca. Consulté le 23 janvier 2026 sur <https://touhamiennadre.wordpress.com/>

On le voit, le photographe avait été photographier l'endroit où les juifs ont été gazés jusqu'au dernier. L'histoire nous interpelle ici. Il s'agit des camps de concentrations d'Auschwitz-Birkenau, le plus grand camp d'extermination nazi du troisième Reich.

Les prisonniers sont réduits au numéro, pour leur ôter la part de l'humain qui leur restait. Les réduire pour n'en faire qu'un chiffre. La photo se caractérise par deux fonctions, pour le moins : une fonction historique et une fonction esthétique. L'art a ceci de particulier qu'il secourt l'histoire, en lui apportant une intelligence émotionnelle à partir de la mémoire visuelle.

Une fonction historique : on peut rapporter l'histoire (des Juifs) et l'Histoire (humaine en général) en moyennant la photo. Et, à notre grand bonheur, la photo n'est pas le livre et il paraît qu'elle est plus universelle car elle peut être, émotionnellement, à valeur globale. Lettré et illettré confondus ne peuvent pas échapper à la mémoire, celle-ci provoque la question de l'éthique, commune à nous tous. Le photographe lui-même est interpellé par deux mémoires dans le fond, celle des Juifs qui ont vécu le drame et celle qui l'agace après avoir visité le camp de concentration. Pour le comprendre, il suffit de penser aux reportages consacrés à la guerre, qui nous apprennent entre autres que les soldats n'arrivent pas à parler de la guerre à laquelle ils ont participé. Autrement dit, face à l'horreur intenable, il n'y a plus rien à dire : la langue se tait.

Or, comme on peut s'en apercevoir derechef, le passé n'est pas dissocié du présent ni de l'avenir. L'Histoire se répète, 'l'éternel retour du même', mais sous des formes apparemment changeantes, bien que ce soit en réalité la même, tant que c'est de la condition humaine qu'il s'agit en permanence. La mémoire en est la principale victime.

Quant à la fonction esthétique, elle se traduit chez Ennader par l'effet de lumière qui est un effet de sens en réalité. Chaque couleur et chaque lumière signifie quelque chose pour le photographe. Le sens se construit à partir de la lumière qui accorde au tableau une qualité poétique.

Or, l'avantage de la pensée plastique réside à nos yeux dans le fait qu'elle articule la forme et l'expression ainsi que la forme et le contenu. Du même coup, le signifiant scriptural peut dialoguer avec un signifiant pictural et vice versa, le signifié verbal avec le signifié visuel. Ainsi la sémiotique plastique et la sémiotique narrative se réconcilient-elles. La pensée malehienne suit cette démarche de telle sorte qu'elle en résulte ce qu'on qualifie sémiotiquement de *synesthésie*, c'est-à-dire l'actualisation globale de la correspondance des perceptions. Cette perception, phénoménologique, donne matière à une mémoire bien réelle et pesante sur l'imaginaire individuel et collectif. Nous sommes ramené, somme toute logique, à la dimension corporelle, ce réceptif physique et imaginaire où s'amalgame le sensible et l'intelligible. La mémoire-image est le fruit d'une telle fusion indissociable.

Notons, encore une fois, que le corps nous concernant ici est le corps propre, à distinguer du corps sensible. Pour le comprendre plus clairement, il serait intéressant de penser à la psychanalyse qui distingue entre le trauma et le traumatisme. Il y a le drame que subit au présent le corps traumatisé et qui passe mais il y a après la représentation du drame qui reste dans le corps imaginaire. C'est le second qui est concerné par la mémoire et non le premier.

A suivre Greimas, les deux plans, l'*extéroceptivité* et l'*interoceptivité* se combinent pour construire la *priopriopceptivité*, le corps propre, où se réunissent le sensible et l'intelligible, impliquant par suite tout le sens de l'expérience vécue, reproduite à travers l'image mnémonique.

De par l'intervention de la *priopriopceptivité*, du corps propre (imaginaire et mnémonique), de la position prise par le sujet de la perception entre l'*extéroceptivité* (l'extérieur) et l'*interoceptivité* (l'intérieur), la réunion des trois macro-sémiotiques est assurée et donne lieu à une immersion dans l'espace et le temps du sujet esthétique. Les sensations transmises de l'extérieur et les affects venant du corps sensible contribuent à la *semiosis*, c'est-à-dire à installer une signification en acte, à la fois intelligible et sensible.

Les valeurs esthétiques aident à repenser le monde, à le voir autrement et, par conséquent, à parvenir à une culture où l'emporterait une mémoire *autre*, celle d'un homme *autre*, pour ainsi reprendre la formule heureuse de Levinas. Ce qu'il appelle ainsi, c'est ce que les peintres inspirés par la culture marocaine, notamment soufie, expriment chacun à sa manière. A titre d'exemple, le photographe tunisien Jellel Gasteli procède à la construction d'une mémoire *autre* à travers une méthode singulière selon laquelle il aborde le motif du mur.

2.2. La mémoire et le sacré

La mémoire chez E. A. El Maleh ne se limite pas à l'esthétique. C'est une porte qui ouvre sur le sacré, voire une émanation du sacré. En d'autres termes, la mémoire a ceci de particulier qu'elle est marquée par le spirituel, par les lieux saints, ceux qui l'ont marqué à Safi, car il est né près d'un mausolée, mais également ceux qui ont marqué son cheminement de l'allégoricien. Cette sacralité est celle qu'on retrouve chez un certain nombre de peintres et photographes marocains ou autres. A dire vrai, chez E. A. El Maleh, la pensée marocaine, la sienne en particulier, croise celle de Walter Benjamin, son idole, mais pas que, c'est pourquoi nous allons parler de Jellel Gasteli ici, le photographe tunisien, sur lequel E. A. El Maleh a écrit.

La photographie de Gasteli croise la pensée plastique malehienne dans la mesure où elle est habitée par une mémoire du sacré, à entendre au sens actuel du terme, ainsi qu'Antoni Tapiés le souligne, un peintre que n'ignore pas du tout E. A. El Maleh puisque il l'évoque dans le travail qu'il a consacré à Ahmed Ben Smail, Moulay Ahmed, comme il dit.

D'après Greimas, le sacré est le propre de la poésie et la photo n'en manque pas quand elle est prise par le photographe de l'écriture blanche, terme utilisé par El E. A. Maleh pour mettre des mots sur le travail de Gasteli. C'est que la poésie est un langage non-profane, pour le moins, comme l'écrit Greimas dans *De l'Imperfection*.

Le plan de l'expression traduit la forme d'une petite demeure très modeste. Les deux couleurs sur lesquels joue le photographe sont le noir et blanc avec des degrés évidemment caractérisant ces couleurs basiques. Le contraste en émanant donne une lumière entre le blanc et noir. L'usage des couleurs témoigne de la simplicité aussi bien de la couleur que de la forme. La forme est en bref une incarnation de ce que nous a révélé gentiment l'artiste lors d'un entretien : « Le dépouillement. C'est à dire identifier le superflu et s'en débarrasser. Ne garder que l'essentiel. Simplifier à l'extrême » (Gasteli, 2024).

Fig.3⁷

Le plan du contenu s'explique par le rapport à la forme bien entendu. En effet, la lumière, dont on dirait traditionnelle, échappant, de par sa modestie, à toute sorte d'artifice, témoigne de la recherche d'une esthétique de l'humble trouvant ses soubassements dans la « pauvreté absolue⁸ » d'une terre millénaire. Elle est la trace d'une mémoire visuelle de l'humble, de la spontanéité et de la simplicité :

Dépouillement rigoureux, architecture de lumière, on se plaît à penser qu'ici la demeure humaine, modulée comme un poème, se dérobe dans le secret de son intimité, les murs, les ouvertures marquant le seuil d'une garde vigilante (...) jeu de présence, absence, présence concrète de ces murs, cette demeure devinée, de ces maisons sans doutes humbles qui, à l'instant où le regard se pose, se change en une intériorité invisible

⁷ In El Maleh, E. A. (1996). Jellel Gasteli, *photographe, Ecriture Blanche. Horizons Maghrébins - Le droit à la mémoire*, N°31-32, pp. 225-240. https://www.persee.fr/doc/horma_0984-2616_1996_num_31_1_1586

⁸ Expression employée par E. A. El Maleh pour désigner l'art de Khalil El Ghrib.

(...) une poésie qui puise ses pouvoirs dans cette blancheur régnante, le vide, le rien, le renoncement aux séductions de la couleur (El Maleh, 1996, pp. 225-240).

La blancheur du mur témoigne de la main humble, invisible, qui l'a construite, comme le peintre qui construirait une toile humble ou à l'image de l'homme antique ayant construit sa petite demeure pour se protéger de la tempête. On a là, continue E. A. El Maleh à propos de Gastelli, une pureté de la blancheur, une architecture de la lumière qui renonce aux séductions de la couleur, d'où le rapport latent avec la poésie, c'est-à-dire le sacré, tant et si bien que poésie et sacré sont indissociables.

Reprenant Greimas, on s'aperçoit que tout objet est digne de considération, la petite demeure et la porte ont une valeur protectrice. Elle représente l'intouchable, elle est la demeure de l'intime.

Dans son fameux entretien avec José Angel Valente, Antoni Tapiés dit que le sacré n'est en rien réduit à sa dimension religieuse, car il peut signifier quelque chose d'actuel, au-delà de tout utilitarisme :

l'élément, la sagesse divine, est très important. Parfois on l'interprète mal, parce qu'à une époque aussi matérialiste que la nôtre, cela peut paraître un retour à de vieilles croyances religieuses institutionnelles. Mais, selon la manière dont nous l'interprétons, le nom divin peut être quelque chose de très actuel (Tapiés & Valente, 1999, p. 10).

Conclusion

Ce dont il est question ici, c'est de faire en sorte que la mémoire visuelle soit abordée sémiotiquement afin d'apporter peut-être une nouvelle signification sur la mémoire, rendant possible une bonne compréhension du fonctionnement des images-mémoires, compte tenu du fait que la littérature exprime le monde de l'écrivain, marqué bien sûr par un passé qui pourrait être heureux ou malheureux. La mémoire passe par l'image et l'écriture est confrontée à en faire une description à la fois véridique et fictionnelle. N'est-ce pas là où réside la pratique littéraire : fusionner fiction et réalité ?

En nous inscrivant dans l'interdisciplinarité, nous avons tenté de confronter philosophie, esthétique, sémiotique et littérature de telle sorte que notre analyse sémiotique soit autant que faire se peut précise et convaincante. A partir de là, notre objectif tracé étant de montrer que les images-mémoires, compte tenu de leur esthétique, construisent une éthique qui ne se sépare point chez E. A. El Maleh de la pensée plastique. Par conséquent, l'esthétique, tissant le lien nécessaire avec l'esthésique (l'altérité), débouche sur l'éthique.

Par ailleurs, suivant Roland Posner, on peut penser de manière analogique que la culture est à la société ce que la mémoire est à l'individu. Cet article s'est attaché, d'une part, à mettre en évidence plutôt le destin du collectif, à travers la culture marocaine juive. Or, dans un prochain article, il s'agira de nous pencher sur l'étude sémiotique de la mémoire individuelle, c'est-à-dire s'efforcer de comprendre la mémoire d'une expérience singulière et subjective, celle d'E. A. El Maleh. Le défi serait enfin, comme le propose Roland Posner, de trouver quel modèle sémiotique permettrait d'en rendre compte.

Évaluation par les pairs : double aveugle indépendant

Contributions des auteurs : Najib Alloui: 100%

Financement et remerciements : Aucun soutien n'a été reçu pour cette étude.

Autorisation éthique : Cette étude ne comporte aucune recherche sur des êtres humains ou des animaux nécessitant une autorisation éthique.

Conflit d'intérêts : Il n'existe aucun conflit d'intérêts avec une institution ou une personne liée à l'étude.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Najib Alloui: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

How to Cite: Alloui, Najib. (2026). Lecture sémiotique des images-mémoires dans la pensée plastique d'Edmond Amran El Maleh. *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(2), 1-11. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.279>

Références

- Alloui, N. (2017). *La phénoménalité dans la sémiotique d'A. J. Greimas à travers la peinture*. [Mémoire non publié]. Université de Meknès. FLSH.
- Alloui, N. (2025). Approche sémiotique de la *présence-absence* dans la photo d'Ahmed Ben Smail. Dans A. Benmsila & A. Fallous (dirs), *Pratiques discursives* (pp.80-88). Publications de la Fac des Lettres et des Sciences Humaines de Meknès.
- Alloui, N. (2025). *Le verbal et le visuel dans l'œuvre d'E. A. El Maleh ; approche sémiotique* [Thèse de doctorat non publiée]. Université de Meknès. FLSH.
- Benmsila, A. (2019). *Greimas aujourd'hui, du sens et des langages*, actes du colloque international tenu les 22 et 23 novembre 2016 à Meknès, Publications de la Faculté des Lettres (UMI).
- Benmsila, A. (2025). *Pratiques discursives*, Meknès, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines, série actes de colloque n° 01 / 2025.
- Ben Smail, A. (2012). *Sans titre*. Fondation AL MADA, Maroc. <https://www.villadesarts.ma/taxonomy/term/250>.
- BOUISSAC, P. (2007). Semiotics as the Science of Memory. *Sign Systems Studies*, 35 (1-2). <https://doi.org/10.12697/SSS.2007.35.1-2.02>
- Caccamo, E. (2017). La sémiosphère de la mémoire individuelle : un modèle sémiotique et intermédial. *Cygne noir*, (5), 163-183. <https://hal.science/hal-02074733>
- Chatenet, L. (2023). La " pensée plastique " de Jean-Marie Floch: pour une sémio-anthropologie des " mondes imagés". *Estudos Semióticos*, 19 (2), pp.140-158. 10.11606/issn.1980-4016.esse.2023.206896. hal-04192547.
- Didi-Huberman, G. (1992). *Ce que nous voyons, ce qui nous regarde*. Minuit.
- El Maleh, E. A. (1980). *Parcours immobile*. Maspero, Voix.
- El Maleh, E. A. (1983). *Aïlen ou la nuit du récit*. Maspero, Voix.
- El Maleh, E. A. (1986). *Mille ans, un jour*. La Pensée sauvage.
- El Maleh, E. A. (1990). *Le retour d'Abou El Haki*. La Pensée sauvage.
- El Maleh, E. A. (1996). Jellel Gasteli, photographe, *Ecriture Blanche*. *Horizons Maghrébins - Le droit à la mémoire*, N°31-32, pp. 225-240. https://www.persee.fr/doc/horma_0984-2616_1996_num_31_1_1586
- El Maleh, E. A. (1998). (Introduction de Dufour-El Maleh, Marie-Cécile), *Le Café Bleu Zirek*. La Pensée sauvage.
- El Maleh, E. A. (2024). *Abner Abounour*. La Pensée sauvage (réédition augmentée).
- Ennader, T. (2025). *Voyage dans l'horreur d'Auschwitz-Birkenau : 27 Janvier 1945-27 Janvier 2025*. Maison de la photographie-Médina Casablanca. Consulté le 23 janvier 2026 sur <https://touhamiennadre.wordpress.com/>.
- Estay Stange, V. (2022). Art, littérature et post-mémoire : enjeux sémiotiques, *Actes Sémiotiques* [En ligne], n° 127. <https://doi.org/10.25965/as.7717>
- Fontanille, J. (1995). *Sémiotique du visible*. PUF.

- Gasteli, J. (2024, 30 Septembre). Jellel Gasteli : J'utilise la photographie comme un outil pour exprimer et partager mes émotions. *Libération*. https://www.libe.ma/Jellel-Gasteli-J-utilise-la-photographie-comme-un-outil-pour-exprimer-et-partager-mes-emotions_a147512.html. Propos recueillis par Najib Alloui.
- Greimas, A. J. & Fontanille, J. (1991). *Sémiotique des passions. Des états de choses aux états d'âme*. Seuil.
- Greimas, A. J. (1987). *De l'Imperfection*. Fanlac.
- Halbwachs, M. (1950). *La mémoire collective*. PUF.
- Hjelmslev, L. (1971). *Prolégomènes à une théorie du langage*, traduction française, Minuit.
- Landowski, E. (2004). *Passions sans nom*. PUF.
- Lévi-Strauss, C. (1962). *La pensée sauvage*. Plon.
- Merleau-Ponty, M. (1964). *L'œil et l'esprit*. Gallimard.
- Nora, P. (1997). *Les lieux de mémoire*. Gallimard.
- Tapiés, A. & Angel Valente, J. (1999). *Communication sur le mur*. Unes.

OSMANLI ARNAVUTLUK'UNDA BEKTAŞİLİK VE ARNAVUT ULUSAL HAREKETİ

Bektashism In Ottoman Albania And The Albanian National Movement

Osman GÖRKEM¹

Öz

Bu çalışma, tarihsel analiz yöntemi ve yerli-yabancı literatürün karşılaştırmalı incelenmesi çerçevesinde, Osmanlı Arnavutluk'undaki İslamlaşma sürecinin yalnızca dinî bir dönüşüm olmayıp aynı zamanda sosyal, kültürel ve siyasal boyutları bulunan çok yönlü bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Bektaşiliğin Arnavutluk'taki tarihsel gelişimi ile Arnavut ulusal hareketinin şekillenmesindeki rolü incelenmiştir. 16. yüzyıldan itibaren bölgede yayılmaya başlayan Bektaşilik, yerel halkla kurduğu güçlü toplumsal ilişkiler sayesinde etkisini artırmış; özellikle Tepedelenli Ali Paşa'nın sağladığı siyasi destekle Arnavutluk'ta önemli bir nüfuz kazanmıştır. 1826 yılında Bektaşî tarikatının Osmanlı Devleti tarafından yasaklanmasına rağmen Arnavutluk'taki varlığını sürdüren Bektaşilik, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen Arnavut ulusal hareketinin etkili unsurlarından biri hâline gelmiştir. Prizren Birliği'nin kuruluşundan bağımsızlık sürecine kadar geçen dönemde bazı Bektaşî tekkeleri, ulusal hareketin örgütlenmesinde, moral desteğinin sağlanmasında ve lojistik faaliyetlerin yürütülmesinde işlev görmüştür. Bunun yanında Fraşeri ailesi ile bazı Bektaşî babalarının faaliyetleri, Arnavut aydınları ile halk arasında kültürel ve fikrî etkileşimi güçlendirerek ulusal bilincin gelişimine katkı sağlamıştır. 1908-1912 yılları arasındaki ayaklanmalar sürecinde Bektaşiliğin, bağımsızlık düşüncesinin belirli toplumsal çevrelerde yayılmasına katkıda bulunduğu görülmektedir. Sonuç olarak çalışma, Bektaşiliğin Arnavut ulusal hareketindeki rolünü dinî kimliğinin ötesinde toplumsal, kültürel ve siyasi boyutlarıyla ele alarak literatürdeki tartışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arnavut Bağımsızlığı, Bektaşilik, Balkanlar Tarihi, Prizren Birliği, Osmanlı-Arnavut İlişkileri.

Abstract

This study employs the historical analysis method and a comparative review of domestic and international literature to examine the Islamization of Ottoman Albania as a multidimensional process shaped by religious, social, cultural, and political factors. Within this context, it explores the historical development of the Bektashi Order and its role in the emergence of the Albanian National Movement. From the sixteenth century onward, the Bektashi Order expanded its influence through close interaction with the local population and, with the support of Ali Pasha of Tepelena, became an important religious and social institution in Albania. Despite its prohibition by the Ottoman State in 1826, the Order maintained its presence and played a significant role in the Albanian National Movement during the nineteenth and early twentieth centuries. Bektashi lodges contributed to the organization of the national movement, while the activities of the Frashëri family and prominent Bektashi babas supported the spread of national consciousness and the idea of independence. The study concludes that the Bektashi Order should be understood not only as a religious institution but also as a significant social, cultural, and political actor in the development of Albanian nationalism, thereby contributing to the existing scholarship on the subject.

Keywords: Albanian Independence, Bektashism, Balkan History, League of Prizren, Ottoman-Albanian Relations

¹ gorkem.osmanq@gmail.com, ORCID: 0009-0006-3942-6203

Giriş

Osmanlı Devleti, farklı din, dil ve etnik unsurların bir arada yaşadığı çok katmanlı bir toplumsal yapıya sahipti. Bu yapı içerisinde Balkanlar, Doğu ile Batı arasında bir geçiş alanı olması nedeniyle hem siyasi hem de kültürel açıdan stratejik bir önem taşımaktaydı. Özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'da yaygınlaşan milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve Balkanlar'da ayrılıkçı hareketlerin güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Sırp, Yunan ve Bulgar ulusal hareketleri bağımsızlıklarını elde ederken, Osmanlı Devleti Balkanlar'da önemli toprak kayıpları yaşamıştır (Kerimoğlu, 2023, s. 539; Bekcan, 2023, s. 157). Buna karşın Arnavutların bağımsızlık süreci, diğer Balkan milletlerine kıyasla daha yavaş ilerlemiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Arnavutların uzun süre Osmanlı yönetimi altında bulunmaları ve devletle güçlü bir bütünleşme sağlamış olmalarıdır (Maden, 2011, s. 157). Bektaşilik tarikatı ise bu bütünleşme sürecinde Osmanlı Arnavutluk'unda tarihsel süreç içerisinde gösterdiği yayılım ve toplumsal etkisiyle öne çıkmıştır.

Arnavut ulusal hareketinin gelişim sürecinde yalnızca siyasi ve askerî gelişmeler değil, aynı zamanda dinî ve kültürel yapılar da belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Bektaşilik, sahip olduğu geniş tekke ağı, toplumsal etkisi ve Arnavut aydınlarıyla kurduğu ilişkiler sayesinde ulusal bilincin oluşumunda dikkat çeken dinî yapılardan biri hâline gelmiştir. Bektaşi tekkeleri, yalnızca dinî faaliyetlerin yürütüldüğü kurumlar olmaktan çıkmış; ulusal fikirlerin yayılmasına katkı sağlayan, toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve Arnavut ulusal hareketinin örgütlenmesine çeşitli düzeylerde destek veren merkezler olarak işlev görmüştür. Bu durum, Bektaşiliğin yalnızca dinî bir tarikat olarak değil, aynı zamanda Arnavut ulusal hareketinin şekillenmesinde etkili olan toplumsal ve kültürel bir aktör olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede çalışma, Osmanlı Arnavutluk'unda Bektaşiliğin toplumsal ve kültürel etkilerinin Arnavut ulusal hareketinin ortaya çıkışına ve gelişimine nasıl yansıdığını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, Bektaşiliğin Arnavut ulusal kimliğinin oluşumunda ve bağımsızlık sürecinde üstlendiği rolün tarihsel bağlamı içerisinde açıklanmasıdır. Bu doğrultuda tarihsel analiz yöntemi benimsenmiş; yerli ve yabancı literatürden elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Bektaşiliğin Arnavut ulusal hareketindeki yeri literatürde farklı yaklaşımlarla ele alınmış olmakla birlikte, tarikatın Osmanlı Arnavutluk'undaki tarihsel gelişimini, toplumsal, kültürel ve siyasi etkilerini ve Arnavut ulusal hareketindeki rolünü kronolojik ve kapsamlı bir yaklaşımla değerlendiren çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda bu çalışma söz konusu boşluğu doldurarak literatüre bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyeti ve İslam'ın Yayılması

1355'te Sırp Kralı Stefan Dušan'ın ölümüyle birlikte Arnavutluk'ta önemli mücadeleler yaşanmıştır. Bu dönemde Arnavutluk topraklarında Sırp baskısı yerine, bölgedeki yerel aristokratik güç odakları olarak tanımlanabilecek Arnavut ve Sırp feodal beylerin kendi ufak prensliklerini kurarak iktidar mücadelelerine giriştikleri görülmektedir. Bu mücadeleler ve sağlam bir merkezi otoritenin bulunmaması Osmanlılara Arnavutluk'ta daha aktif olma fırsatı vermiştir (Pamuk, 2007, s. 341).

1381 yılında Kuzey Arnavutluk'ta Papa'nın desteklediği II. Balsha ile Osmanlı Devleti'nin desteklediği Draç derebeyi Karl Topia'nın güçleri savaştılar. Osmanlıların Balkanlar'daki stratejik ittifak arayışlarının bir sonucu olarak askeri destek sağladığı bu savaştan galip ayrılan taraf onların desteklediği Karl Topia olmuştur. Bunun üzerine Osmanlılar Manastır ve Pirlepo'yu ele geçirmiş ve Dıraç yakınlarını tehdit etmeye başlamıştır. Ancak Orta Arnavutluk'ta Osmanlı Devleti hakimiyeti kısa sürmüştür. Çünkü ortaya çıkan Sırp tehditi karşısında Osmanlı Devleti tüm gücünü Sırbistan'a karşı birleştirmek ve Arnavutluk'tan çekilmek zorunda kalmıştır. 1389 Kosova Meydan Muharebesi'nden sonra Osmanlı Devleti Arnavutluk'ta güçlenmiş ve Üsküp'te Saruhanlıları iskân ederek bir merkez kurmuştur. Ayrıca tımar vererek yerel beyleri kendi tarafına çekmiş ve bu sayede kuvvetlenerek 1392'de Ülgün ve İşkodra'yı daha sonra 1396'da ise Berat, Akçahisar (Kruja) ve Kesriye'yi alarak Arnavutluk hakimiyetini genişletmişlerdir. Fetret devrinde ise Osmanlı Devleti bölgedeki beyleri destekleyip muhafaza ederek onlardan destek almayı yeterli bulmuş ve bu dönemde Venedikliler'in Osmanlı Devleti'nin karışıklığından yararlanarak yaptığı Arnavutluk'a kadar uzanan genişleme faaliyetlerini görmezden gelmek zorunda kalmıştır. Sekiz yıl kadar süren bir fetret devri sonrası ise Osmanlı Devleti 1415'te Akçahisar'ı, 1417'de ilk defa Avlonya'yı ele geçirerek Adriyatik sahillerine kadar topraklarını genişletmiştir. 1430'da Yanya ve 1449'da Arta'nın alınmasıyla birlikte Arnavutluk'un kuzey bölgesi tamamen Osmanlıların hakimiyeti altına girmiştir (Hasa, 2010, s. 51-52).

Osmanlı Devleti'nin 15.yüzyılda Arnavutluk'u hakimiyeti altına almasıyla birlikte Arnavutların toplumsal, kültürel ve dini hayatında büyük çaplı değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Arnavutların

İslamiyet ile tanışması hususunda son dönemde yapılan araştırmalar (örneğin Gül, 2022); Arnavutların İslamiyet'i kabul etmelerinin zamana yayılan bir süreç olduğunu göstermektedir. Erken dönem Osmanlı kronikleri ve menakıbnamelerin işaret ettiği üzere Osmanlı Devleti'nden önce bölgeye giden seyyah dervişler, bu konuda aktif bir rol oynadılar. Hatta literatürde tarihi gerçekliği ile menkıbevi kişiliği arasında farklı tartışmalar bulunsun da Sarı Saltuk gibi öncü dervişlerle birlikte çok sayıda derviş grubu Balkanlara gelerek bu bölgenin İslam ile tanışması hususunda etkili olmuştur. Bölgeye gelen dervişler tekke ve zaviyeler açtı, su kaynaklarının yakınlarına değirmenler kurdu ve bölge halkı üzerinde etkin bir rol oynayıp onlarla iletişime geçti. Onların bu hoşgörü politikası bölge halkının İslam ile tanışmasına ve onu benimsemesine vesile oldu. (Kulla, 2015, s. 67-68).

Osmanlı Devleti'yle birlikte Arnavutluk'ta yayılan İslam, Osmanlıların "istimâlet" yani hoşgörü politikasıyla söz konusu yayılımın etkili olmasını sağladı. Bu politikanın uygulanışı ile İslam Arnavutluk'ta kalıcı bir yapıda yerleşebildi (Maden, 2013, s. 144). İslam'ı yalnızca askeri bir güçle değil, dönemin sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlerinin de etkisiyle bir sosyal entegrasyon süreci içerisinde benimseyen Arnavutlar, bu sayede dini inanış, gelenek ve göreneklerini bugüne kadar devam ettirebildiler. Çünkü baskıyla dayatılan inançlar zamanla yok olmaya mahkûmdur; oysa sosyolojik dinamiklerle ve kültürel etkileşimle benimsenen düşünce ve inançlar, zamanla değişse de varlığını sürdürür. Arnavutluk'ta İslam'ın yayılması, 18. yüzyılın ikinci yarısında Arnavutluk'un büyük çoğunluğunun Müslüman olmasıyla devam etmiştir. Bu verilerden hareketle, günümüz Arnavutluk'unda İslam dinine inananların nüfusa oranla çoğunluk durumunda olmasında, Osmanlıların hoşgörü politikasının yanı sıra bölgedeki yerel, sosyal ve ekonomik dinamiklerin de önemli bir payı olduğu değerlendirilmektedir (Fshazi, 2011, s. 166). Bu doğrultuda Arnavutluk'taki İslamlaşma sürecinin, Osmanlı idari yapısı ile bölgenin yerel toplumsal dinamiklerinin karşılıklı etkileşimi sonucu gerçekleştiği görülmektedir.

1.1. Bektaşilik'in Arnavutluk'ta Yayılması

Arnavutluk'ta İslam'ın yayılışı ve Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinin 16.yüzyıl itibariyle yerleşmesiyle birlikte toplumda gerçekleşen değişim ve yönelimler, tarikatların da yayılmasını birlikte getirmiştir. Özellikle Rufai, Halveti, Bektaşî tarikatlarının yayılmasıyla Anadolu'dan Arnavutluk'a İslam'ın inanç biçim ve değerlerinin naklinin söz konusu olduğu söylenebilir. Çünkü Anadolu'da hâkim İslam inancının farklı değer ve biçimleri olan tarikatların, şeyhler ve dervişler yoluyla Balkanlar'a taşınması, bölgedeki sosyal ve dini hareketliliğin doğal bir uzantısı olarak gelişmiştir. Bu bağlamda, Bektaşiliğin Arnavutluk'taki yayılımı, Osmanlı fetihleriyle birlikte başlayan çok katmanlı bir sosyo-kültürel dönüşümün önemli bir parçası olmuş, özellikle kırsal bölgelerde tekkelerin sunduğu sosyal dayanışma ağları ve faaliyetleri sayesinde halkın İslam'la tanışmasında ve İslamî değerleri benimsemesinde etkili olmuştur (Akin, 2021, s. 204–205; Durguti, 2025, s. 78).

Bektaşilik Arnavutluk'ta 16.yüzyıla birlikte Rufai ve Halveti gibi tarikatların yanında bu dönemde önemli bir yayılma göstermeye başladı. Yayılmanın özellikle Rumeli topraklarında Hristiyan köylülerin İslam'ı kabul etmesi hususunda önemli bir katkısı olmuştur. Bunun en büyük nedeni Bektaşilik'in hoşgörülü ve çok yönlü yapısının Balkan köylü halklarının dikkatini çekmesinin yanı sıra, Osmanlı'nın bölgede sağladığı yeni sosyo-ekonomik imkânlar, vergi avantajları ve yerel ağlarla kurulan güçlü bağların onların inançlarının değişmesi hususunda etkili olabilmesidir (Maden, 2013, s. 145). Balkanlar'da görülen yoğun İslamlaşma hareketi öncesinde, dönemin nüfus tahrir defterleri ve kilise raporlarına dayanan demografik verilere göre Arnavutluk'un kuzey ve orta bölgeleri Katolik, güney bölgesinde ise Ortodoks nüfus hakimiyetindeydi. Katoliklerin yoğun olarak yaşadığı yerler İşkodra ve çevresiydi. Ortodokslar ise Görice (Korça) ve Ergiri bölgelerinde yoğun bir nüfusa sahipti. İslamiyet Arnavutluk'un önce kuzey ve ortasında yaşayan Katolikler'in arasında yayılmıştır. Güneyde yaşayan Ortodokslar'ın yoğun olduğu bölgelerde bu yayılma nispeten daha az olmuştur (Duka, 1991, s. 69–70). Ancak, 17. yüzyılın ikinci yarısında Venedik ve Avusturya ile yaşanan savaşların etkisiyle İslamlaşma süreci hızlanmış ve özellikle güneydeki Arnavutlar, bu bölgelerde daha yaygın olan Bektaşiliğe yönelmişlerdir (Gül, 2022, s. 146).

17 ve 18. yüzyıla gelindiğinde Arnavutluk'un İslamlaşmasını hızlandıran bazı etmenler vuku bulmuştur. Bu dönemde İslamiyeti kabul eden Arnavutların sayısının artmasında cizye vergi miktarlarının çoğalmasının rolü literatürde farklı ekonomik ve sosyolojik boyutlarıyla tartışılmakla beraber, bu mali yükümlülüklerin yanı sıra kentlerdeki ulemanın etkisiyle İslami kurumların güçlenmesi ve vakıfların etkin faaliyetleri gibi toplum üzerinde etki yaratan faktörler önemli olmuştur. Ayrıca Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki çatışmalardan (Duka, 1991, s. 70) hoşnut olmayan nüfusun yeni bir inanç hoşgörü ile yaklaşımı da göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, Bektaşiliğin Tevhid anlayışındaki mistik derinliği ve ırk, köken veya mezhep ayrımı gözetmeyen kapsayıcı yapısı, özellikle Güney Arnavutluk'taki kırsal topluluklarda kurulan tekkelerin sunduğu sosyal himaye ağlarıyla birleştiğinde yerel halklar arasında din değiştirme konusunda güçlü bir etken teşkil etmiştir (Taşcan, 2017, s. 393). Bu çerçevede Bektaşiliğin

Arnavutluk'ta kök salması, tarikatın heterodoks yapısının yerel halkın kültürel kodlarıyla örtüşmesinin yanı sıra, ekonomik ve sosyal hareketlilik arayan kitleler için güvenli bir sığınak işlevi görmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

2. Osmanlı Hakimiyetinde Arnavutluk

Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girdikten sonra Müslümanlar; özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleşen tedrici demografik değişim süreçlerinin bir sonucu olarak Arnavutluk'un hemen hemen her bölgesinde bulunuyorlardı. Ancak yoğun olarak Müslümanların yaşadığı yerler Arnavutluk'un orta bölgeleri ve Kosova'ydı. Bununla birlikte 17. Yüzyıl itibarıyla Arnavutluk'ta Bektaşilik, bilhassa güneydeki kırsal alanlar ve dağlık bölgelerde kurulan yeni tekkeler aracılığıyla etkin bir yayılma gösteriyordu. İslam tasavvufu ve tarikatların etkinlikleri Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nden önce de karşımıza çıkıyor olsa da Osmanlı döneminde bu faaliyetler daha etkin ve "müesseseseleşerek" yapılmaya başlanmıştı (Öngören, 2007, s. 27). Osmanlı Devleti fetihlerin ardından Balkan coğrafyasında mektep, cami, medrese, imarathaneler inşa ederken; aynı zamanda bölgenin İslamlaşmasında etkili olabilecek dervişlerin de bölgede aktif bir rol oynaması için tekkeler inşa etmiş veya daha önce kurulmuş olanlara vakıf vererek onların Balkan coğrafyasında etkin bir rol oynamalarında etkili olmuştur. Bu eylemleri gerçekleştirirken Osmanlı Devleti'nin stratejisi, devletin dini-sosyal politikaları ile kurum inşası arasındaki organik bağı güçlendirerek Balkan coğrafyasında kalıcı bir devlet olarak varlık göstermek, bölgenin ruhunun Osmanlı yapısına uyum sağlamasını temin etmek ve merkeze bağlı sağlam bir idare kurmaktır (Öngören, 2007, s. 27).

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'u hakimiyeti altına almasıyla birlikte buradaki şehirler hızla gelişim göstermeye başlamıştır. Bu gelişim ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nde vakıf anlayışının önemine vurgu yapılması gerekiyor. Çünkü özellikle şehirlerin kuruluşu ve gelişimi için mühim bir yere sahip olan vakıflar sosyal hayatın her alanında aktif bir şekilde yer almaktaydı. Vakıf sistemi Osmanlı Devleti'nin şehir yaşamı ve toplum yapısını etkileyerek idari sistemde önemli bir yere sahip olmuştur. Bunun nedeni ise şehrin genelinde vakıflar aracılığı ile cami, okul, hastane, han ve çeşmelerin yapılması gibi hizmetlerin verilmesidir. Aynı zamanda bunların sürdürülebilirliği için gerekli olan hizmetler ile de vakıflar ilgileniyordu. Bu sistemin varlığı ve devamlılığı Osmanlı şehirleri için beledi hizmetlerin sağlanması vazifesini yerine getiriyordu. Bu sayede idare etmiş olduğu topraklarda halk refahını, sosyal düzeni ve nizamı sağlamak adına Osmanlılar daha etkin olabilmıştır (Bayartan, 2008, s. 157-161). Arnavutluk özelinde, İşkodra'daki Buşatlı ailesinin veya Berat'taki yerel yöneticilerin desteklediği vakıf eserleri, bu bölgesel imar ve sosyal entegrasyonun somut örneklerini teşkil etmektedir.

Osmanlıların Arnavutluk hakimiyeti ile gelişen Arnavutluk şehirleri zamanla basit idari bir şehir fonksiyonundan öteye giderek birer ticari merkez olmuşlardır. Özellikle nüfusun yapılan göçler ve bölgenin zenginleşmesi ile artarak çoğalması bölgede yerleşimlerin kalelerin dışında yeni bedestenler ve pazarlar oluşturulmasına olanak vermiştir. Bu sayede ufak bölgeler şehir kimliği kazanmaya başlamıştır. Örnek olarak Elbasan gösterilebilir çünkü Elbasan; bu dönemde Osmanlı Devleti'nin büyüyerek gelişen ve stratejik konumunun bir sonucu olarak zamanla ticari ve askeri öneminin artmasıyla diğer bölgelerinin dahil olmasıyla bağımsız bir sancak halini alan önemli şehirlerindendir (Kulla, 2015, s. 69-70). Bunun yanı sıra Görice (Korça) ve Ergiri gibi şehirler de ticaret yolları üzerindeki konumlarıyla benzer bir kentsel dönüşüm yaşamış, zenginleşen bu merkezler Bektaşi tekkelerinin de himaye edildiği alanlara dönüşmüştür. Bu bağlamda vakıf sistemleri, Balkanlar'daki Osmanlı fetihleri ve şehirleşme sürecinde kritik bir işlev görmüş, köprüler, kervansaraylar ve hamamlar gibi tesislerin yanı sıra külliyelele şehirlerin imar ve iskanında hayati bir rol oynamıştır (Bulut, 2017, s. 136-137). Zaman içerisinde Arnavutluk'ta şehirlerin zenginleşmesi ve dini kurumların yerleşip büyümesi ile bölgede esnaf ve esnaf loncalarının önemi artarak işlerin yürütülmesi için özel komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlar sayesinde vakıfların yardımıyla cami ve medrese inşası gibi topluma ve sosyal hayata faydalı işler yapılmıştır (Kulla, 2015, s. 70). Vakıf sisteminin Arnavutluk'taki şehirleşme ve iskân üzerindeki etkisi, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi yalnızca idari değil, sosyal hizmetler aracılığıyla da bütünleştirme stratejisinin en somut kanıtıdır.

3. Tepedelenli Ali Paşa ve Bektaşiler

Osmanlı Devleti idaresindeki Arnavutluk'ta Bektaşilerin en etkin olduğu dönemlerden biri, Tepedelenli Ali Paşa'nın hâkimiyet yıllarıdır (1787-1822). Ali Paşa'nın himayesiyle Bektaşi tekkelerinin sayısının arttığı ve yeni tekkelerin açıldığı bu dönem, Bektaşiliğin Arnavutluk'ta kurumsal olarak güç kazanması açısından olduğu kadar, ilerleyen yıllarda Osmanlı yönetimiyle yaşanacak gerilimlerin tarihsel arka planını oluşturmaları bakımından da bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Merkezi otoriteye

karşı Mısır'daki Kavalalı Mehmed Ali Paşa örneğinde olduğu gibi daha bağımsız hareket etmeye çalışan Ali Paşa, yerel güç unsurlarını kendi yönetimi etrafında toplamaya çalışmış; bu doğrultuda Bektaşi çevreleriyle yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bektaşiler ise bu yakınlığı yalnızca bir himaye ilişkisi olarak değil, faaliyet alanlarını genişletme ve kurumsal yapılarını güçlendirme fırsatı olarak değerlendirmiştir. Böylece Ali Paşa ile Bektaşiler arasındaki ilişki, yalnızca dini bir dayanışmadan ibaret olmayıp, karşılıklı çıkarların belirlendiği siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlara sahip bir ittifak niteliği kazanmıştır. Ali Paşa açısından Bektaşi tekkeleri yerel nüfuzunu artıran ve merkezi otoriteye karşı toplumsal destek sağlayan önemli bir unsur hâline gelirken, Bektaşiler de bu destek sayesinde Güney Arnavutluk'ta hızlı bir yayılma imkânı elde etmiştir (Doja, 2006, s. 94-95).

Yerel güç mücadeleleri içerisinde yükselen Tepedelenli Ali Paşa, Osmanlı Devleti adına yürüttüğü askerî faaliyetler ve bölgedeki asayiş sağlamadaki başarısı sayesinde Delvine mutasarrıflığına, ardından sancak mutasarrıflığına atanmış; zamanla Güney Arnavutluk, Teselya ve Epir'de geniş bir hâkimiyet kurmuştur. Ancak giderek güçlenen konumu, Bâbîâlî ile ilişkilerinin gerilmesine yol açmış ve bölgede büyük ölçüde özerk bir yönetim oluşturmaya imkân sağlamıştır (Palmer, 1997, s. 19-23; Uzun, 2001, s. 1038-1041). Ali Paşa, bölgesel hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla Bektaşi tekkelerini yalnızca dini kurumlar olarak değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal nüfuzunu güçlendiren yapılar olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda çok sayıda yeni Bektaşi tekkesinin açılmasını teşvik etmiş, böylece Bektaşilik özellikle Güney Arnavutluk'ta önemli ölçüde yayılmıştır (Clayer, 2002, s. 127-133). Bunun yanında tekkeler ekonomik açıdan da stratejik işlevler üstlenmiştir. Tempe Boğazı'nda kurulan Hasan Baba Tekkesi, yalnızca bir ibadet merkezi değil, aynı zamanda bölgenin önemli ticaret güzergâhını denetleyen ve ekonomik hareketliliğin kontrolüne katkı sağlayan bir yapı olarak dikkat çekmektedir. Bu durum, Ali Paşa'nın Bektaşi kurumlarını siyasi meşruiyet, toplumsal destek ve ekonomik denetim sağlama amacıyla çok yönlü biçimde kullandığını göstermektedir (Maden, 2013, s. 147-148; Hasluck, 1929, s. 535).

Ali Paşa'nın giderek güçlenmesi ve bağımsız hareket etmesi Bâbîâlî'yi rahatsız etmiş, özellikle İngilizler ve Fransızlarla kendi inisiyatifiyle yürüttüğü ilişkiler sonucunda padişah fermanıyla görevden alınmasına ve cezalandırılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine isyan eden Ali Paşa, Yunan, Sırp ve Karadağlılarla ittifak kurmaya çalışmış, bazı Arnavut gruplarını da çeşitli vaatlerle kendi tarafına çekmiştir. Osmanlı ordusunun müdahalesi sonucunda uzun süren direnişi başarısızlıkla sonuçlanmış; yaklaşık iki yıl süren kuşatmanın ardından 1822 yılında Ali Paşa ve çocukları hayatını kaybetmiştir (Erman, 2021, s. 341-347).

Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı ve ardından gelen ölümü, Osmanlı yönetiminin Bektaşilere yönelik yaklaşımında önemli bir kırılma yaratmıştır. Her ne kadar literatürde Bektaşiler ile Ali Paşa isyanı arasındaki ilişkinin kapsamı tartışmalı olup süreç doğrudan bir nedensellik ilişkisi içerisinde açıklanamasa da Osmanlı yönetimi Bektaşilerin Ali Paşa'ya verdikleri desteği şüpheyle değerlendirmiştir. Nitekim bu dönemde İşkodra Valisi, Bektaşi dervişlerini Ali Paşa'yı destekledikleri gerekçesiyle İşkodra'dan sürgün etmiştir (Hasluck, 1928, s. 48). Bu gelişme, Bektaşiliğin yalnızca dini bir tarikat olarak değil, gerektiğinde yerel siyasi hareketlerle ilişki kurabilen bir yapı olarak algılanmasına yol açmış ve Osmanlı yönetiminin Bektaşilere yönelik olumsuz bakışını belirgin biçimde güçlendirmiştir.

4. Bektaşilik'in Yasaklanması ve Arnavutluk'ta Bektaşi Faaliyetleri

1826 yılına gelindiği vakit II. Mahmud Dönemi'nde "Vak'a-i Hayriye" olarak bilinen büyük bir olay yaşandı ve yeniçeri ocağı kaldırıldı. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla Bektaşilik de yasaklanmış, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar verilmiştir. Bektaşilik'in yasaklanması kararının en önemli sebebi olarak yeniçerilerin mensubu olduğu Bektaşi tekkelerinin, dönemin resmi devlet söylemiyle, birer "fesat" yuvası haline gelmesi gösterilmiştir. Yeniçerilerin Bektaşiler ile olan ilişkileri ve bu ilişkilerden nemalanan Bektaşiler'in yeniçeri gücünü arkasına alarak yapmış oldukları usulsüz davranışlar devletin Bektaşi tekke ve zaviyelerini kapatmasında etkili olmuştur. Bektaşilik'in yasaklanmasıyla bazı Bektaşi tekkeleri yıkılmış bazıları ise cami ve mescit yapılarak mülklerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Devlet tekkeleri yıkarken kadimliği esas alarak tekkelerden altmış yıldan eski olanlara dokunmamayı ve yeni inşa edilmiş olanları yıkma yolunu seçmiştir (Esat Efendi, 2005, s. 175). Bektaşilik ile bağı olan kişiler sürgün ya da idam ile tasfiye edilerek cezalandırılmış ve bir isyana meydan vermemek adına önlemler alınmıştır (Ocaktan, 2024, s. 87). Bektaşilik'in yasaklanmasıyla birlikte Arnavutluk'ta yeni gelişmeler yaşanmıştır. Çoğunluğu Bektaşi olan veya tarikatla güçlü sosyal bağları bulunan âyanlar yeniçeri ocağı kapatılınca ortadan kaldırılmaya başlanmış bu durum Bektaşileri mali ve birçok destekten mahrum bırakmıştır.

Yeniçerilerin ve âyanların varlığı Bektaşiler için Arnavutluk'ta önemli bir destek anlamına gelmekteydi. Arnavutluk bağlamında yerel âyanlar ile Bektaşi tekkeleri arasındaki bu karşılıklı çıkar ilişkisi, tekkelerin kırsal nüfuzunu ve toprak mülkiyetlerini korumalarında kilit bir rol oynamıştır. Çünkü

onlar sayesinde hem yönetime hem de sünni gruplara karşı Bektaşiler kendilerini daha etkin kılabilirdi. Mahmud'un Bektaşî tekkelerini kapatma kararı, Bektaşiliğin özellikle Arnavutluk gibi bölgelerdeki örgütlenmiş yapısını hedef alarak, Bektaşî babalarının kırsal alanlara çekilmesine ve bu durumun, belirli tarihsel koşullar altında, yerel liderler tarafından siyasi manipölasyon aracı olarak kullanılmasına zemin hazırlayabilecek bir ortamın doğmasına yol açmıştır (Durguti, 2025, s. 68). Bektaşiler Bâbiâli tarafından faaliyetleri engellenmeye başlayınca kendilerine eski güçlerine tekrar kavuşabilmek için farklı yollar aramaya başladılar. Ancak devletin kendilerine karşı almış aldığı önlemlerin ve sıkı tedbirlerin neticesi hem onlar hem de devlet için farklı sonuçlar doğurdu. Bu dönemde Bektaşilik'in çoğu Arnavutlar'dan oluşan Babağan kolu; Anadolu'daki merkez Bektaşî tekkesi ile olan bağımlı yapısını kaybetmeye başlayarak Balkanlar'da güçlerini arttırmıştır. Merkezden kopuşun yarattığı bu otonom yapının en önemli sonucu ise Arnavut Bektaşileri'nin, ilerleyen dönemlerde Arnavut ulus devletini inşa etme sürecinde milliyetçi aydınlar tarafından mobilize edilecek kültürel ve örgütsel bir zemin sunmuş olmalarıdır (Aslan, 2022, s. 1253-1254). Bektaşilik'in yasaklanmasıyla Arnavut Bektaşileri'nin bu dönemde faaliyetlerini devam ettirebilmek için yapmış olduğu eylemler ve devletin istemeden de olsa bölgedeki Bektaşî gücünün dengesini bozmuş olması tarikat mensuplarının bu dönemde artık otonom bir yapıda hareket etmelerini sağladı. Bu durumun, ilerleyen yıllarda Arnavut ulusal hareketinin filizlenmesiyle birlikte Bektaşiler'in Osmanlı merkezi yönetimine karşı daha mesafeli bir tutum sergilemeleri için elverişli bir zemin yarattığı değerlendirilebilir. Daha önce Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanında vermiş oldukları destekleri ile Osmanlı Devleti'ne sorun yaratmış olan Bektaşiler artık daha milliyetçi ve yerel çıkarları savunan bir tavır ile hareket etmeye başlamışlardır. Bu çerçevede tarikatın Osmanlı merkezi yönetimine karşı muhalefet odağı haline geldiği söylenebilir (Durguti, 2025, s. 72-73). Nitekim, Bektaşî düşüncesinin dinlere karşı hoşgörüsü, merkezi otoriteye muhalif duruşu ve Arnavut doğasına bağlılığı, literatürdeki farklı yorumlar dikkate alınmakla birlikte, Arnavut milliyetçiliğini besleyen önemli kültürel dinamiklerden biri olarak değerlendirilmektedir (Fshazi, 2011, s. 168).

5. Arnavut Ulusal Hareketlerinin Başlangıcı

19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlıklarını ilan eden Balkan devletleri-Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan-yayılmacı politikalar izleyerek milliyetçi bir rekabete girmiştir. Batı Avrupa'daki milliyetçilikten farklı olarak Balkan milliyetçiliği, ekonomik kimlik yerine askerî güç yarışı şeklinde tezahür etmiş; bu ortam zaman zaman ittifakları, zaman zaman bölgeler arası savaşları beraberinde getirmiştir (Tan & Çakılcı, 2014, s. 354-355). Bu durum, Balkan coğrafyasında ulus-devlet inşa süreçlerinin yalnızca kültürel ve siyasal taleplerle değil, aynı zamanda güvenlik kaygıları ve toprak hâkimiyeti mücadelesiyle şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bölgede gelişen milliyetçilik hareketleri, karşılıklı rekabeti besleyen dinamik bir siyasal ortam oluşturmuş ve Arnavut milliyetçiliğinin gelişimini de doğrudan etkileyen dış koşulları meydana getirmiştir.

Arnavutların Osmanlı idaresiyle derin bütünleşmesi, bu milliyetçi akımlardan diğer halklara kıyasla daha geç etkilenmelerine neden olmuştur. İlk sistematik huzursuzluklar, 1832'de tımar sisteminin kaldırılması ve ardından getirilen yeni vergi düzenlemeleri ile zorunlu askerlik uygulamalarına karşı ortaya çıkmıştır. 1833'te Dibre ve Kolonya'da başlayan yerel ayaklanmalar Berat, Avlonya, Delvine ve Çamerya'ya sıçramış; isyancılar başarılı bir direniş göstererek Osmanlı yönetimini bazı tavizler vermeye zorlamıştır. Arnavutların isyan bölgelerinde Arnavut liderler tarafından yönetilmek isteğini dile getirmesi, bu dönemdeki ulusal bilincin ilk somut yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir (Mezani, 2003, s. 31-32). Bununla birlikte, bu talepler henüz tam anlamıyla bağımsız bir devlet kurma düşüncesini yansıtmaktan ziyade, yerel idarenin Arnavut unsurlar tarafından yürütülmesi ve geleneksel ayrıcalıkların korunmasına yönelik beklentileri ifade etmekteydi. Buna rağmen söz konusu gelişmeler, ilerleyen yıllarda siyasal milliyetçiliğe dönüşecek olan Arnavut ulusal hareketinin toplumsal zeminini hazırlayan ilk önemli kırılmalar arasında yer almıştır.

Tanzimat'ın ardından gerçekleşen isyanlar da benzer bir nitelik taşımaktaydı: yeni vergiler, zorunlu askerlik ve geleneksel yaşam tarzını tehdit ettiği düşünülen düzenlemeler temel şikâyet konularıydı (Kuzucu, 2012, s. 311). Bu isyanlar başlangıçta merkezi yönetimin reform politikalarına karşı yerel bir tepki niteliği taşıyor olsa da zamanla Arnavut kimliğinin korunmasına yönelik ortak bir bilinç oluşturmuş ve farklı bölgelerde yaşayan Arnavut toplulukları arasında siyasi dayanışmayı güçlendirmiştir.

Ulusal hareketlerin olgunlaşmasında kültür ve dil alanındaki çalışmalar belirleyici bir işlev üstlenmiştir. Naum Vekilharci, Thimi Mitko ve Jeronim de Rada gibi öncüler Arnavut dilini ve kimliğini güçlendirmeye yönelik önemli katkılar sunmuştur. Şemsettin Sami Fraşeri gibi Bektaşî kökenli figürlerin bu kültürel uyanışta etkin rol oynaması, tarikat ile milliyetçi hareket arasındaki bağın somut bir örneğini teşkil etmektedir (Kuzucu, 2012, s. 314-325; Bilmez & Clayer, 2010, s. 152-178). Özellikle ortak dil, eğitim ve yayın faaliyetleri aracılığıyla yürütülen bu kültürel çalışmalar, Arnavut ulusal kimliğinin dinî

farklılıkların ötesinde ortak bir etnik aidiyet temelinde şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bektaşî çevrelerinin bu süreçte oynadığı rol ise yalnızca dini faaliyetlerle sınırlı kalmamış; Arnavutça eserlerin desteklenmesi, eğitim faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve milliyetçi aydınların korunması gibi alanlarda da etkisini göstermiştir. Böylece kültürel uyanış ile Bektaşilik arasındaki ilişki, Arnavut ulusal hareketinin düşünsel ve toplumsal altyapısını besleyen önemli unsurlardan biri hâline gelmiştir.

6. Bektaşîler'in Ulusal Hareketler Karşısındaki Tutumları

1826'da Sultan II. Mahmud'un Bektaşîliği yasaklaması, Arnavutluk'ta da önemli sonuçlar doğurmuş; birçok Bektaşî tekkesi kapatılmış, yıkılmış veya diğer tarikatlara devredilmiştir. Devletin müdahaleleri Bektaşî teşkilatının kurumsal yapısını zayıflatmış olsa da bu süreç Bektaşîliğin Arnavutluk'taki varlığını tamamen ortadan kaldırmamıştır. Aksine, 1826 sonrasında Anadolu ve Rumeli'nin farklı bölgelerinden çok sayıda Babagân Bektaşî'nin yoğun Arnavut nüfusun bulunduğu bölgelere yönelmesiyle Arnavutluk, tarikatın en önemli faaliyet merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bu göç hareketi Bektaşî topluluğunun demografik yapısını değiştirirken, Arnavut unsurların tarikat içerisindeki ağırlığını da belirgin biçimde artırmıştır. Özellikle 1878 sonrasında Güney Arnavutluk'ta yeni tekkelerin açılmasıyla Bektaşilik yeniden genişleme sürecine girmiş; bölgedeki tekke sayısı yaklaşık yirmiden 1912 yılına gelindiğinde elliye yükselmiştir (Elsie, 2019, s. 7-8). Bu gelişme, 19. yüzyılın ikinci yarısında Bektaşîliğin yalnızca dinî bir tarikat olarak değil, aynı zamanda Arnavut toplumunun sosyal ve kültürel hayatında etkili bir kurum olarak yeniden güç kazandığını göstermektedir.

Bektaşîliğin Arnavutluk'ta yeniden canlanması, Osmanlı yönetimi tarafından dikkatle takip edilmiştir. Özellikle Balkanlar'da art arda yaşanan milliyetçi ayaklanmaların ardından devlet, Bektaşî tekkelerinin geniş halk kitleleri üzerindeki etkisini potansiyel bir siyasal risk olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Bektaşî tarikatının Arnavutluk'taki nüfuzunu sınırlandırmak veya denetim altına almak amacıyla çeşitli idari tedbirler gündeme gelmiş; hatta bazı devlet görevlileri tarafından Bektaşî tekkelerine diğer tarikatlardan şeyh tayin edilmesi önerilmiştir. Her ne kadar Bektaşîlerin Osmanlı Devleti aleyhine sistematik biçimde örgütlendiğini gösteren kesin kanıtlar bulunmasa da devlet çevrelerinde tarikatın merkez karşıtı hareketleri destekleyebileceği yönündeki kanaat giderek güçlenmiştir. Dikkat çekici biçimde, bu dönemde bazı Türk kökenli Bektaşîler de Arnavut Bektaşîlerini ve Bektaşî babalarını Arnavut ulusal hareketini desteklemekle suçlamıştır (Aslan, 2023, s. 869-873). Bu durum, Bektaşilik içerisinde dahi Arnavut milliyetçiliğine yönelik farklı yaklaşımların bulunduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Osmanlı yönetiminin şüpheyle yaklaştığı ailelerin başında Fraşeriler gelmekteydi. Bektaşî kimliğiyle tanınan Fraşeri ailesi, özellikle Güney Arnavutluk'taki Bektaşî çevreleri üzerinde önemli bir nüfuzla sahipti. Abdül, Naim ve Şemseddin Sami Fraşeri kardeşler, Arnavut ulusal hareketinin düşünsel temellerini oluşturan en etkili isimler arasında yer almış; küçük yaşlardan itibaren Bektaşî tekkelerinde yetişmeleri ise tarikat ile Arnavut milliyetçiliği arasındaki ilişkinin dikkat çekici örneklerinden biri olmuştur. Bektaşî çevrelerinde edindikleri dinî ve kültürel birikim, onların Arnavut dili, tarihi ve ulusal kimliği üzerine yürüttükleri çalışmaları destekleyen önemli unsurlardan biri hâline gelmiştir (Bilmez & Clayer, 2010, s. 153-155). Bu nedenle Fraşeri kardeşlerin faaliyetleri, yalnızca bireysel aydın girişimleri olarak değil, Bektaşî çevrelerinin Arnavut ulusal uyanışına sağladığı entelektüel katkının da bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Tepedelenli Ali Paşa döneminde Bektaşîler üzerinde yaşanan sorunları tekrar etmek istemeyen Osmanlı Devleti, Abdül ve Naim kardeşlerin Bektaşî tekkelerindeki faaliyetlerini yakından takip ediyordu. Bölgeden gelen ihbarlar üzerine Derviş Paşa, Fraşeri kardeşlerin halkı dini açıdan örgütlemeye çalıştığını ve Bektaşî babalarıyla birlikte hareket ettiklerini rapor etmiştir. Bölgede önemli bir diğer figür olan Malik Bey, Priştë Dergâh'ında faaliyet yürütmekteydi. Cafer Baba'nın ölümünden sonra müzayedeye çıkarılan dergâh arazilerinin haksız ele geçirilmesini önlemek için devlete başvurmuş, müzayedeye süresini uzatmayı başarmıştır. Ancak önceki suçları ve yerel idarecilerle sorunları nedeniyle kaçak duruma düşmüş, bir süre Yunanistan'da saklandıktan sonra İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Malik Bey, bir memur cinayeti ve çete kurma suçları nedeniyle tekrar soruşturulmuş, yerel eşrafın desteğiyle Bektaşî tekkelerinde saklanmış ve kardeşi İsmail'in yardımıyla Korfu'ya kaçmıştır. Daha sonra Babıali'nin taleplerini reddetmesi üzerine Malik Bey silahlı çetesiyle karışıklık çıkarmış; bunun üzerine ailesiyle yakalanmış ancak daha sonra serbest bırakılmıştır. Kendisi, eşkıyalığı bırakma sözüyle affedilmiş, bu doğrultuda adamları serbest bırakılmıştır. Ancak bazı devlet görevlileri bu affa itiraz etmiş, Malik Bey'in saklandığı Teselya'daki Durbali Tekkesi ve şeyhi Derviş Nazif de Osmanlı karşıtı faaliyetler nedeniyle devletin hedefi olmuştur (Aslan, 2022, s. 1255-1258).

Fraşeri kardeşlerin Bektaşi çevreleri üzerindeki nüfuzlarını Arnavut ulusal hareketi doğrultusunda kullanmaları, Osmanlı yönetimini tekkeleri daha sıkı denetlemeye yöneltmiştir. Ancak bu tedbirler, Arnavut milliyetçiliğinin örgütlenmesini engelleyememiştir. Nitekim 1877 yılında Abdül Fraşeri'nin öncülüğünde Yanya'da bir araya gelen Arnavut aydınları, Osmanlı Devleti'nin Arnavut topraklarını koruyamaması hâlinde özerk bir yönetim oluşturabileceklerini ilan etmiş; ayrıca Arnavut vilayetlerinin tek idari yapı altında birleştirilmesini ve eğitim ile yargıda Arnavutçanın kullanılmasını talep etmişlerdir. Osmanlı yönetimi bu talepleri kabul etmemiş olsa da aynı dönemde Arnavutlar 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kendi topraklarını korumak amacıyla Osmanlı ordusuyla birlikte hareket etmişlerdir. Bununla birlikte savaş sürecinde oluşan askerî örgütlenme ve yerel dayanışma, ilerleyen yıllarda Arnavut ulusal hareketinin gelişimini kolaylaştıran önemli bir tecrübe sağlamıştır (Maden, 2013, s. 158).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Arnavut ulusal hareketinin yönünü belirleyen en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Antlaşmayla Arnavut nüfusun yaşadığı geniş toprakların Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasında paylaşılması öngörülmüş; bu durum Arnavut aydınları arasında büyük tepki doğurmuştur. Arnavut liderleri, toprak bütünlüğünü koruyabilmek için ortak bir siyasal örgütlenmenin zorunlu olduğu kanaatine ulaşmışlardır (Salihu, 2022, s. 304-305).

Ayastefanos Antlaşması'nın ardından toplanan Berlin Kongresi ise Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde yeni bir safha başlatmıştır. Büyük devletlerin Arnavutlara ayrı bir siyasal statü tanımaması ve komşu Balkan devletlerinin toprak taleplerini sürdürmesi, Arnavut aydınlarını ortak bir ulusal program etrafında birleşmeye yöneltmiştir. Bu süreçte ulusal birliğin ancak ortak dil, eğitim ve kültürel çalışmalar yoluyla sağlanabileceği düşüncesi güç kazanmış; 18 Aralık 1877'de İstanbul'da Abdül ve Şemseddin Sami Fraşeri'nin öncülüğünde kurulan Arnavut Haklarını Savunma Komitesi, Prizren Birliği'ne giden sürecin en önemli örgütlü adımı olmuştur (Smakaj, 2022, s. 113-126; Bozbora, 2013, s. 190-193). Komite, Arnavut topraklarının komşu devletler tarafından ilhak edilmesini önlemeyi temel hedef olarak benimsemiş ve bu amaç doğrultusunda Prizren'de geniş katılımlı bir kongre düzenlenmesine karar vermiştir.

İstanbul'da kurulan Arnavut Haklarını Savunma Komitesi'nin kararı doğrultusunda Prizren'de düzenlenen kongreye Arnavutluk'un dört vilayetinden ve farklı dinî topluluklardan yaklaşık 110 delege katılmıştır (Smakaj, 2022, s. 113-126). Kongrede Arnavut topraklarının savunulması amacıyla merkezi bir örgütlenmenin oluşturulması, komitenin vergi toplama ve askerî güç teşkil etme yetkisine sahip olması kabul edilmiş; böylece Berlin Kongresi'nin başlamasından üç gün önce, 10 Haziran 1878'de Prizren Birliği resmen ilan edilmiştir (Sönmez, 2007, s. 52-54). Birliğin kuruluşu, Arnavut ulusal hareketinin dağınık yerel girişimlerden örgütlü bir siyasal yapıya dönüşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Prizren Birliği'nin örgütlenmesinde Bektaşi çevreleri özellikle Güney Arnavutluk'ta önemli katkılar sağlamıştır. Bektaşi tekkeleri, yalnızca dinî faaliyetlerin yürütüldüğü kurumlar değil, aynı zamanda haberleşme, örgütlenme ve lojistik destek sağlayan merkezler olarak işlev görmüştür. Bu süreçte Bektaşi babası Alush Fraşeri, yeni şubelerin kurulmasına öncülük etmiş ve bölgedeki tekkelerin Prizren Birliği ile koordinasyon içerisinde hareket etmesini sağlamıştır (Bozbora, 2013, s. 193). Böylece Bektaşilik, Arnavut ulusal hareketine yalnızca düşünsel düzeyde değil, örgütsel açıdan da katkı sağlayan önemli bir toplumsal güç olarak değerlendirilebilir.

Prizren Birliği'nin ilk safhalarında Arnavutluk ulusçuluğu adına yapılan çalışmalar, halkın siyasi bir birlik altında toplanmasını sağlamak ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bir özerk Arnavut Devleti tahsis etmek için yapıyordu. Bu konuda II. Abdülhamid'in Prizren Birliği'ne karşı yaklaşımı dönemin konjektürel şartları gereği farklılık gösteriyordu. Berlin Kongresi'nde Prizren Birliği üyelerinin özerk bir vilayet isteği Ocak 1879'da Debreli İlyas Paşa ve heyet vasıtasıyla Padişah'a iletildiğinde Sultan II. Abdülhamid bu istekleri görmezden gelmiştir. Berlin Kongresi'nde alınan kararlar gereği Karadağ'a bazı Arnavut topraklarını (Plava ve Gucia) ele geçirme hakkı doğmuştu. Bunun üzerine Karadağ kuvvetlerinin Arnavut topraklarına girme teşebbüsü Prizren Birliği'nin kuvvetlerinin mukavemeti ile başarısızlıkla sonuçlandı. Söz konusu teşebbüsün başarısızlığa uğraması üzerine Karadağ Kongre üyelerinden yardım istemişti. Kongre üyelerinin Bâb-ı Âli'ye baskı uygulaması sonucu Abdülhamit bölgeye Ahmet Muhtar Paşa'yı gönderdi. Ancak kısa sürede Muhtar Paşa'nın geri çağırılması aslında Padişah'ın Prizren Birliği'ni dağıtmaya bu dönemde istekli olmadığını göstermektedir (Mezani, 2003, s. 58-59). En azından Berlin Kongresi kararlarının Osmanlı Devleti'nin aleyhinde Arnavutluk'ta kötü sonuçlar doğurmaması ve statükoyu korumak için Abdülhamid birliği kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Karadağ'ın Arnavutluk topraklarını başarısız ele geçirme girişimi üzerine büyük güçler istediklerini elde etmek adına farklı yollar denemeye başladılar. Haziran 1880'de İngiliz Başkonsolos Green ile Avusturya-Macaristan Başkonsolosu Lippich tarafından İşkodra'da hazırlanan plan, Plav ve Gusinje sorununu göz ardı ederek Karadağ'a alternatif toprakların verilmesini öngörüyordu. Bu öneri, dönemin Karadağ başkenti Çetine'deki yetkililer tarafından da olumlu karşılandı. Plana göre, Karadağ'a İşkodra

Gölü'nün batısında kalan topraklar verilecek; böylece Ulçin ve sahil şeridi, Bojana nehri'nin ağzına kadar Karadağ'a katılacaktı. Söz konusu plan, bazı kuzey Arnavut liderlerle de paylaşılmış, bu liderler ise eğer bölgede büyük devletler kendilerine bir tür yerel özerklik garantisi verirse, bu çözüme karşı çıkmayacaklarını ifade etmişlerdi. Ayrıca büyük devletler Bâb-ı Âli'yi kendileri ile iş birliğine zorlamak için bazı planlar yapmışlardı. Eğer Osmanlılar Berlin Kongresi kararlarının uygulanması konusunda kendileri ile iş birliğine yanaşmazsa Bâb-ı Âli'yi tehdit etmeyi planlıyorlardı. Almanya Dışişleri Bakan Yardımcısı Busch, günlüğüne, İngiliz konsoloslarının Arnavutlara şu mesajı iletmekle görevlendirildiğini yazmıştır: "Eğer Arnavutlar sessiz kalırsa, İngiltere onların özerklik taleplerini destekleyecektir." Bu bağlamda Arnavutlar'ın Avrupalı devletlere yaklaşımı ve gelen uluslararası baskı, Prizren Birliği ile Bâb-ı Âli'nin arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu (Pahumi, 2007, s. 66–69).

Avrupalı devletler, özellikle İngiltere, Arnavutluk'un bağımsızlığı konusunda kendi çıkarlarını korumak amacıyla bölgedeki faaliyetlerini sürdürüyordu. Yunanlılar, eski Arnavut liderleri öven yazılar yayımlayarak halkı etkilemeye çalışmış ve doktorlar aracılığıyla ücretsiz sağlık hizmeti ve maddi yardımlar sağlamışlardır. Osmanlı Devleti ise Yunanlıların bölgedeki etkisini sınırlamak için, Yunan okullarında yetişmiş doktorlar yerine yeni doktorlar atamıştır. Yunanlılar ayrıca Hristiyan ve Müslüman halkı birbirine düşürmek için planlar yapmışlardır. Bunun yanı sıra, İtalya ve Avusturya İşkodra'da Hristiyan ailelerin çocukları için okullar açarak nüfus üzerinde etkilerini artırmaya çalışmıştır. Osmanlılar, bu rekabeti sınırlamak için İşkodra'da yeni bir lise kurarak Hristiyan çocukların eğitiminin burada devam etmesini sağlamıştır (Osmanlı Arşiv Belgeleri, 2008, s. 10–61).

Prizren Birliği ile Osmanlı Devleti arasındaki iplerin kopuş noktası, 1880 Ulçin Krizi olarak belirlenebilir. Ulçin'in Karadağ'a verilmesini engellemeye çalışan Arnavutlar, silahlı direniş başlattılar. Ancak Osmanlı Devleti, bu direnişi desteklemek yerine uluslararası deniz gücü tehdidi altında bölgeyi Karadağ'a devretmek zorunda kaldı. Bunun sonucunda ise Arnavutlar'ın özerklik talepleri daha da güçlendi. Nuray Bozbora'ya göre ise ilişkilerin değişim noktası, 1881 Yunanistan sınır sorununun çözülmesinin ardından, artık Prizren Birliği'ne ihtiyaç duymayan Sultan Abdülhamid'in birliğin ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesidir (Bozbora, 2013, s. 204–205). Bu bağlamda söylenebilir ki; Osmanlı Devleti, Balkanlar'da yayımlacı devletlere karşı konjonktürel şartlar gereği Prizren Birliği'ni Berlin Antlaşması sonrasında bölgede stratejik bir güç olarak kullanmış ve birliğin varlığını söz konusu dönemde görmezden gelmiştir. Ancak özellikle 1880 sonrasında, birliğin uluslararası devletleri de kullanarak özerklik taleplerini artırması ve devlet aleyhine olan hareketleri, Prizren Birliği'ni Osmanlı Devleti'nin gözünde tehlikeli bir konuma sokmuştur. Zamanla Prizren Birliği içerisinde görüş ayrılıkları belirginleşmiş ve birlik, radikaller, ılımlılar ve muhafazakârlar olmak üzere üç farklı gruba ayrılmıştı. Radikal kanat, özerklik elde etmenin en etkili yolunun silahlı direnişten geçtiğini savunurken; muhafazakâr toprak sahipleri ise mevcut düzenin korunmasından yana tavır alıyorlardı. Bu iç ayrışmalar, Osmanlı Devleti'nin müdahalesini kolaylaştırdı. Ocak 1881'de Osmanlı ordusu Prizren'e girerek Birliği fiilen sona erdirdi; birliğe ait belgeleri ele geçirdi ve birçok önemli lideri tutukladı (Jelavich, 1983, s. 391–396). Böylece Prizren Birliği sona ermiş olmakla birlikte, ortaya koyduğu siyasal ve örgütsel tecrübe sonraki Arnavut ulusal hareketlerine yön veren en önemli miraslardan biri olmuştur.

7. Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci ve Bektaşiler'in Rolü

Prizren Birliği'nin dağılmasının ardından, Arnavutluk'un özerkliği konusu birkaç isyan hareketi dışında sürünceme girdi. Ancak Arnavut aydınları, Arnavut ulusçuluğu adına eğitim ve kültür temelli çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu süreçte, Arnavut dilinin eğitimde kullanımı konusunda yoğun çabalar gösterilmiş; aynı zamanda kültürel alanda, Arnavutların ulusal kimliği etrafında bir birlik ve aidiyet duygusu oluşturmak amacıyla yürütülen faaliyetler hız kazanmıştır (Kaceli, 2022, s. 73–74). Bu dönemde Bektaşi tekkeleri, Güney Arnavutluk'ta özellikle Körçe ve Berat gibi bölgelerde, Arnavutça eğitim verilen; ulusal fikirlerin öğrencilere aktarıldığı ve Arnavut ulusçuluğu adına önemli faaliyetlerin yürütüldüğü merkezler haline gelmiştir. Bu bağlamda, Bektaşilerin Arnavutluk'ta ulusçuluk fikrini benimsedikleri ve Arnavutlarla birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Bektaşi babalarının yalnızca dini önderler değil, aynı zamanda halkın saygı duyduğu kişiler olmaları, onları Arnavut ulusçuluğu açısından önemli figürler haline getirmiştir. Osmanlı Devleti her ne kadar Bektaşilerin bu ulusçu faaliyetlere katılımını engellemek istemişse de dönemin koşulları gereği engel olamamıştır. Bu yüzden bu tarikat merkezlerinde Arnavut ulusçuluğu etkili olabilmektedir (Skendi, 1967, s. 166–180).

Arnavutların özerklik isteği konusundaki hareketler, Prizren'in ardından 1893'te tekrar baş göstermeye başladı. Bulgar komitacılarının Makedonya'ya saldırması ve bölgenin Bulgaristan'a katılması tehlikesine karşı Arnavutlar, reformların Slav nüfusunu artırıp topraklarını böleceği endişesiyle, Arnavutların tek vilayette birleştirilmesi, kendi dillerinde eğitim hakkı ve Makedonya'daki Arnavut topraklarının reformlardan muaf tutulması taleplerini Sultan II. Abdülhamid'e iletiler. Padişah'ın

kendilerini reddetmesi sonucunda ise özerklik meselesi tekrar alevlendi. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki siyasi çalkantılar dönemi kastedilerek ifade etmek gerekirse; Osmanlı Devleti'nin kendilerine yardım etmemesi nedeniyle, 1897 ve 1899 yıllarında Peja'da toplanan Arnavutlar için tekrar bir birlik denemesi gündeme geldi. Ancak, bu toplantılarla Peja Birliği'nde olduğu gibi aktif bir Arnavut özerkliği siyaseti güdebileceğini düşünen aydınların, Sultan Abdülhamid'in hala paşalar vasıtasıyla bölgede güçlü olması nedeniyle birlik denemeleri sonuçsuz kaldı (Maden, 2013, s. 161-162).

Sultan Abdülhamid'in Prizren sonrasında Arnavutluk'ta etkin bir İslami politika uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Özellikle Bektaşiler'in Arnavut özerkliği konusundaki desteklerini ve gücünü kırmak için uğraşmıştır. Daha öncesinde de denenmiş olan tarikatın başına Nakşibendi şeyhlerinin görevlendirilmesi politikasını tekrar gündeme getirmiştir (Kuzucu, 2012, s. 327-328). Ancak Abdülhamid'in bu politikaları devamında görülebileceği üzere Bektaşi gücünü kırmak hususunda başarısız olmuştur.

Peja Birliği kurma denemesi dışında 1881'den 1902'ye kadar Arnavutluk'ta bağımsızlık konusunda önemli bir girişim olmadı. Faaliyetler daha çok kültürel birliği sağlamaya yönelikti. Fakat yıl 1902'ye geldiğinde Arnavutlar için Makedonya sorunu tekrar ortaya çıkmıştı. 1902 yılında Makedonya'da başlayan karışıklıklar, Arnavut toplumunda yeni bir siyasi uyanışa yol açtı. Bölgede öngörülen reformlara karşı gelişen tepkiler, Arnavutlar arasında bağımsızlık düşüncesinin giderek olgunlaşmasına neden oldu. Bu atmosferde, 1905 yılında Manastır'da bir grup genç entelektüel tarafından "Arnavutluk'un Özgürlüğü İçin Komite" adlı bir örgüt kurularak organizasyonel olarak hareket edilmeye başlandı. İlk Arnavut komitesi olarak kabul edilen bu oluşum, Manastır İdadisine birinci müdür yardımcısı olarak atanan ve Arnavutlar arasında "Bajo Topulli" adıyla tanınan Bayram Fehmi Bey'in önderliğinde faaliyet göstermiştir. Komitenin öncülüğünde, Arnavut ulusal hareketinin ilk silahlı çete teşkilatı da Manastır'da kurulmuş ve 1906 yılı itibarıyla faaliyete geçmiştir (Olgun, 2018, s. 125-129). 1906 yılının başlarında harekete geçen bu grup hem Osmanlı güvenlik güçlerine hem de bölgedeki Yunan unsurlarına karşı silahlı eylemler gerçekleştirdi. Kısa sürede benzer gruplar da oluşarak direnişin etkisini artırdı ve mücadele daha geniş bir alana yayıldı. Arnavutluk Bektaşileri'de bu çeteye destek verdi. Bajo Topulli'nin öncülüğünde kurulan çete, Melsan Tekkesi'nde şekillenmiş ve tekkenin şeyhi Hüseyin Baba tarafından korunup desteklenmiştir. Arnavutluk genelindeki diğer Bektaşi tekkeleri de benzer şekilde, Arnavut çetelerine barınma, lojistik destek ve rehberlik sağlayarak bağımsızlık hareketine önemli katkılarda bulunmuşlardır (Maden, 2013, s. 162).

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutlar, özerklik taleplerini gerçekleştirme konusunda yeni bir fırsatın doğduğuna inanmaya başladılar. Anayasal rejimin yeniden tesis edilmesi, Arnavutça eğitim veren okulların açılmasına, basın özgürlüğünün genişlemesine ve etnik kimliklerin kamusal alanda daha açık biçimde ifade edilebilmesine zemin hazırladı. Tüm bu gelişmeler, Arnavut milliyetçi hareketinin hız kazanmasına önemli ölçüde katkıda bulundu. Bu dönemde Arnavutluk'ta birçok gazete ve dergi çıkarıldı; bunların bir kısmı Bektaşi çevrelerince de desteklendi. Arnavutlar Meşrutiyet'in kendileri özerklik getireceğine inanıyorlardı, bu yüzden Jön Türk hareketini desteklediler. İbrahim Temo, Derviş Hima, İsmail Kemal Bey gibi Arnavut liderleri, Abdülhamit'den sonra Prizren Birliği ile ulaşmak istedikleri hedeflerine meşrutiyet sayesinde ulaşabilecekleri düşüncesindeydi. Ancak bu beklentiler, İttihat ve Terakki'nin herhangi bir özerklik düşüncesine kesinlikle karşı çıkarak Osmanlı Devleti'ni merkeziyetçi bir anlayışla yönetme isteği nedeniyle boşa çıkacaktır (Smakaj, 2022, s. 122).

Bektaşilerle İttihat ve Terakki'nin iş birliği, Resneli Niyazi Bey'in hatıratlarında da açıkça görülmektedir. Meşrutiyet'in ilanı amacıyla çete kurarak dağa çıkan Niyazi Bey, anılarında Bektaşilerle olan ilişkilerini ve bu topluluğa dair düşüncelerini ayrıntılı şekilde dile getirmiştir. Ona göre, İttihat ve Terakki'nin bölgede örgütlenmesi ve nihayetinde başarıya ulaşmasında Bektaşiler önemli bir rol oynayabilirdi. Bu bağlamda, Melcan Bektaşi Tekkesi postnişini Hüseyin Baba ile İttihat ve Terakki üyeleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Bektaşi desteği sağlanmıştır. İttihatçılar Hüseyin Baba'nın desteğini isterken sadece onun Bektaşiler üzerindeki nüfusundan değil, aynı zamanda onun Arnavut çetecileri üzerindeki nüfusundan da yararlanmak istemekteydi. Söz konusu dönemde Balkanlar'ın karışık olması İttihat ve Terakki'nin bölgede kendilerine bir müttefik bulmasını zorunlu kılıyordu. Yine bir ittihatçı olan Mehmet Ali Bey'in hatıralarında bununla ilgili Arnavut milisleri olan Malisorler'in Osmanlı askerlerine saldırdıklarını ve bölgede Osmanlılara karşı soygunculuk hareketinde bulunduklarını yazmıştır. İttihatçılar ise bu hareketlere karşı bölgede Bektaşi evlerini güvenli bölge olarak kullanmaktaydı. Böylece Bektaşi tekkeleri, İttihatçılar için güvenli sığınaklardı. Bazı Bektaşi şeyhleri ve subaylar, tekkeleri karargâh gibi kullanarak cemiyete destek verdiler (Aslan, 2022, s. 1262-1264). Bu bağlamda daha önce Prizren Birliği'ne destek veren ve Arnavut ulusal hareketlerinde önemli bir role sahip Arnavut Bektaşileri, İstanbul hükümetine karşı İttihat ve Terakki'yi gönülden destekliyordu. Cemiyetin liderlerinden Talat Bey ve Ahmet Rıza gibi bazı önemli İttihatçıların Bektaşi olması, Arnavut Bektaşilerini cemiyete karşı desteğe ikna eden etkenlerden olması mümkündür (Bozbora, 2013, s. 268).

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Arnavutlar, yeniden Arnavut okulları ve Başkim kulüpleri kurarak ulusal hareketlerde bulunabilecekleri bir zemin bulmuşlardı. 1908'de, Prizren kararlarını canlandırmak amacıyla anayasa niteliğinde bir beyanname bile yayımladılar. Ancak bu hareketler kısa sürdü; İttihat ve Terakki, bu ulusçu faaliyetlere karşı çıkarak açılan okul ve kulüpleri kapattı. Bunun üzerine, Meşrutiyet'in getirdiklerinin beklentilerini karşılamadığı düşüncesine kapılan Arnavutlar hayal kırıklığına uğradı ve ulusal hareketler yeniden hız kazandı (Maden, 2013, s. 153). Artık Arnavut ulusçuları için bağımsızlık düşüncesi en ön plandaydı ve bu doğrultuda, geçmişe kıyasla daha güçlü bir birlik duygusuyla hareket etmeye başladılar.

Arnavut ulusçuları İttihat ve Terakki yönetimine karşı isyan hareketlerine meşrutiyet öncesi olduğu gibi tekrar başladılar. Hatta bu isyan hareketleri daha da büyüdü. Bu dönemde Balkan Savaşlarına kadar olan sürede dört büyük ayaklanma çıktı ve hepsi İstanbul yönetiminin sert tepkisiyle karşılaştı. İttihatçılar bu isyan hareketlerine ve Arnavut ulusçuluğunun yükselişine karşı tedbirler almaya çalıştılar.

Yabancı devletlerin etkisiyle Arnavutluk, Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalara zemin hazırlayan bir bölge hâline gelmişti. 1909'da Cavit Paşa'nın yürüttüğü askerî müdahale kısa süreli bir huzur sağlasa da isyancıların cezalandırılmaması ciddi bir güvenlik açığı oluşturdu. 1910'da bazı Arnavut silahlı grupları Kaçanik Geçidi'ni ele geçirerek demiryolu ulaşımını kesti. 1908'deki Alfabe Kongresi'nden farklı olarak, Nisan 1910'da toplanan II. Manastır Kongresi'nde Arnavutlar özerklik isteyen programlarını ve Latin alfabesini benimseyen bir bildiri ilan ettiler (Zeyrek, 2012, s. 307-310). Bu bağlamda Arnavut sorunu Osmanlı Devleti için büyüyen bir sorun haline almıştı. İttihatçılar bölgedeki Müslüman Arnavutlar'ın bu yükselen bağımsızlık hareketine karşı kendi yanında yer alacaklarını düşünüyordu. Ancak bölgedeki Müslümanlar, yoğun bir milliyetçilik etkisi altında olduğu için Arnavut kimliklerini ön planda tutarak Osmanlı Devleti'ne karşı söz konusu dönemde cephe almıştı. Kuzeydeki Geg kabileleri gibi birçok Hristiyan ise ulusal bir Arnavutluk devletinde imtiyazlarını kaybedecekleri düşüncesiyle ulusal hareketlere karşıydı (Shaw & Shaw, 1977, s. 288).

1910 kış ve ilkbaharında Arnavut isyanı hem bir ulusal "uyanış" hem de Osmanlı'nın merkeziyetçi ve reformcu politikalarına karşı bir tepki olarak başladı. Yeni düzenlemeler, özellikle dağlık bölgelerdeki geleneksel özgür yaşamı tehdit etti. Mahmut Şevket Paşa'nın sert müdahaleleri ise halkın milliyetçi harekete yönelmesine neden oldu. Bu süreçte Karadağ, Arnavut mültecileri silahlandırıp korumanın yanı sıra Avrupa'da onların adına genel af ve tazminat taleplerini gündeme taşıdı. 1911 kışında gerilim artarken, Arnavut milliyetçileri vergi gelirlerinin bölgeye harcanmasını talep ediyordu. Katoliklerin başlattığı isyana kısa sürede binlerce Müslüman da özgürlük ve özerklik talepleriyle katıldı. Haziran 1911'de padişahın Kosova ziyaretiyle birlikte ilan edilen genel af ve verilen tavizler, kuzeyde geçici bir sükûnet sağlamıştı. Ancak bu gelişmeler güneydeki direnişi durduramadı. 15 Mayıs'ta Vlora'da kurulan Arnavut Ulusal Komitesi, İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetlerinin birleşmesiyle özerk bir Arnavut eyaleti oluşturulmasını talep etti. Ağustos 1911'de hükümetin tavizleri geçici bir rahatlama sağlasa da kalıcı bir çözüm sunamadı. İsmail Kemal ve çevresi, Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı siyasi boşlukta İtalya ve Karadağ'dan aldıkları destekle özerklikten daha fazlasının mümkün olduğunu düşündüler. Haziran 1912'de isyan yeniden başladı; artık amaç, Arnavutların yönettiği tam özerk bir ulusal Arnavut Devletiydi (Shaw & Shaw, 1977, s. 287-288.). Arnavut isyanları devam ederken 1912 yılı temmuz ayında patlak veren Akçahisar (Kruya) isyanında Bektaşi babaları belirleyici bir rol üstlenmiştir. 2 Temmuz'da, ayaklanmanın önde gelen isimlerinden; Kruya Bektaşi Tekkesi Şeyhi Zeynel Baba, Tiranlı Abdi Bey ve Zeynel Ağa tarafından bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride önemli bir mücadele verdikleri belirtilmiş ve Arnavut halkından destek istenmiştir (Maden, 2013, s. 168). Bu noktada vurgulanmalıdır ki; bağımsızlık mücadelesinin en kritik evrelerinde Bektaşi tekkeleri, Bektaşi babalarının önderliğinde sadece dini bir kurum olarak değil, aynı zamanda Arnavut bağımsızlık hareketinin ideolojik, lojistik ve moral koordinasyonunu sağlayan temel birer merkez olarak işlev görmüşlerdir. Bektaşilerin bu süreçteki belirleyici rolleri, 1912'deki bağımsızlık ilanına giden yolda Arnavut ulusal hareketinin çok katmanlı yapısının bir parçası olmuştur.

8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne ya savaş ilan etmesiyle Birinci Balkan Savaşı başladı. Savaş süresince Osmanlılar, Arnavutlardan çok cephe mücadelesine odaklanırken, Balkan devletleri Avrupa'nın desteğiyle Arnavutluk'un büyük bölümünü işgal etti. Bu durum, Arnavutları bir ikileme karşı karşıya bıraktı: Ya işgali kabul edecekler ya da bağımsızlık için savaşacaklardı. Kosova ve Makedonya merkezli kurulan Anavatanın Kurtuluşu Gizli Teşkilatı aracılığıyla yapılan toplantılar sonucunda, 16 Kasım 1912'de Avrupalı devletlere gönderilen beyannamede, Arnavutların işgale karşı bağımsızlık mücadelesi verecekleri ilan edildi. Bu bağlamda, İsmail Kemal Bey'in önderliğinde Arnavutlar, bağımsızlık düşüncesiyle savaşa girdiler. Ardından ise Balkan Harbi devam ederken, 28 Kasım 1912'de Avlonya'da düzenlenen Arnavut Milli Kongresi'nde, 83 temsilcinin katılımıyla Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti (Haykır & Aslan, 2022, s. 830-831).

Bektaşî tekkelerinin 1878-1912 yılları arasındaki işlevi, bu kurumların yalnızca birer ibadethane olmanın ötesine geçerek Arnavut bağımsızlık fikrinin lojistik, moral ve örgütsel koordinasyonuna katkı sağlayan merkezler hâline geldiğini göstermektedir. Özellikle Güney Arnavutluk'ta halk nezdinde sahip oldukları güçlü karşılık ve Arnavut aydınlarıyla kurdukları yakın ilişkiler sayesinde, Bektaşî tekkeleri ulusal fikirlerin yayılmasında etkili olmuştur.

Sonuç

Arnavutluk'taki İslamlaşma süreci, yalnızca bir din değiştirme hareketinden öte, bölgenin sosyal, kültürel ve siyasal yapısını yeniden şekillendiren çok katmanlı bir dönüşüm olmuştur. Bu dönüşüm içerisinde Bektaşilik, özellikle Güney Arnavutluk'taki kırsal topluluklarla kurduğu bağlar ve Tepedelenli Ali Paşa döneminde kazandığı siyasi güç sayesinde özgün bir konuma yerleşmiştir. 1826 yılında Bektaşiliğin yasaklanması, tarikatı merkezden kopararak daha otonom bir yapıya yöneltmiş; bu durum ise Bektaşiliğin yerel dinamiklerle bütünleşmesini ve Arnavut toplumundaki etkisini daha da güçlendirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Prizren Birliği ile somutlaşan ulusal hareketler sürecinde Bektaşî tekkeleri yalnızca dinî kurumlar olarak faaliyet göstermemiş; milliyetçi aydınlar ile halk arasında kültürel bir köprü kuran, ulusal bilincin yayılmasına katkı sağlayan, aynı zamanda örgütlenme, lojistik ve moral desteğin sağlandığı önemli merkezler hâline gelmiştir. Fraşeri ailesi başta olmak üzere birçok Arnavut milliyetçisinin Bektaşî çevreleriyle yakın ilişkiler içerisinde bulunması, tarikatın Arnavut ulusal hareketi üzerindeki etkisini daha görünür kılmıştır. Özellikle Prizren Birliği'nden 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığının ilanına kadar geçen süreçte Bektaşî babalarının ve tekkelerinin sağladığı ideolojik destek, lojistik imkânlar ve toplumsal meşruiyet, Arnavut ulusal hareketinin örgütlenmesini kolaylaştıran önemli unsurlar arasında yer almıştır. Bununla birlikte, Arnavut bağımsızlığının yalnızca Bektaşiliğin etkisiyle gerçekleştiğini ileri sürmek mümkün değildir. Bağımsızlık süreci; Balkanlar'daki ulusçuluk hareketleri, Avrupa büyük devletlerinin müdahaleleri ve Arnavut aydınlarının siyasi faaliyetleri gibi birçok iç ve dış dinamiğin birlikte şekillendirdiği çok boyutlu bir tarihsel gelişmenin sonucudur. Bununla birlikte, çalışma kapsamında değerlendirilen bulgular, Bektaşiliğin Arnavut ulusal kimliğinin şekillenmesi, ulusal bilincin toplumsal tabana yayılması ve bağımsızlık hareketinin örgütsel zemininin güçlenmesinde önemli bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Bu yönüyle Bektaşilik, Arnavutluk'un bağımsızlığına giden süreçte belirleyici tek unsur olmamakla birlikte, sürecin önemli unsurlarından birisi olarak değerlendirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Osman GÖRKEM: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Osman GÖRKEM: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Gorkem, Osman. (2026). Osmanlı Arnavutluk'unda Bektaşilik ve Arnavut Ulusal Hareketi. *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(2), 12-25. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.280>

Kaynakça

- Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 204–205.
- Aslan, M. (2022). Balkan savaşlarına giden süreçte Balkanlar'daki Bektaşi nüfuzunun bölgeye etkileri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8(4), 1251–1267.
- Aslan, M. (2023). Bektaşiliğin yasaklı yılları: Mücadele yöntemleri ve alınan tedbirler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 864–885.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), 157–161.
- Bilmez, B., & Clayer, N. (2010). A prosopographic study on some “Albanian” deputies to the first Ottoman parliament. In C. Herzog & M. Sharif (Eds.), *The first Ottoman experiment in democracy* (ss. 152–178). Orient-Institut.
- Bozbora, N. (2013). *Osmanlı yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut ulusçuluğu'nun gelişimi*. Yedinci Gün Yayınları.
- Bulut, M. (2017). Waqf, economy and finance in the Ottoman civilization of the Balkans. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 7(2), 129–148.
- Clayer, N. (2002). The myth of Ali Pasha and the Bektashis: The construction of an “Albanian Bektashi national history”. In *Albanian identities: Myth and history* (ss. 127–133).
- Clayer, N. (2008). Behind the veil: The reform of Islam in inter-war Albania or the search for a “modern” and “European” Islam. In N. Clayer & E. Germain (Eds.), *Islam in inter-war Europe* (ss. 107–108). Hurst.
- Doja, A. (2006). A political history of Bektashism in Albania. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 7(1), 94–95.
- Duka, F. (1991). XV-XVIII. yüzyıllarda Arnavut nüfusunun İslamlaşması sürecinin gidişatı üzerine gözlemler. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2(2), 69–70.
- Durguti, A. (2025). Tarihsel süreçte Kosova'da Bektaşiliğin gelişimi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (115), 68–78.
- Efendi, E. (2005). *Üss-ü Zafer* (M. Arslan, Haz.). Kitapevi.
- Elsie, R. (2019). *The Albanian Bektashi: History and culture of a dervish order in the Balkans*. I.B. Tauris.
- Erman, A. (2021). Yunan kaynaklarına göre Tepedelenli Ali Paşa ve yönetimindeki Yunanlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 329–351.
- Fshazi, F. (2011). 2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın düşman olduğu “o an”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), 166–168.
- Gül, A. (2022). Bir efsanenin gücü: Yeniçeri-Bektaşilik münasebetinin tarihî gelişiminin incelenmesi. *Tarih Dergisi*, (77), 107–163.
- Hasa, M. (2010). *İskender Bey isyanı sırasında Arvanid sancağının siyasi ve sosyal durumu* (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Hasluck, F. W. (1928). *Bektaşilik tedkikleri* (R. Hulusi, Çev.).
- Hasluck, F. W. (1929). *Christianity and Islam under the Sultans*. Oxford University Press.
- Haykır, Y., & Aslan, M. (2022). Arnavut ayrılıkçı hareketleri ve bağımsızlık süreci. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 817–834.
- Jelavich, B. (1983). *History of the Balkans: Volume 1: Eighteenth and nineteenth centuries*. Cambridge University Press.
- Jılta, E. (2019). Kosova'da Osmanlı/Türk imajı: Tarih ders kitapları örneği. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 6(2), 1–37.
- Kaceli, I. (2022). Arnavutluk ulusal kulüpleri ve Elbasan kongresi. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 72–79.
- Kerimoğlu, H. T. (2023). II. Abdülhamit döneminde yasaklanan haritalar. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 539.

- Kulla, F. (2015). Arnavutluk'ta ahilik kültürü ve toplum hayatındaki yeri. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (68), 67-70.
- Kuzucu, K. (2012). Layihalar ışığında bağımsızlık sürecinde Arnavutluk'un sosyal ve siyasal durumu (1860-1908). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(2), 309-332.
- Maden, F. (2011). Arnavutluk'un bağımsızlık süreci (1877-1913). *Avrasya Etüdleri*, 38(1), 157.
- Maden, F. (2013). Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un bağımsızlığına giden süreçte Bektaşiler. *Avrasya Etüdleri*, 44(2), 144-162.
- Mezani, R. (2003). *İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk* (Yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi.
- Ocaktan, S. (2024, 30 Aralık). Kuruluşundan Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar Osmanlı-Bektaşilik ilişkileri. *Ahmet Yesevi Dergisi*.
- Öngören, R. (t.y.). *Balkanlarda İslam: Gönül fethinden zihniyet temsiline inceleme* (Cilt 3).
- Pahumi, N. (2007). *The consolidation of Albanian nationalism: The League of Prizren 1878-1881* (Doktora tezi). University of Michigan.
- Palmer, W. (1997). *Yanya sultanı* (M. Belge, Çev.).
- Pamuk, B. (2007). Osmanlı döneminde Arnavutluk. In *Balkanlar el kitabı* (Cilt 1, ss. 341-350). Karam Vadi Yayınları.
- Salihu, A. J. (t.y.). The Albanian Prizren League factor and beyond: Distinct developments exposed by the Western sources. *ILIRIA International Review*, 2, 303-323.
- Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey* (Cilt 2). Cambridge University Press.
- Skendi, S. (1967). *The Albanian national awakening, 1878-1912*. Princeton University Press.
- Smakaj, G. (2022). Sultan II. Abdülhamit Devrinde Arnavut Milliyetçiliği Meselesi (1878-1908). *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 12, 113-126.
- Sönmez, B. İ. (2007). *II. Meşrutiyette Arnavut muhalefeti*. Yapı Kredi Yayınları.
- Sait Olgun, "Bayram Fehmi Bey / Bajo Topulli (1867-1930): Öğretmenlikten Çeteciliğe, Çetecilikten Kaymakamlığa Bir Arnavut Milliyetçisinin Sıra Dışı Hayat Öyküsü", *History Studies* 10 (2018), s. 125-145.
- Tan, S., & Çakılcı, D. (2014). Balkan savaşları öncesinde Balkan devletlerinin askeri durumuna ilişkin iki Osmanlıca kaynak. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 354-381.
- Uzun, A. (2001). Tepedelenli Ali Paşa ve mal varlığı. *Belleten*, 65(244), 1035-1078.
- Zeyrek, S. (2012). II. Meşrutiyet'te demokratik muhalefetin sonu: Arnavut isyanları ve sonuçları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(33), 299-336.

THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL CONCENTRATION AND ORGANIZATIONAL VULNERABILITY IN BUSINESSES IN TURKEY: A NEW MANAGEMENT ANALYSIS BASED ON SECTORAL OPEN DATA SETS

Türkiye’de İşletmelerde Dijital Yoğunlaşma ve Örgütsel Kırılabilirlik İlişkisi: Sektörel Açık Veri Setleri Üzerinden Yeni Bir Yönetim Analizi

Zekeriya ŞAHİN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de işletmelerde dijital yoğunlaşma ile örgütsel kırılabilirlik arasındaki ilişkinin meta-analitik yöntemle incelenmesidir. Çalışmada 2015–2025 yılları arasında yayımlanan ve dijitalleşme ile örgütsel sonuçlar arasındaki ilişkileri inceleyen nicel araştırmalar sistematik olarak taranmış ve belirlenen ölçütlere göre toplam 31 çalışma analize dâhil edilmiştir. Etki büyüklüğü ölçütü olarak korelasyon katsayısı kullanılmış ve analizler rastgele etkiler modeli ile gerçekleştirilmiştir. Bulgular, dijital yoğunluk ile örgütsel performans, yenilikçilik ve dayanıklılık arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yüksek heterojenlik düzeyi, bu ilişkinin sektör, bağlam ve örgütsel özelliklere göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bazı bulgular, dijital yoğunlaşmanın belirli koşullarda örgütsel kırılabilirliği artırabileceğine işaret etmektedir. Sonuç olarak dijitalleşmenin yalnızca performans artırıcı bir unsur olmadığı, aynı zamanda yapısal riskler üretebilen çift yönlü bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda işletmelerin dijital dönüşüm süreçlerinde esneklik, risk yönetimi ve dengeleyici yapılar geliştirmeleri gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Yoğunlaşma, Dijital Dönüşüm, Örgütsel Kırılabilirlik, Örgütsel Dayanıklılık, Meta-Analiz.

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between digital concentration and organizational vulnerability in businesses in Türkiye using a meta-analytic approach. Within the scope of the study, quantitative research published between 2015 and 2025 examining the relationship between digitalization and organizational outcomes was systematically reviewed, and a total of 31 studies meeting the inclusion criteria were included in the analysis. The correlation coefficient was used as the effect size measure, and analyses were conducted using a random-effects model. The findings indicate a moderate and positive relationship between digital intensity and organizational outcomes such as performance, innovation, and resilience. However, the high level of heterogeneity suggests that this relationship varies across sectors, contexts, and organizational structures. In addition, some findings indicate that digital concentration may increase organizational vulnerability under certain conditions. Overall, the results reveal that digitalization is not only a performance-enhancing factor but also a dual-structured process that may generate structural risks. Accordingly, it is recommended that organizations develop flexible structures, strengthen risk management mechanisms, and adopt balanced digital transformation strategies.

Keywords: Digital Concentration, Digital Transformation, Organizational Vulnerability, Organizational Resilience, Meta-Analysis.

¹ Assistant Prof. Dr, İstanbul Esenyurt University, zekeriyasahin@esenyurt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2811-3264

Introduction

Digital transformation has become a defining element of contemporary organizational life, fundamentally reshaping organizational structures, business processes, and firms' responses to environmental uncertainty. Beyond the adoption of digital technologies, it represents a comprehensive transformation of organizational logics, decision-making architectures, and cross-sector interactions (Bharadwaj et al., 2013; Vial, 2019). Accordingly, digitalization is widely recognized as a strategic capability that enhances organizational efficiency, flexibility, adaptability, and long-term performance, particularly in increasingly competitive and uncertain business environments (Hanelt et al., 2021). Nevertheless, recent theoretical and empirical studies suggest that the outcomes of digitalization are more complex than previously assumed, as increasing reliance on interconnected digital infrastructures, centralized data systems, and algorithm-driven decision-making may also generate new forms of organizational risk (Gkeredakis et al., 2021). Such dependencies can reduce organizational flexibility, strengthen systemic interdependence, and amplify the consequences of operational disruptions. Consequently, while digitalization improves organizational performance and coordination, it may simultaneously increase structural vulnerability, particularly when digital concentration constrains organizational adaptability and resilience (Wheaton & Kreps, 2023).

At this point, it is important to distinguish between the concepts of digital intensity and digital concentration, as they represent different dimensions of organizational digitalization. Digital intensity refers to the extent to which organizations adopt and utilize digital technologies, whereas digital concentration reflects the degree to which digital infrastructures, data flows, and decision-making processes become centralized and interconnected around specific systems (Bharadwaj et al., 2013). Consequently, a high level of digital technology adoption does not necessarily imply a high level of digital concentration. However, under certain organizational conditions, excessive digital concentration may create structural dependencies that increase organizational vulnerability.

Although closely related, organizational vulnerability differs conceptually from organizational resilience. Organizational resilience refers to an organization's ability to anticipate, absorb, recover from, and adapt to disruptive events, whereas organizational vulnerability reflects the extent to which organizations are susceptible to internal and external shocks and the severity of their potential consequences (Duchek, 2020; Zhai & Lee, 2024). Recent studies emphasize that organizational outcomes depend not only on available resources and capabilities but also on the complexity of organizational networks, the degree of interdependence, and the distribution of systemic risks. From this perspective, digital intensity can strengthen organizational coordination and information processing while simultaneously increasing systemic risks in environments characterized by high uncertainty and unstable organizational structures (Pradana & Ekowati, 2024).

Despite the growing body of research on digital transformation, empirical evidence regarding the relationship between digital intensity and organizational vulnerability remains limited. Existing studies have predominantly focused on firm-level performance, innovation outcomes, and managerial perceptions, relying primarily on survey-based data (Çallı & Çallı, 2021). Comparatively little attention has been devoted to examining the structural implications of digital intensity at the sectoral level. Moreover, most empirical evidence has been generated in developed economies, leaving the dynamics of this relationship in developing countries—where digital infrastructures, institutional capacities, and regulatory frameworks are comparatively less mature—largely unexplored (Corvello et al., 2023).

Turkey provides a particularly relevant context for addressing this research gap. Over the past decade, Turkish businesses have undergone an accelerated digital transformation process driven by global competitive pressures, supply chain integration, technological innovation, and the rapid expansion of digital platforms. National and international reports indicate a steady increase in the adoption of information and communication technologies, e-commerce, and data-driven business practices across various industries (Dlugosch et al., 2021). At the same time, persistent macroeconomic volatility, sectoral disparities, and external shocks may increase organizational exposure to systemic risks (Atar et al., 2025). These conditions make Turkey an appropriate setting for examining whether increasing digital concentration enhances organizational resilience or, conversely, contributes to greater organizational vulnerability.

Answering this question requires the use of open datasets that allow for sectoral comparisons, going beyond the firm level. Digital intensity measurement frameworks developed by international organizations such as the OECD include dimensions such as information and communication technology investments, digital workforce, and digital market interaction, enabling cross-sectoral comparisons (OECD, 2018).

Combining these indicators with national statistics allows for the analysis of the structural effects of digital concentration not only at the firm level but also at the sectoral level (Ferschli et al., 2021).

Accordingly, the aim of this study is to examine the relationship between digital concentration and organizational vulnerability in businesses in Türkiye using sectoral open datasets. In this study, digital concentration is conceptualized as a structural characteristic that shapes organizational dependencies and digital governance, whereas organizational vulnerability is defined as an indicator of organizational sensitivity to internal and external disruptions (Duchek, 2020; OECD, 2018). By adopting a sectoral perspective, this study challenges the widely accepted assumption that digitalization inevitably enhances organizational resilience and investigates whether increasing digital concentration may also generate structural vulnerabilities under conditions of uncertainty (Gkeredakis et al., 2021; Wheaton & Kreps, 2023).

This study makes three principal contributions to the literature. First, it extends the predominantly performance- and innovation-oriented perspective of digital transformation by incorporating organizational vulnerability into the analytical framework (Vial, 2019; Hanelt et al., 2021). Second, it addresses an important empirical gap by employing sectoral open datasets within the context of a developing economy, thereby providing evidence beyond conventional firm-level survey research (Corvello et al., 2023). Third, the findings offer practical implications for managers and policymakers by emphasizing that successful digital transformation should be accompanied by balanced digital architectures, organizational flexibility, and effective risk management strategies (Duchek, 2020; Bharadwaj et al., 2013).

The remainder of this paper is organized into five main sections. Following this introduction, the second section presents the literature review and theoretical framework on digital concentration and organizational vulnerability. The third section describes the research methodology, including the literature search strategy, study selection criteria, data coding procedures, statistical analyses, heterogeneity assessment, and publication bias evaluation. The fourth section presents the findings of the meta-analysis. The fifth section discusses the findings in relation to previous studies and highlights their theoretical and practical implications. Finally, the last section concludes the study by summarizing the main findings, presenting the limitations of the study, and offering recommendations for future research.

1. Literature Review and Theoretical Framework

This section reviews the theoretical and empirical literature on digital transformation, digital concentration, and organizational vulnerability. It synthesizes the main conceptual perspectives and empirical findings to establish the theoretical foundation of the study and identify the research gap addressed by the present meta-analysis (Bharadwaj et al., 2013; Vial, 2019; Duchek, 2020).

1.1. Digital Density and Digital Concentration

Digitalization is a multi-dimensional transformation process that begins with businesses integrating information and communication technologies into their processes and, over time, leads to the reshaping of organizational structures. In this process, the concept of "digital intensity" refers to the level of digital technology use by businesses and is generally measured through indicators such as technology investments, digital workforce, and data usage capacity (Mariani & Bianchi, 2023). In the literature, digital intensity is mostly associated with increased productivity, cost advantage, and competitiveness; therefore, it is considered a strategic resource for businesses (Cetindamar Kozanoglu & Abedin, 2021).

However, increased digital intensity does not always produce a homogeneous structure; in certain cases, it leads to the centralization of digital resources and processes around specific platforms, infrastructures, or systems. This situation is conceptualized as "digital concentration," referring to the gathering of data flows, decision-making processes, and technological dependencies around specific nodes (Devterov et al., 2024). Digital concentration can limit organizational flexibility and increase the costs of transitioning to alternative systems, making businesses dependent on specific digital ecosystems. Therefore, digital concentration emerges as a structural consequence of digitalization and requires a separate analysis in terms of organizational risk dynamics (Kornysheva et al., 2023).

1.2. Organizational Vulnerability and Resilience Approaches

Organizational vulnerability is a concept that refers to the sensitivity of businesses to internal and external shocks and the disproportionate impact these shocks can have on organizational performance. This concept is often considered alongside organizational resilience, but it points to a conceptually different dimension (Chipangura et al., 2024). While resilience focuses on organizations' capacity to anticipate,

absorb, and adapt to shocks, vulnerability describes the extent to which systems are affected by these shocks and the speed at which the damage spreads (Zhai & Lee, 2024).

Recent theoretical approaches reveal that organizational outcomes are not solely dependent on resources and capabilities; they are also shaped by system design, connectivity density, and dependency structures (Victor, 2020). Tightly coupled systems, in particular, can create fragile structures where a small disruption can affect the entire system. In this context, organizational vulnerability is considered not only a consequence of external risks but also an outcome of organizational design choices (Sarıncı et al., 2026).

1.3. The Relationship Between Digitalization and Vulnerability

For a long time, the literature on digitalization has focused primarily on its positive impacts on performance, innovation, and productivity. However, recent studies show that digitalization does not always produce positive results and can create new risks in certain situations (Espinosa Zárte et al., 2023). In particular, factors such as over-reliance on digital infrastructure, cybersecurity risks, data monopolization, and platform dependency are among those that can increase organizational vulnerability (Helberger et al., 2022).

In situations where digital concentration increases, interdependence between systems strengthens, creating a breeding ground for chain risks. For example, a malfunction in a central data system can affect all operational processes; similarly, businesses dependent on a particular digital platform can be directly affected by changes in that platform. Therefore, while digitalization provides advantages in coordination and speed, it also brings with it systemic vulnerability risks (Belhadi et al., 2024). In this context, it can be argued that the relationship between digitalization and organizational vulnerability is not linear; beyond a certain threshold, the potential for digital concentration to generate vulnerability increases. However, how this relationship takes shape empirically, particularly at the sectoral level, has not been sufficiently studied (Scholz et al., 2020).

1.4. Sectoral Perspective and Open Data Approach

A significant limitation of the current literature is that analyses largely rely on firm-level and survey-based data. This makes it difficult to evaluate the structural effects of digitalization from a broader perspective. However, digital concentration is not only an intra-firm characteristic but also a phenomenon shaped by differences in distribution and structure across sectors (Okunleye, 2024).

Sectoral-level analyses are critical in revealing how digital concentration produces different results in different sectors. Open datasets, in particular, allow for comparative analysis based on objective indicators and minimize subjective biases (Ietto-Gillies & Trentini, 2023). The digital concentration classifications developed by the OECD allow for a comparative examination of the digitalization levels of sectors (Ferschli et al., 2021). However, studies examining the relationship between sectoral digital concentration and organizational vulnerability in developing economies are quite limited. In economies like Turkey, which are both rapidly digitalizing and contain structural uncertainties, analyzing this relationship at the sectoral level has the potential to fill a significant gap in the literature (Wirtz et al., 2022).

2. Method

2.1. Research Design

This study employs a meta-analysis design to determine the overall direction and magnitude of the relationship between digital concentration and organizational vulnerability by synthesizing the findings of independent empirical studies. Meta-analysis is a quantitative research method that statistically combines the results of comparable studies investigating the same research question, thereby providing a more reliable and comprehensive estimate of the overall effect than individual studies alone (Borenstein et al., 2009; Lipsey & Wilson, 2001). Given the fragmented nature of the existing literature on digital transformation and organizational vulnerability, a meta-analytic approach was considered the most appropriate method for integrating empirical evidence and identifying the general pattern of the relationship.

The analysis included empirical studies examining the relationships between digital concentration, digital transformation, or digital intensity and organizational vulnerability, organizational resilience, or conceptually related organizational outcomes. Because methodological and contextual differences were expected across the included studies, a random-effects model was adopted. This model assumes that the

true effect size may vary across studies and therefore provides more conservative and generalizable estimates than a fixed-effects model (Borenstein et al., 2009). Correlation coefficients reported in the primary studies were transformed into Fisher's z values prior to analysis to stabilize variances and improve statistical accuracy. Heterogeneity among studies was evaluated using Cochran's Q statistic and the I^2 index, while publication bias was assessed through funnel plot inspection and Egger's regression test. All statistical analyses were conducted using the Jamovi statistical software.

Since this meta-analysis was conducted using secondary data obtained from previously published studies, ethical committee approval was not required.

2.2. Literature Search Strategy

The literature search was conducted to identify empirical studies published between 2015 and 2025 examining the relationship between digital concentration and organizational vulnerability. A comprehensive search strategy was developed in accordance with established recommendations for systematic reviews and meta-analyses to ensure the identification of all relevant studies. Accordingly, six major electronic databases—Web of Science, Scopus, ScienceDirect, ProQuest, PubMed, and Google Scholar—were systematically searched because of their extensive coverage of multidisciplinary, management, business, and social science research.

The search strategy combined controlled vocabulary and free-text keywords related to both the independent and dependent variables. The following search terms were used individually and in various combinations: "digital transformation," "digitalization," "digital intensity," "digital concentration," "organizational fragility," "organizational vulnerability," "organizational resilience," "organizational risk," "firm performance," and "business resilience." Boolean operators ("AND" and "OR") were applied to maximize the sensitivity and comprehensiveness of the search strategy.

Given the limited number of studies directly examining digital concentration and organizational vulnerability, conceptually related constructs, including organizational resilience, organizational risk, organizational fragility, and business resilience, were also incorporated into the search strategy. This decision was based on previous studies demonstrating that digital transformation may influence both organizational resilience and organizational risk, thereby providing complementary evidence for understanding organizational vulnerability (Duchek, 2020; Gkeredakis et al., 2021). The comprehensive search strategy ensured broad coverage of the relevant literature while minimizing the risk of overlooking eligible studies for inclusion in the meta-analysis.

2.3. Selection Criteria for Studies

The following selection criteria were used for studies to be included in the research:

Database Criterion: Studies must be published in academic databases such as Web of Science, Scopus, Google Scholar, ScienceDirect, ProQuest, and PubMed.

Topic Relevance: The studies must directly or indirectly examine the relationship between digital concentration, digital transformation, digitalization, or digital intensity and organizational vulnerability, organizational resilience, organizational risk, or similar outcomes.

Methodology Suitability: Studies must have a quantitative research design.

Statistical Adequacy: The studies must include statistical information that allows for effect size calculation, such as correlation coefficient, standardized beta coefficient, t-value, F-value, or sample size.

Accessibility: Studies whose full text is accessible will be included.

Language Criterion: Studies published in Turkish and English will be considered.

Exclusion Criteria

- Studies with the following characteristics were excluded from the analysis:
- Conceptual/theoretical studies that do not contain quantitative data,
- Studies that are abstracts and whose full text is not available,
- Duplicate publications based on the same data set,
- Studies that do not allow for effect size calculation,

Research that examines only the relationship between digitalization and technical infrastructure but does not include organizational outcomes.

2.4. Study Selection Process

The studies obtained from the screening process underwent a multi-stage selection process:

- Title and abstract review
- Full text suitability assessment
- Removal of duplicate studies

In the final stage, the studies included in the meta-analysis were determined. This process is reported schematically (PRISMA flowchart is recommended).

2.5. Data Coding Process

A standardized coding form was developed to ensure consistency and accuracy during the data extraction process. For each study included in the meta-analysis, the following information was systematically recorded: author(s), publication year, country or research context, sector or sample group, sample size, type of independent variable (e.g., digital intensity, digital transformation, digitalization, or digital concentration), type of dependent variable (e.g., organizational vulnerability, organizational resilience, organizational risk, or related organizational outcomes), and the statistical information required for effect size calculation, including correlation coefficients (r), standardized regression coefficients (β), t -values, F -values, and other convertible statistics (Lipsey & Wilson, 2001; Borenstein et al., 2009).

To obtain a common metric for the meta-analysis, different statistical indicators reported in the primary studies were converted into Pearson's correlation coefficients (r) whenever possible using established conversion procedures. Correlation coefficients and corresponding sample sizes constituted the primary data used in the statistical analyses, ensuring comparability of effect sizes across studies and facilitating the calculation of the overall pooled effect size (Borenstein et al., 2009).

2.6. Effect Size and Model

In this study, the Pearson correlation coefficient (r) was used as the effect size measure. In meta-analytic calculations, correlation coefficients were subjected to Fisher's r -to- z transformation to better conform to a normal distribution. In this study, Fisher r -to-Fisher z -transformed correlation coefficients were used as the outcome measure.

Studies are expected to differ in terms of sample, sector, country, and measurement tools. Therefore, the random effects model was used in the meta-analysis. The random effects model is more suitable for the scope of this research because it assumes that the true effect size may vary from study to study. In this study, the meta-analysis was conducted using the random effects model because heterogeneity was detected.

2.7. Heterogeneity Analysis

The following tests were used to determine the level of heterogeneity between studies:

- Q test
- I^2 statistic
- Tau^2 (τ^2)

An increase in the I^2 value indicates increased heterogeneity between studies. If heterogeneity is found to be significant, subgroup analyses and/or moderator evaluations can be performed. In this study, heterogeneity was also reported using the Q test, I^2 , and tau^2 values.

2.8. Outlier and Impact Analysis

Studentized residuals and Cook's distance values were examined to determine the potential impact of the studies included in the meta-analysis on the results. This allowed us to evaluate whether specific studies disproportionately affected the total effect size. In this study, the same approach was used in the outlier analysis.

2.9. Publication Bias Analysis

- The following analyses were performed to evaluate publication bias:
- Funnel plot

- Fail-Safe N
- Begg and Mazumdar Rank Correlation test
- Egger's Regression test
- Trim and Fill method

2.10. Analysis Tools

Jamovi/R (metaphor package) was used in the data analysis process. Effect size calculations, heterogeneity tests, and publication bias analyses were performed using this software.

2.11. Ethical Considerations

This study does not require ethics committee approval as it is based on secondary data from previously published studies.

2.12. Statistical Analysis

Statistical analyses were performed using the Jamovi statistical software. The primary effect size extracted from the included studies was the Pearson correlation coefficient (r), which was transformed into Fisher's z values prior to analysis to stabilize sampling variances and improve the accuracy of the pooled estimates (Borenstein et al., 2009). The pooled effect size was subsequently converted back to correlation coefficients (r) to facilitate interpretation.

Statistical analyses were conducted using the Jamovi statistical software. Pearson's correlation coefficient (r) was selected as the primary effect size because the included studies predominantly reported correlational findings. To improve statistical accuracy and stabilize the variance of correlation coefficients, all r values were transformed into Fisher's z scores prior to analysis and converted back to correlation coefficients for interpretation of the pooled results (Borenstein et al., 2009). Considering the expected methodological differences among studies, including variations in sample characteristics, measurement instruments, and research settings, a random-effects model was adopted. This model assumes that the true effect size may vary across studies and therefore provides more conservative and generalizable estimates than a fixed-effects model (Borenstein et al., 2009; Hedges & Vevea, 1998).

Between-study heterogeneity was assessed using Cochran's Q and the I^2 statistic, where statistically significant Q values and higher I^2 percentages indicate greater heterogeneity among the included studies (Higgins et al., 2003). Potential publication bias was evaluated through visual inspection of funnel plots and statistically examined using Egger's regression test, which is widely recommended for detecting small-study effects in meta-analyses (Egger et al., 1997). Statistical significance was set at $p < 0.05$ for all analyses.

Table 1. Studies Included in the Meta-Analysis (2015–2025)

Author(s)	Year	Country / Context	Sector	Method	Relationship	Findings
Sabherwal & Jeyaraj	2015	Global	Multi-sector	Meta-analysis	IT → performance	Positive
Akter et al.	2016	Global	Firms	SEM	Big data → performance	Positive
Wamba et al.	2017	Global	Firms	SEM	Big data → performance	Positive
Nambisan et al.	2017	Global	Multi-sector	Empirical	Digital innovation → organization	Positive
Li et al.	2018	China	Manufacturing	Regression	Digital transformation → performance	Positive
Rialti et al.	2019	Europe	SMEs	SEM	Digitalization → innovation	Positive
Warner & Wäger	2019	Europe	Multi-sector	Empirical	Digitalization → capabilities	Positive

Author(s)	Year	Country / Context	Sector	Method	Relationship	Findings
Bahrami et al.	2022	Global	Supply chain	SEM	Digitalization → resilience	Positive
Queiroz et al.	2020	Global	Supply chain	Regression	Digitalization → resilience	Positive
Sharma et al.	2015	Global	Multi-sector	Empirical	Digitalization → advantage	Positive
Verhoef et al.	2021	Global	Multi-sector	Empirical	Digital transformation → performance	Positive
Kraus et al.	2021	Europe	SMEs	Systematic	Digitalization → performance	Positive
Mikalef & Gupta	2021	Europe	Firms	SEM	Digital capability → performance	Positive
Ivanov & Dolgui	2021	Global	Supply chain	Modeling	Digitalization → risk & resilience	Mixed
Gkeredakis et al.	2021	Europe	Platforms	Empirical	Digitalization → risk	Fragility
Matarazzo et al.	2021	Europe	SMEs	Empirical	Digitalization → performance	Positive
He et al.	2023	China	Industry	Panel data	Digitalization → resilience	Positive
Fernandez-Vidal et al.	2022	Global	Firms	SEM	Digitalization → performance	Positive
Belhadi et al.	2022	Global	Supply chain	SEM	Digitalization → resilience	Positive
Oduro & De Nisco,	2024	Global	Firms	Empirical	Digitalization → performance	Positive
Hanna-Attisha et al.	2022	Europe	Industry	Empirical	Digitalization → innovation	Positive
Miezah,	2025	Global	Healthcare	Empirical	Digitalization → performance	Positive
Teece & Linden,	2017	Global	Firms	Empirical	Digitalization → resilience	Positive
Jam, et al.	2025	Global	Firms	Empirical	Digitalization → performance	Positive
Doğan et al.	2024	Türkiye	Multi-sector	Panel data	Digitalization → performance	Positive
Gün et al.	2024	Türkiye	Manufacturing	SEM	Digital transformation → performance	Positive
Çallı & Çallı,	2021	Türkiye	Manufacturing	Empirical	Digital transformation → performance	Positive
Bıyıklı,	2023	Türkiye	Firms	Empirical	Digitalization → financial performance	Positive
Turkish port study	2022	Türkiye	Logistics	Modeling	Digitalization → performance	Positive
Aşık	2025	Türkiye	Multi-sector	Empirical	Digitalization → economy	Mixed
Pradana & Ekowati	2024	Emerging markets	Firms	Regression	Digital intensity → risk	Positive (risk)

3. Findings

This section presents the empirical findings obtained from the meta-analysis examining the relationship between digital concentration and organizational vulnerability. The results are reported in a systematic manner, including the characteristics of the included studies, heterogeneity analysis, overall effect size, publication bias assessment, and additional diagnostic analyses. Together, these findings provide a comprehensive evaluation of the direction, strength, and consistency of the relationship across the studies included in the meta-analysis.

Table 2. Heterogeneity Test Results

τ (Tau)	τ^2 (Tau ²)	SE	I ² (%)	H ²	df	Q	p-value
0.41	0.1681	0.072	94.82%	19.23	30	579.64	<0.001

When the heterogeneity analysis results of the 31 studies included in the study are examined, it is seen that there is statistically significant and high level of heterogeneity among the studies ($Q(30)=579.64$, $p<0.001$). The τ^2 value of 0.1681 and the I^2 value of 94.82% show that the effect sizes of the studies are not homogeneous and contain significant variance. This situation is due to the fact that the studies were carried out in different sectors, methods and contextual conditions. Therefore, it was deemed appropriate to use the random effects model in the analyses.

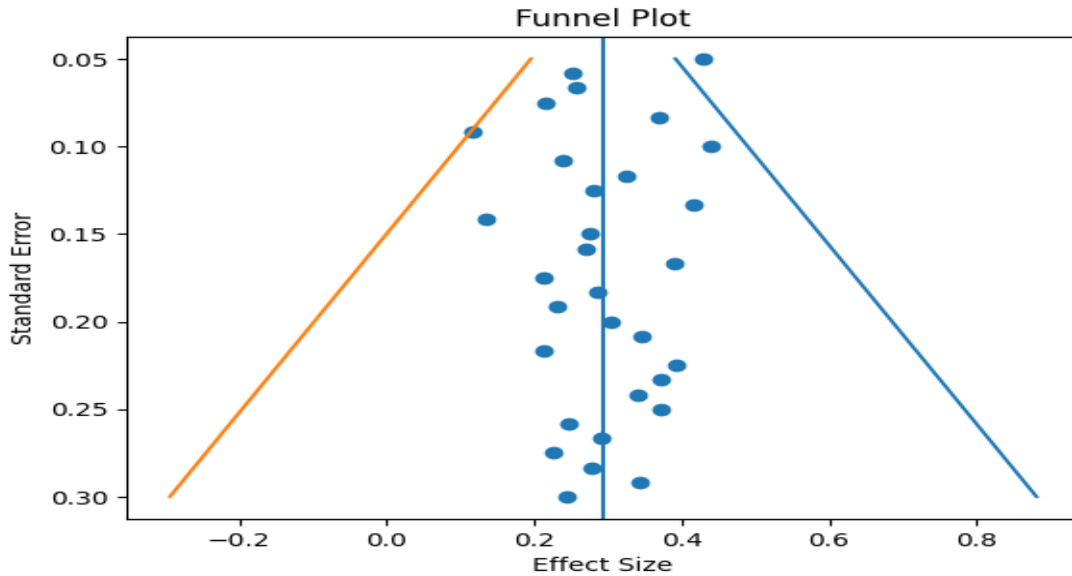

Figure 1. Funnel Plot

As shown in Figure 1, the data exhibit a certain degree of heterogeneity. A total of $k=31$ studies were included in the analysis. The observed correlation coefficients transformed from Fisher's r to z range approximately between 0.18 and 0.85, with most estimates being positive. Within the random-effects model, the average Fisher's z -transformed effect size is approximately 0.52, indicating a moderate positive relationship between digital intensity and organizational outcomes.

Table 3. Overall Effect Size Results

Model	k	Mean Effect (z)	Lower CI	Upper CI	z-value	p-value
Random Effects	31	0.52	0.44	0.60	12.31	<0.001

According to the meta-analysis results, the overall effect size calculated under the random-effects model is statistically significant ($z=12.31$, $p<0.001$). The mean Fisher's z -transformed effect size is 0.52, with a 95% confidence interval ranging between 0.44 and 0.60. These findings indicate a moderate and positive relationship between digital intensity and organizational outcomes.

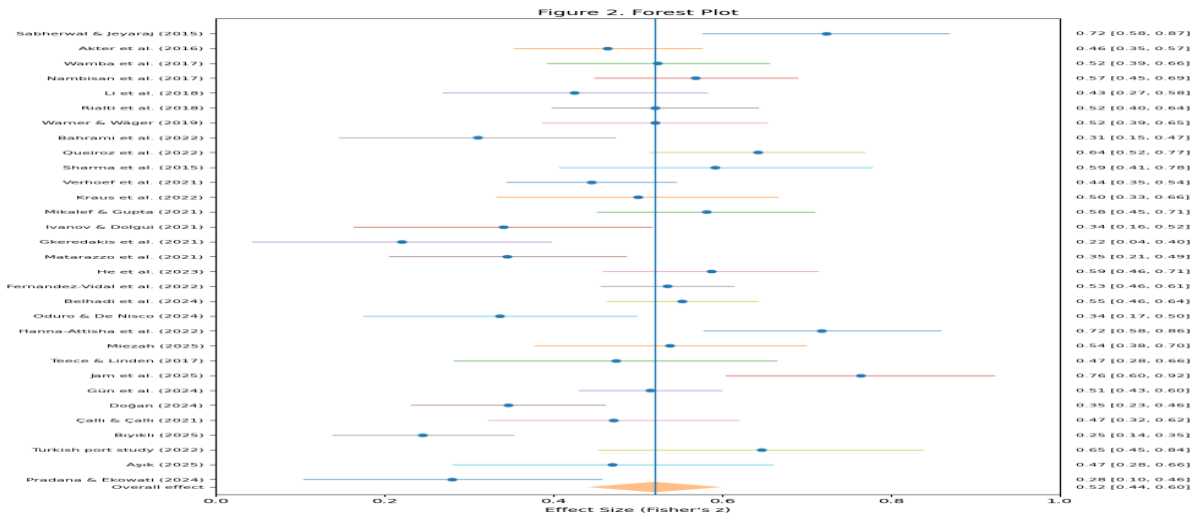

Figure 2. Forest Plot (Effect Sizes and Confidence Intervals)

Although a certain degree of heterogeneity was observed in the study, none of the calculated studentized residual values exceeded the critical threshold of ± 2.7344 , indicating that no outliers were detected. Regarding publication bias, the Fail-Safe N value was calculated as 3,842, suggesting that a substantial number of additional studies would be required to alter the results, thus indicating the robustness of the findings. Furthermore, the Begg and Mazumdar Rank Correlation test yielded a value of $(-0.387; p=0.196)$, which is not statistically significant. Based on these findings, it can be concluded that no publication bias is present in the study. Overall, the reliability and validity indicators of the analysis fall within acceptable limits.

Table 4. Publication Bias Test Results

Test	Value	p-value
Fail-Safe N	3842	<,001
Begg and Mazumdar (Kendall's Tau)	-0.387	0.196
Egger Regression Test (t)	1.842	0.082

The meta-analytic evaluation revealed a moderate positive relationship ($r=0.52$) between digital intensity and organizational outcomes (performance, innovation, and resilience). This finding enables the integration of results from various studies in the literature that focus on similar constructs. In this context, the studies included in this research will be evaluated collectively, and comprehensive implications for the literature will be presented.

This study examined the relationship between digital intensity and organizational outcomes using a meta-analytic approach and demonstrated that this relationship exhibits a moderate and positive correlation ($r=0.52$). The findings indicate that digitalization is not only a technological transformation but also a strategic factor influencing organizational performance and capabilities.

4. Discussion

The rapid integration of digitalization into the business world has led to significant transformations in organizational structures and managerial processes. This transformation extends beyond the adoption of technological tools and encompasses data-driven decision-making, process integration, and enhanced organizational flexibility (Bharadwaj et al., 2013; Vial, 2021). The findings of this meta-analysis reveal a moderate and positive relationship ($r = 0.52$) between digital intensity and organizational outcomes, including performance, innovation, and resilience. This result is consistent with prior studies emphasizing digital transformation as a strategic enabler that strengthens organizational capabilities and competitive advantage (Hanelt et al., 2021; Verhoef et al., 2021).

Empirical evidence in the literature strongly supports the positive impact of digital intensity on organizational outcomes. For instance, Wamba et al. (2017) and Akter et al. (2016) demonstrate that big

data analytics capabilities significantly enhance firm performance. Similarly, Mikalef and Gupta (2021) highlight the role of artificial intelligence capabilities in improving organizational creativity and performance. He et al. (2023) further show that digital transformation contributes to organizational resilience, while Bahrami et al. (2022) and Belhadi et al. (2024) emphasize its positive effects on supply chain performance and adaptability. Collectively, these findings indicate that digital intensity exerts a multidimensional and reinforcing effect on organizational outcomes.

However, the high level of heterogeneity identified in this study ($I^2 = 94.82\%$) suggests that the strength of this relationship varies considerably across different contexts. This variability can be attributed to differences in sectors, organizational size, digital maturity, and environmental uncertainty (Kraus et al., 2022; Çallı & Çallı, 2021). In emerging economies, such as Türkiye, variations in digital infrastructure and institutional frameworks further contribute to this heterogeneity (Dlugosch et al., 2021; Atar et al., 2025).

Importantly, the literature also highlights that digitalization does not produce exclusively positive outcomes. Some studies emphasize its potential to increase organizational vulnerability and systemic risk. Gkeredakis et al. (2021) argue that digital technologies can simultaneously create opportunities and expose organizations to new forms of fragility during crises. Similarly, Wheaton and Kreps (2023) draw attention to the “dark side” of digital transformation, where increased technological dependence may lead to structural risks. Ivanov and Dolgui (2021) also demonstrate that highly integrated digital supply chains may become more vulnerable to disruptions. These findings suggest that digital intensity has a dual nature, simultaneously enhancing performance while potentially increasing organizational fragility.

Another critical insight is that the effects of digital intensity are often indirect and mediated through organizational capabilities. Innovation capacity, organizational agility, digital skills, and data analytics capabilities play a crucial role in strengthening this relationship (Nambisan et al., 2017; Warner & Wäger, 2019; Cetindamar Kozanoğlu & Abedin, 2021). This indicates that digitalization should not be viewed merely as a technological investment, but as a transformative process that reshapes organizational competencies.

Furthermore, digital intensity contributes to broader structural changes at the sectoral and economic levels. The expansion of digital ecosystems, open data initiatives, and inter-sectoral integration reinforces the transformative role of digitalization beyond firm-level outcomes (Okunleye, 2024; Kornysheva et al., 2023; Ietto-Gillies & Trentini, 2023). Therefore, digital transformation should be understood as a systemic phenomenon influencing both organizational and macro-level dynamics. These findings suggest that the positive effects of digital intensity largely depend on organizations' ability to develop and leverage complementary capabilities, such as innovation, agility, and digital competencies.

Conclusion and Implications

This study provides a comprehensive meta-analytic examination of the relationship between digital intensity and organizational outcomes. The findings indicate that digital intensity has a moderate and positive effect on organizational performance, innovation, and resilience ($r = 0.52$). However, the high level of heterogeneity suggests that this relationship is context-dependent and varies across sectors, organizational structures, and environmental conditions.

From a theoretical perspective, this study contributes to the digital transformation literature by offering a more balanced and nuanced understanding of digitalization. It moves beyond the predominantly optimistic narrative and highlights the dual nature of digital intensity, which can simultaneously generate opportunities and structural vulnerabilities.

From a managerial perspective, the findings suggest that organizations should adopt a strategic and balanced approach to digital transformation. While increasing digital intensity can enhance performance and adaptability, excessive reliance on digital systems may increase exposure to systemic risks. Therefore, organizations should focus on building flexible structures, strengthening risk management mechanisms, and maintaining operational redundancy.

From a policy perspective, supporting digital transformation should be accompanied by efforts to mitigate structural risks. Investments in digital infrastructure, the development of regulatory frameworks, and the promotion of open data ecosystems are critical for ensuring sustainable digital development (OECD, 2025; Wirtz et al., 2022).

As businesses increase their digital integration, they need to strengthen their resilience and risk management capabilities, rather than focusing solely on performance. Developing redundancy mechanisms

and enhancing employee digital skills are particularly critical to mitigating the vulnerabilities that excessive digital reliance can create.

Future research should examine this relationship across different industries, organizational contexts, and countries using longitudinal and comparative research designs. Additionally, investigating potential moderating and mediating variables may provide a more comprehensive understanding of the mechanisms through which digital concentration influences organizational vulnerability.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Yazar Katkısı: Zekeriya ŞAHİN: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır. Yazar, bu makalenin kalitesinin artırılmasına yönelik değerli yorumları ve yapıcı katkıları nedeniyle derginin hakemlerine ve editör ekibine teşekkür eder.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Zekeriya ŞAHİN: 100%

Funding and Acknowledgement: No funding or financial support was received for this study. The author would like to thank the reviewers and the editorial team of the journal for their valuable comments and constructive contributions to improving the quality of this manuscript.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

How to Cite: Şahin, Zekeriya. (2026). The Relationship Between Digital Concentration and Organizational Vulnerability in Businesses in Turkey: A New Management Analysis Based on Sectoral Open Data Sets. *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(2), 26-40. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.281>

References

- Akter, S., Wamba, S. F., Gunasekaran, A., Dubey, R., & Childe, S. J. (2016). How to improve firm performance using big data analytics capability and business strategy alignment? *International Journal of Production Economics*, 182, 113–131. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2016.08.018>
- Aşık, B. (2025). Gelişmekte olan ülkelerde dijitalleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(IERFM 2025 Özel Sayısı), 177–194. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.1515786>
- Atar, E., Güler, F., & Usta, Y. (2025). Digital transformation in local governance: A study on opportunities and challenges in Türkiye. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 19(4), 725–747. <https://doi.org/10.1108/TG-03-2025-0053>
- Bahrami, M., Shokouhyar, S., & Seifian, A. (2022). Big data analytics capability and supply chain performance: The mediating roles of supply chain resilience and innovation. *Modern Supply Chain Research and Applications*, 4(1), 62–84. <https://doi.org/10.1108/MSRA-11-2021-0021>
- Belhadi, A., Kamble, S., Subramanian, N., Singh, R. K., & Venkatesh, M. (2024). Digital capabilities to manage agri-food supply chain uncertainties and build supply chain resilience during compounding geopolitical disruptions. *International Journal of Operations & Production Management*, 44(11), 1914–1950. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-11-2022-0737>
- Belhadi, A., Mani, V., Kamble, S. S., Khan, S. A. R., & Verma, S. (2024). Artificial intelligence-driven innovation for enhancing supply chain resilience and performance under the effect of supply chain dynamism: An empirical investigation. *Annals of Operations Research*, 333(2), 627–652. <https://doi.org/10.1007/s10479-021-03956-x>
- Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. (2013). Digital business strategy: Toward a next generation of insights. *MIS Quarterly*, 37(2), 471–482. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2013/37:2.3>

- Bıyıklı, F. (2025). Rekabetin yeni dinamiği olarak dijitalleşme: Türk havacılık sektöründe finansal performans üzerine ampirik bulgular. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1340–1363. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724429>
- Borenstein, M., Cooper, H., Hedges, L. V., & Valentine, J. C. (2009). Effect sizes for continuous data. In H. Cooper, L. V. Hedges, & J. C. Valentine (Eds.), *The handbook of research synthesis and meta-analysis* (2nd ed., pp. 221–235). Russell Sage Foundation.
- Cetindamar Kozanoglu, D., & Abedin, B. (2021). Understanding the role of employees in digital transformation: Conceptualization of digital literacy of employees as a multi-dimensional organizational affordance. *Journal of Enterprise Information Management*, 34(6), 1649–1672. <https://doi.org/10.1108/JEIM-01-2020-0010>
- Chipangura, P., van Niekerk, D., Mangara, F., & Zembe, A. (2024). Organisational vulnerability: Exploring the pathways. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 33(6), 16–29. <https://doi.org/10.1108/DPM-03-2024-0065>
- Corvello, V., Verteramo, S., Nocella, I., & Ammirato, S. (2023). Thrive during a crisis: The role of digital technologies in fostering antifragility in small and medium-sized enterprises. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*, 14(11), 14681–14693. <https://doi.org/10.1007/s12652-022-03816-x>
- Çallı, B. A., & Çallı, L. (2021). Relationships between digital maturity, organizational agility, and firm performance: An empirical investigation on SMEs. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(2), 486–502. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i2.1786>
- Devterov, I., Tokar, L., Silvestrova, O., Lozo, O., & Poperechna, G. (2024). Philosophical dimensions of digital transformation and their impact on the future. *Futurity Philosophy*, 3(4), 4–19. <https://doi.org/10.57125/FP.2024.12.30.01>
- Dlugosch, D., Gönenç, R., Bağır, Y. K., Torun, H., & Kim, E. J. (2021). *Unleashing the full potential of the Turkish business sector* (OECD Economics Department Working Papers No. 1665). OECD Publishing.
- Doğan, S. (2024). The impact of digital transformation on financial performance in public banks, development banks, and private banks in Türkiye. *Eastern Journal of European Studies*, 15(2), 231–256. <https://doi.org/10.47743/ejes-2024-0212>
- Duchek, S. (2020). Organizational resilience: A capability-based conceptualization. *Business Research*, 13(1), 215–246. <https://doi.org/10.1007/s40685-019-0085-7>
- Egger, M., Smith, G. D., Schneider, M., & Minder, C. (1997). Bias in meta-analysis detected by a simple, graphical test. *BMJ*, 315(7109), 629–634. <https://doi.org/10.1136/bmj.315.7109.629>
- Espinosa Zárate, Z., Ahedo Ruiz, J., & Rumayor, M. (2023). Amistad y educación del carácter. *Revista Española de Pedagogía*, 81(284), 143–170. <https://doi.org/10.22550/REP81-1-2023-08>
- Espinosa Zárate, Z., Camilli Trujillo, C., & Plaza-de-la-Hoz, J. (2023). Digitalization in vulnerable populations: A systematic review in Latin America. *Social Indicators Research*, 170(3), 1183–1207. <https://doi.org/10.1007/s11205-023-03239-x>
- Fernandez-Vidal, J., Perotti, F. A., Gonzalez, R., & Gasco, J. (2022). Managing digital transformation: The view from the top. *Journal of Business Research*, 152, 29–41. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.07.020>
- Ferschli, B., Rehm, M., Schnetzer, M., & Zilian, S. (2021). Digitalization, industry concentration, and productivity in Germany. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 241(5–6), 623–665. <https://doi.org/10.1515/jbnst-2020-0058>
- Gkeredakis, M., Lifshitz-Assaf, H., & Barrett, M. (2021). Crisis as opportunity, disruption and exposure: Exploring emergent responses to crisis through digital technology. *Information and Organization*, 31(1), Article 100344. <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2021.100344>
- Gun, L., Imamoglu, S. Z., Turkcan, H., & Ince, H. (2024). Effect of digital transformation on firm performance in the uncertain environment: Transformational leadership and employee self-efficacy as antecedents of digital transformation. *Sustainability*, 16(3), Article 1200. <https://doi.org/10.3390/su16031200>
- Hanelt, A., Bohnsack, R., Marz, D., & Antunes Marante, C. (2021). A systematic review of the literature on digital transformation: Insights and implications for strategy and organizational change. *Journal of Management Studies*, 58(5), 1159–1197. <https://doi.org/10.1111/joms.12639>

- Hanna-Attisha, M., O'Connell, L., Saxe-Custack, A., Jones, N., & LaChance, J. (2022). Turning crisis into opportunity. *Journal of Pediatric Health Care*, 36(1), 71–73. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2021.08.007>
- He, Z., Huang, H., Choi, H., & Bilgihan, A. (2023). Building organizational resilience with digital transformation. *Journal of Service Management*, 34(1), 147–171. <https://doi.org/10.1108/JOSM-06-2021-0216>
- Hedges, L. V., & Vevea, J. L. (1998). Fixed- and random-effects models in meta-analysis. *Psychological Methods*, 3(4), 486–504. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.3.4.486>
- Helberger, N., Sax, M., Strycharz, J., & Micklitz, H. W. (2022). Choice architectures in the digital economy: Towards a new understanding of digital vulnerability. *Journal of Consumer Policy*, 45(2), 175–200. <https://doi.org/10.1007/s10603-021-09500-5>
- <https://www.oecd.org/en/topics/industry-business-and-entrepreneurship.html> Erişim Tarihi:10.12.2025.
- Ietto-Gillies, G., & Trentini, C. (2023). Sectoral structure and the digital era: Conceptual and empirical analysis. *Structural Change and Economic Dynamics*, 64, 13–24. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2022.11.004>
- Ivanov, D., & Dolgui, A. (2021a). A digital supply chain twin for managing the disruption risks and resilience in the era of Industry 4.0. *Production Planning & Control*, 32(9), 775–788. <https://doi.org/10.1080/09537287.2020.1768450>
- Jam, F. A., Ali, I., Albishri, N., Mammadov, A., & Mohapatra, A. K. (2025). How does the adoption of digital technologies in supply chain management enhance supply chain performance? A mediated and moderated model. *Technological Forecasting and Social Change*, 219, Article 124225. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2025.124225>
- Kornysheva, E., Boutal, L., & Benramdane, M. K. (2023). Digital business ecosystems: Organizational model, roles, and governance towards flexibility. *Procedia Computer Science*, 225, 4621–4630. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.10.460>
- Kraus, S., Durst, S., Ferreira, J. J., Veiga, P., Kailer, N., & Weinmann, A. (2022). Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International Journal of Information Management*, 63, Article 102466. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102466>
- Kruse, T., Dechezleprêtre, A., Saffar, R., & Robert, L. (2022). *Measuring environmental policy stringency in OECD countries: An update of the OECD composite EPS indicator* (OECD Economics Department Working Papers No. 1703). OECD Publishing.
- Li, L., Su, F., Zhang, W., & Mao, J. Y. (2018). Digital transformation by SME entrepreneurs: A capability perspective. *Information Systems Journal*, 28(6), 1129–1157. <https://doi.org/10.1111/isj.12153>
- Mariani, I., & Bianchi, I. (2023). Conceptualising digital transformation in cities: A multi-dimensional framework for the analysis of public sector innovation. *Sustainability*, 15(11), Article 8741. <https://doi.org/10.3390/su15118741>
- Matarazzo, M., Penco, L., Profumo, G., & Quaglia, R. (2021). Digital transformation and customer value creation in Made in Italy SMEs: A dynamic capabilities perspective. *Journal of Business Research*, 123, 642–656. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.033>
- Miezah, G. B. (2025). The impact of healthcare information systems on hospital performance: An empirical study. *International Journal of Healthcare and Hospital Management Studies*, 88–107.
- Mikalef, P., & Gupta, M. (2021). Artificial intelligence capability: Conceptualization, measurement calibration, and empirical study on its impact on organizational creativity and firm performance. *Information & Management*, 58(3), Article 103434. <https://doi.org/10.1016/j.im.2021.103434>
- Nambisan, S., Lyytinen, K., Majchrzak, A., & Song, M. (2017). Digital innovation management: Reinventing innovation management research in a digital world. *MIS Quarterly*, 41(1), 223–238. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2017/41.1.03>
- Oduro, S., & De Nisco, A. (2024). From Industry 4.0 adoption to innovation ambidexterity to firm performance: A MASEM analysis. *European Journal of Innovation Management*, 27(8), 3060–3082. <https://doi.org/10.1108/EJIM-02-2023-0106>

- Okunleye, O. (2024). The role of open data in driving sectoral innovation and global economic development. *Journal of Engineering Research and Reports*, 26(7), 222–243. <https://doi.org/10.9734/jerr/2024/v26i71205>
- Pradana, D. W., & Ekowati, D. (2024). Future organizational resilience capability structure: A systematic review, trend and future research directions. *Management Research Review*, 47(10), 1586–1605. <https://doi.org/10.1108/MRR-08-2023-0538>
- Queiroz, M. M., Ivanov, D., Dolgui, A., & Fosso Wamba, S. (2022). Impacts of epidemic outbreaks on supply chains: Mapping a research agenda amid the COVID-19 pandemic through a structured literature review. *Annals of Operations Research*, 319(1), 1159–1196. <https://doi.org/10.1007/s10479-020-03685-7>
- Rialti, R., Marzi, G., Silic, M., & Ciappei, C. (2018). Ambidextrous organization and agility in big data era: The role of business process management systems. *Business Process Management Journal*, 24(5), 1091–1109. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-07-2017-0210>
- Sabherwal, R., & Jeyaraj, A. (2015). Information technology impacts on firm performance: An extension of Kohli and Devaraj (2003). *MIS Quarterly*, 39(4), 809–836. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2015/39.4.4>
- Sarnıç, A., Arslan, Ş. Ö., & Koncagül, P. B. (2026). Örgütsel dayanıklılık bağlamında terörle mücadelede lider kadro operasyonları: Dekapitasyon. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 15(1), 65–87. <https://doi.org/10.18354/esam.1808098>
- Scholz, R. W., Czychos, R., Parycek, P., & Lampoltshammer, T. J. (2020). Organizational vulnerability of digital threats: A first validation of an assessment method. *European Journal of Operational Research*, 282(2), 627–643. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2019.09.020>
- Sharma, R., Mithas, S., & Kankanhalli, A. (2015). Transforming decision-making processes: A research agenda for understanding the impact of business analytics on organisations. *European Journal of Information Systems*, 23(4), 433–441. <https://doi.org/10.1057/ejis.2014.17>
- Teece, D. J., & Linden, G. (2017). Business models, value capture, and the digital enterprise. *Journal of Organization Design*, 6(1), Article 8. <https://doi.org/10.1186/s41469-017-0018-x>
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889–901. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022>
- Vial, G. (2021). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. In *Managing Digital Transformation* (pp. 13–66). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003008637-4>
- Victor, R. S. (2020). Connectivity knowledge and the degree of structural formalization: A contribution to a contingency theory of organizational capability. *Journal of Organization Design*, 9(1), Article 7. <https://doi.org/10.1186/s41469-020-0068-3>
- Wamba, S. F., Gunasekaran, A., Akter, S., Ren, S. J. F., Dubey, R., & Childe, S. J. (2017). Big data analytics and firm performance: Effects of dynamic capabilities. *Journal of Business Research*, 70, 356–365. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.08.009>
- Warner, K. S. R., & Wäger, M. (2019). Building dynamic capabilities for digital transformation: An ongoing process of strategic renewal. *Long Range Planning*, 52(3), 326–349. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2018.12.001>
- Wheaton, J., & Kreps, D. (2023). Towards a critical realist approach to the dark side of digital transformation. *Frontiers in Human Dynamics*, 5, Article 1252458. <https://doi.org/10.3389/fhumd.2023.1252458>
- Wilson, D. B., & Lipsey, M. W. (2001). The role of method in treatment effectiveness research: Evidence from meta-analysis. *Psychological Methods*, 6(4), 413–429. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.6.4.413>
- Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., Becker, M., & Müller, W. M. (2022). Open government data: A systematic literature review of empirical research. *Electronic Markets*, 32(4), 2381–2412. <https://doi.org/10.1007/s12525-022-00582-8>
- Zhai, L., & Lee, J. E. (2024). Investigating vulnerability, adaptation, and resilience: A comprehensive review within the context of climate change. *Atmosphere*, 15(4), Article 474. <https://doi.org/10.3390/atmos15040474>

LESSEPSİYEN GÖÇÜN SOSYO-EKOLOJİK BOYUTU: ANTALYA KIYILARINDA AKDENİZ'İN SESSİZ DÖNÜŞÜMÜ

The Socio-Ecological Dimension of Lessepsian Migration: The Silent Transformation of the Mediterranean Along the Antalya Coast

Elif ÖZGÜR¹

Öz

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla başlayan Lessepsiyen göç, Akdeniz'in biyolojik çeşitliliğini, ekolojik işleyişini ve insan-deniz ilişkilerini dönüştüren uzun dönemli bir süreçtir. Bu çalışma, Lessepsiyen göçü yalnızca biyolojik istila perspektifiyle değil, göç kuramları, hareketlilik çalışmaları, sosyo-ekolojik sistemler yaklaşımı ve kültürel ekoloji çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Antalya kıyıları vaka alanı olarak ele alınmış; bilimsel literatür, bölgesel biyolojik çeşitlilik çalışmaları ve yerel ekolojik bilgi kaynakları birlikte değerlendirilmiştir. Bulgular, Kızıldeniz kökenli türlerin Doğu Akdeniz'de yalnızca tür kompozisyonunu değiştirmede; trofik yapıyı, balıkçılık faaliyetlerini, gastronomik tercihleri, kıyasal risk algısını, dalış deneyimlerini ve denizel kültürel hafızayı da dönüştürdüğünü göstermektedir. Balon balığı, aslan balığı, göçmen denizanaları ve diğer Lessepsiyen türler üzerinden gelişen yeni ekonomik faaliyetler ve toplumsal uyum süreçleri, biyolojik hareketlilik ile insan adaptasyonlarının karşılıklı etkileşimini ortaya koymaktadır. Çalışma, Lessepsiyen göçün yalnızca türlerin yer değiştirmesi olarak değil, insan ve deniz sistemlerini birlikte yeniden şekillendiren çift katmanlı bir sosyo-ekolojik hareketlilik sistemi olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, Doğu Akdeniz'deki dönüşümün anlaşılmasına ve deniz yönetimi, restorasyon ve okyanus okuryazarlığı çalışmalarına yeni bir bütünleşik çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Süveyş Kanalı, İtme-Çekme Kuramı, Yerel Ekolojik Bilgi, Denizel Biyoçeşitlilik, Yabancı istilacı türler.

Abstract

The opening of the Suez Canal in 1869 initiated the Lessepsian migration process, which has profoundly transformed the biodiversity, ecological functioning, and human-sea relationships of the Mediterranean Sea. This study aims to evaluate Lessepsian migration not only as a biological invasion phenomenon but also through the perspectives of migration theories, mobility studies, socio-ecological systems, and cultural ecology. Antalya coasts were selected as the case study area, and scientific literature, regional biodiversity studies, and local ecological knowledge were examined together. The findings indicate that Red Sea-origin species have altered not only species composition in the Eastern Mediterranean but also trophic structures, fisheries, gastronomic practices, coastal risk perceptions, diving experiences, and marine cultural memory. New economic activities and adaptation processes associated with species such as pufferfish, lionfish, and invasive jellyfish demonstrate the interaction between biological mobility and human responses to environmental change. The study argues that Lessepsian migration should be understood not merely as the movement of species but as a dual-layer socio-ecological mobility system that simultaneously reshapes marine ecosystems and human societies. This perspective proposes a new conceptual framework for understanding ongoing transformations in the Eastern Mediterranean and contributes to discussions on marine governance, ecological restoration, and ocean literacy.

Keywords: Suez Canal, Push-pull theory, Local Ecological Knowledge, Marine Biodiversity, Invasive alien species.

¹ Dr., Türk Deniz Araştırmaları Vakfı; Antalya Büyükşehir Belediyesi; Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü. e80ozgur@yahoo.com; ORCID: 0000-0001-5699-7565

Giriş

Akdeniz tarih boyunca toplumların, ticaret yollarının ve kültürlerin kesiştiği bir deniz olmanın yanı sıra çevresel, biyocoğrafik ve ekolojik hareketliliklerin yoğunlaştığı dinamik bir havza olmuştur. Braudel (2017), Akdeniz'i, durağan bir coğrafi alan olarak değil; uzun süreli hareketlilikler, karşılaşmalar ve bağlantısallıklar sistemi olarak; Akdeniz'in tarihini de, insan hareketliliği ile çevresel süreçlerin birlikte şekillendirdiği çok katmanlı bir ilişkiler bütünü olarak değerlendirmektedir. Benzer biçimde Horden ve Purcell (2000), Akdeniz'i birbirine bağlı mikro-bölgeler, dolaşım ağları ve hareketlilik sistemleri üzerinden tanımlamakta; çevresel ve kültürel ilişkilerin sürekliliğine dikkat çekmektedir. Akdeniz tarih boyunca yalnızca insan toplumlarının değil, canlıların, iklimlerin ve ekolojik sınırların da sürekli yeniden şekillendiği hareketli bir sistem olmuştur.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, Akdeniz tarihindeki en önemli antropojenik kırılmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Kanal, Avrupa ile Asya arasındaki deniz ticaretini hızlandıran stratejik bir ulaşım altyapısı olarak tasarlanmış olsa da, aynı zamanda Kızıldeniz ile Akdeniz arasında milyonlarca yıl boyunca varlığını koruyan biyocoğrafik bariyeri ortadan kaldırmıştır (Galil, 2023). Bu yönüyle Süveyş Kanalı yalnızca jeopolitik ve ekonomik bir proje değil; modern deniz ekosistemleri tarihinin en büyük insan kaynaklı çevresel müdahalelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Kanalın açılmasından sonra Kızıldeniz kökenli çok sayıda tür Akdeniz'e geçiş yapmış ve bu süreç literatürde "Lessepsiyeen göç" olarak tanımlanmıştır. Dov Por'un klasik yaklaşımı, Lessepsiyeen göçü rastlantısal bir tür geçişi olarak değil; çevresel uygunluk, önuyum (preadaptation), habitat yapısı ve alıcı ekosistemin özellikleriyle şekillenen yönlü bir ekolojik hareketlilik süreci olarak değerlendirmektedir (Por, 1978). Por'a göre Süveyş Kanalı göçün temel nedeni değil; göçü mümkün kılan fiziksel bir koridordur. Süreç, Galil (2006) tarafından da "deniz karavanı (marine caravan)" yaklaşımıyla açıklanmaktadır. Asıl belirleyici unsur ise Doğu Akdeniz'in çevresel koşullarının Kızıldeniz kökenli türler için uygun bir "ekolojik fırsat alanı" oluşturmasıdır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar, Lessepsiyeen göçün artık yalnızca biyolojik çeşitlilik değişimi bağlamında değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Galil (2000), Akdeniz'i "istila altındaki deniz" olarak tanımlarken, istilacı türlerin Akdeniz ekosistemleri üzerindeki baskısının giderek arttığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde Öztürk (2021), istilacı türlerin Akdeniz'in doğasını değiştirdiğini ve özellikle Doğu Akdeniz'de ekolojik sistemlerin yeniden şekillendiğini belirtmektedir. Michail ve arkadaşları (2026) ise Doğu Akdeniz'deki yabancı türlerin biyolojik yayılımıyla birlikte balıkçılık, yönetim ve kıyıl kullanım biçimleri üzerinde etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

Lessepsiyeen göç çalışmaları çoğunlukla yabancı tür kaydı, lokal gözlem kayıtları, yayılım haritaları, biyolojik istilanın ekolojik/ekonomik sonuçları vb. konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Oysa aynı süreçte kaybolan yerli türler, dönüşen habitatlar, değişen trofik ilişkiler ve sessiz ekolojik kayıplar çok daha sınırlı biçimde tartışılmaktadır. Bu nedenle Doğu Akdeniz'deki dönüşüm sadece "gelen yabancı türler" üzerinden okunamaz. Çünkü Akdeniz'e giren yabancı türler ile birlikte tarihsel ekolojik hafıza da değişmektedir (Boudouresque et al., 2012; Sá, 2025).

İstilacı yabancı türler günümüzde biyolojik çeşitlilik kaybının temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Roy et al., 2024; Seebens et al., 2025). Ancak güncel literatür, istilacı türlerin yalnızca ekolojik sistemler üzerinde değil; ekonomik faaliyetler, halk sağlığı, kültürel pratikler ve yaşam kalitesi üzerinde de etkiler yarattığını göstermektedir (Bacher et al., 2025; Yuwana et al., 2025). Avrupa ölçeğinde yapılan değerlendirmeler, istilacı türlerin ekosistem işleyişi, biyolojik çeşitlilik ve insan faaliyetleri üzerinde önemli etkiler yarattığını; Akdeniz'in ise istilacı tür baskısının en yoğun hissedildiği denizel sistemlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Streftaris & Zenetos, 2006; Nentwig et al., 2018). Biyoçeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Hükümetlerarası Bilim-Politika Platformu (IPBES), istilacı yabancı türler değerlendirmesi de biyolojik istilaların "doğanın insanlara katkıları" ve yaşam kalitesi üzerindeki etkilerine dikkat çekmektedir (Sá, 2025).

Bu bağlamda Lessepsiyeen göç yalnızca biyolojik bir istila süreci olarak değil; insan eliyle oluşturulan bir ekolojik hareketlilik sistemi olarak değerlendirilebilir. Göç kuramları bağlamında değerlendirildiğinde Süveyş Kanalı, iki ekosistem arasında hareketliliği mümkün kılan antropojenik bir koridor niteliği taşımaktadır. Lee'nin (1966) itme-çekme modeli ve De Haas ve arkadaşlarının (2019) göç sistemleri yaklaşımı dikkate alındığında, Lessepsiyeen göç, türlerin yer değiştirmesinin yanında yeni ekonomik ilişkiler, adaptasyon süreçleri ve sosyo-ekolojik yapılanmalar üreten bir hareketlilik sistemi olarak da okunabilir. Black ve arkadaşlarının (2011) çevresel hareketlilik yaklaşımı da insan faaliyetleri ile çevresel dönüşümler arasındaki karmaşık ilişkiye dikkat çekmektedir.

Son yıllarda göç çalışmaları yalnızca insanların fiziksel hareketliliğini açıklayan bir alan olmaktan çıkmış; hayvan hareketleri, bitki yayılımı, bilgi akışları, teknoloji transferleri ve çok türlü (more-than-

human) hareketlilikleri de kapsayan daha geniş mobility çalışmalarına d n  m   t r. Bu yaklaşım, insan dışı organizmaların hareketlerini de sosyal ve çevresel süreçlerle birlikte değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Özellikle Antalya kıyıları bu d n   m n görünür hâle geldiği önemli alanlardan biridir. Bölge; tropikle en deniz yapısı, yoğun Lessepsiye t r baskısı, ticari balıkçılık faaliyetleri, dalış turizmi ve kıyısal kentleşme nedeniyle Doğu Akdeniz'deki sosyo-ekolojik d n   m n okunabileceği önemli bir vaka alanı oluşturmaktadır.

Türkiye kıyılarındaki yabancı türlere ilişkin erken değerlendirmeler, Antalya Körfezi'nin yabancı türlerin yerleşmesi açısından önemli bir geçiş ve yayılım alanı olduğunu göstermektedir. Çok sayıda deniz koruma alanıyla birlikte körfezin yüksek biyolojik çeşitlilik barındıran bölgelerden biri olduğu, bununla birlikte yabancı tür kayıtlarının her geçen gün hızla arttığı birçok çalışmada bildirilmiştir ( zg r &  zt rk, 2005, 2007, 2008, 2015; Gökoğlu ve  zg r, 2008; Gökoğlu et al., 2010; Kebapçioğlu et al., 2010;  zg r et al., 2010, 2014, 2017a,b, 2021, 2024;  ardak et al., 2011; Mavruk et al., 2020;  zg r, 2022).

Tablo 1, Antalya kıyılarında bildirilen Lessepsiye türlerin yalnızca taksonomik çeşitliliğini değil; aynı zamanda bu türlerin biyolojik çeşitlilik, balıkçılık, ekonomi, turizm ve halk sağlığı üzerindeki çok boyutlu etkilerini de göstermektedir (Lowe et al., 2004; Streftaris & Zenetos, 2006; CIESM, 2007;  zg r, 2008;  zg r &  zt rk, 2008; Vila et al., 2009; Luque et al., 2014; Kırimer et al., 2016;  zg r et al., 2017a; Nentwig, et al., 2018; Tsirintanis et al., 2022).

Bu  alı ma, Lessepsiye g    yalnızca biyolojik istila literatürü çerçevesinde değil; g   kuramları, hareketlilik çalışmaları, sosyo-ekolojik sistemler yaklaşımı, kültürel ekoloji, restorasyon tartışmaları ve okyanus okuryazarlığı perspektifleri üzerinden yeniden yorumlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın temel iddiası, Lessepsiye g   n, Akdeniz'de biyolojik çeşitliliğin yanısıra "Akdenizlilik" olgusunun kendisini dönüştüren uzun dönemli bir sosyo-ekolojik yeniden yapılanma süreci olduğudur.

Tablo 1. Antalya kıyılarında bildirilen yabancı istilacı türler, bu türlerin küresel, Avrupa ve Akdeniz istilacı yabancı tür listelerindeki konumları ile bildirilen ekolojik ve sosyo-ekonomik etkileri. **En Kötü 100 İstilacı Yabancı Tür- İYT (Invasive Alien Species - IAS) için Referanslar:** Dünyada: Lowe et al. (2004); Luque et al. (2014). **Avrupa'da:** Vila et al. (2009); Nentwig, et al. (2018). **Akdeniz'de:** Streftaris & Zenetos (2006);   ınar, et al. (2021);   ınar, et al. (2025). **Etkiler için Referanslar:** CIESM (2007); Tsirintanis et al. (2022).

Tür Adı		En Kötü 100 İYT			Etki						
Latince Adı	Türkçe Adı	Dünyada	Avrupa'da	Akdeniz'de	Biyo-��e��itlilik	Habitat	Peyzaj	Balıkçılık	Ekonomi	Turizm	Halk Sağlığı
PLANTAE	B��TK��LER										
<i>Caulerpa taxifolia</i> (M.Vahl) C.Agardh, 1817	Katil Yosun	��	��	��	��	��	��	��	��		
<i>Caulerpa racemosa</i> (Forssk��l) J.Agardh, 1873	Ter��rist Yosun		��	��	��	��	��	��	��		
<i>Caulerpa cylindracea</i> Sonder, 1845	Deniz ��z��m��			��	��	��	��	��	��		
<i>Halophila stipulacea</i> (Forssk��l) Ascherson, 1867	Kızıldeniz Eri��tesi		��	��	��	��	��				
CNIDARIA	DENİZANALARI										
<i>Rhopilema nomadica</i> Galil, 1990	G���men Denizanası		��	��	��		��	��	��	��	��
<i>Cassiopea andromeda</i> (Forsk��l, 1775)	Ters-D��z Denizanası				��		��		��	��	��
CRUSTACEA	EKLEMBACAKLILAR										
<i>Penaeus pulchricaudatus</i> Stebbing, 1914 (Marsupenaeus)	Japon Karidesi		��	��	��			��	��		
<i>Penaeus (Oleopenaeus) hathor</i> Burkenroad, 1959	Yabancı Jumbo Karides			��	��			��	��		
<i>Penaeus (Eopenaeus) semisulcatus</i> De Haan, 1844	Ye��il Kaplan Karidesi			��	��			��	��		
<i>Metapenaeus monoceros</i> (Fabricius, 1798)	Yabancı Jumbo Karides			��	��			��	��		
<i>Callinectes sapidus</i> Rathbun, 1896	Mavi Yengeç			��	��	��		��	��	��	
<i>Charybdis (Archias) longicollis</i> Leene, 1938	Köşk Yüzücü Yengeç			��	��	��					
<i>Charybdis hellerii</i> (Milne Edwards, 1867)	Yüzücü Yengeç			��	��	��					
<i>Portunus pelagicus</i> (Linnaeus, 1758)	Mavi Yengeç			��	��	��		��	��	��	

Tür Adı		En Kötü 100 İYT			Etki						
Latince Adı	T��rk��e Adı	D��nyada	Avrupa'da	Akdeniz'de	Biyo-��e��itlilik	Habitat	Peyzaj	Balıkçılık	Ekonomi	Turizm	Halk Sa��lı��ı
<i>Percnon gibbesi</i> (H. Milne Edwards, 1853)	��r��mcek, Yengeci	Grapsid									
<i>Erugosquilla massavensis</i> (Kossmann, 1880)	Mantis Karidesi, ��at��at			��	��			��	��		
MOLLUSCA	YUMU��AK��ALAR										
<i>Cerithium scabridum</i> R. A. Philippi, 1848	Kızıldeniz Minaresi			��	��	��	��				
<i>Conomurex persicus</i> (Swainson, 1821)	Pers Salyangozu			��	��	��	��				
<i>Anadara transversa</i> (Say, 1822)	Transvers Ark Midyesi										
<i>Brachidontes pharaonis</i> (P. Fischer, 1870)	Kızıldeniz Midyesi			��	��	��	��				
<i>Pinctada radiata</i> (Leach, 1814)	İnci İstiridyesi		��	��	��	��	��		��		
<i>Malleus regula</i> (Forssk��l, 1775)	��eki�� İstiridyesi				��	��	��				
<i>Spondylus spinosus</i> Schreibers, 1793	Dikenli Ta�� İstiridyesi		��	��	��	��	��				
<i>Chama pacifica</i> Broderip, 1835	M��cevher Kutusu İstiridyesi		��	��	��	��	��				
<i>Fulvia fragilis</i> (Forssk��l, 1775)	İnce Kalp Midyesi										
<i>Teredo navalis</i> Linnaeus, 1758	Gemi Kurdu		��	��	��	��	��	��	��		
ECHINODERMATA	DERİSİDİKENLİLER										
<i>Diadema setosum</i> (Leske, 1778)	Uzun Dikenli Deniz Kestanesi		��	��	��	��	��		��	��	��
<i>Synaptula reciprocans</i> (Forssk��l, 1775)	Siyah Deniz Hıyarı			��	��	��	��				
TUNICATA	TULUMLULAR										
<i>Symplegma brakenhielmi</i> (Michaelsen, 1904)	Kırmızı Tunikat	Kaplayıcı			��	��	��				
<i>Phallusia nigra</i> Savignyi, 1816	Siyah Tunikat				��	��	��	��			

Tür Adı		En Kötü 100 İYT			Etki						
Latince Adı	T��rk��e Adı	D��nyada	Avrupa'da	Akdeniz'de	Biyo-��e��itlilik	Habitat	Peyzaj	Balıkçılık	Ekonomi	Turizm	Halk Sa��lı��ı
PISCES	BALIKLAR										
<i>Plotosus lineatus</i> (Thunberg, 1787)	��izgili Kedi Balı��ı			��	��		��	��	��	��	��
<i>Saurida lessepsianus</i> (Russell, Golani and Tikochinski, 2015)	Kızıldeniz Lokum Balı��ı		��	��	��			��	��		
<i>Fistularia commersonii</i> R��ppell, 1838	K��lah Balı��ı		��	��	��		��	��	��		
<i>Sargocentron rubrum</i> (Forssk��l, 1775)	Asker, Naylon, Ate�� Balı��ı			��	��		��	��	��	��	
<i>Pterois miles</i> (Bennett, 1828)	Aslan Balı��ı	��	��	��	��		��	��	��	��	��
<i>Equulites klunzingeri</i> (Steindachner, 1898)	Eksi Balı��ı				��			��			
<i>Parupeneus forsskali</i> (Fourmanoir & Gu��z��, 1976)	Kızıldeniz Barbunu			��	��		��	��	��		
<i>Upeneus moluccensis</i> (Bleeker, 1855)	Pa��a Barbunu/ Altın Bantlı Barbun			��	��			��	��		
<i>Upeneus pori</i> Ben-Tuvia & Golani, 1989	Nil Barbunu/ Ke��i Balı��ı			��	��			��	��		
<i>Pomadasys stridens</i> (Forssk��l, 1775)	Gargur Balı��ı				��			��	��		
<i>Nemipterus randalli</i> Russell, 1986	K��lkuyruk Mercan			��	��			��	��		
<i>Pempheris rhomboidea</i> Kossmann & R��uber, 1877	����en/ G��lge Balı��ı			��	��		��				
<i>Scarus ghobban</i> Forssk��l, 1775	Mavi ��izgili Papa��an Balı��ı				��		��	��		��	
<i>Callionymus filamentosus</i> Valenciennes, 1837	Benekli Y��zge��li Ejder/ ��zg��n Balı��ı			��	��						
<i>Champsodon nudivittis</i> (Ogilby, 1895)	Timsah Balı��ı				��			��			
<i>Siganus luridus</i> R��ppell, 1828	Esmer Sokar Balı��ı		��	��	��	��	��	��	��		��

T��r Adı		En K��t�� 100 İYT			Etki						
Latince Adı	T��rk��e Adı	D��nyada	Avrupa'da	Akdeniz'de	Biyo-��e��itlilik	Habitat	Peyzaj	Balıkçılık	Ekonomi	Turizm	Halk Sa��lı��ı
<i>Siganus rivulatus</i> Forssk��l, 1775	Beyaz Sokar Balı��ı		��	��	��	��	��	��	��		��
<i>Stephanolepis diaspros</i> Fraser-Brunner, 1940	Dikenli ���tre Balı��ı			��	��			��	��		
<i>Lagocephalus sceleratus</i> (Gmelin, 1789)	Benekli Balon Balı��ı		��	��	��			��	��	��	��
<i>Lagocephalus spadiceus</i> (Richardson, 1845)	Balon Balığı				��			��	��	��	��
<i>Lagocephalus suezensis</i> Clark & Gohar, 1953	Süveyş Balon Balığı				��			��	��	��	��
<i>Torquigener flavimaculosus</i> Hardy & Randall, 1983	Cüce Balon Balığı			��	��		��	��	��	��	��

1. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmada kullanılan kavramsal çerçevede "göç (migration)", "yayılım (dispersal)", "kolonizasyon (colonization)", "biyolojik istila (biological invasion)" ve "hareketlilik (mobility)" kavramları birbirini tamamlayan ancak farklı süreçleri ifade etmektedir. Dingle (2014)'e göre biyolojik göç, organizmaların yaşam döngülerinin belirli evrelerine bağlı olarak gerçekleştirdikleri yönlü hareketleri tanımlarken; yayılım (dispersal), bireylerin veya propagüllerin yeni alanlara dağılarak coğrafi dağılımlarını genişletmesini ifade etmektedir. Kolonizasyon, yeni bir habitatta kalıcı popülasyonların oluşmasını; biyolojik istila ise yerli olmayan türlerin yerleşerek ekolojik, ekonomik veya toplumsal etkiler yaratmasını kapsamaktadır (Richardson et al., 2000; Blackburn et al., 2011). Buna karşılık hareketlilik (mobility) yaklaşımı, yalnızca organizmaların fiziksel yer değiştirmesini değil, bu hareketi mümkün kılan altyapılar, bağlantısallık ağları, yönetim süreçleri ve insan faaliyetleriyle kurulan karşılıklı ilişkileri de içeren daha geniş bir analitik çerçeve sunmaktadır (Sheller & Urry, 2006; Urry, 2007). Bu nedenle bu çalışmada Lessepsiyeen göç, yalnızca bir biyolojik istila veya yayılım olayı olarak değil; tür hareketliliği ile insan toplumlarının ekonomik, kültürel ve yönetsel uyum süreçlerinin birlikte şekillendiği çok katmanlı bir sosyo-ekolojik hareketlilik sistemi olarak ele alınmaktadır.

1.1. Klasik Göç Kuramları ve İtme-Çekme Yaklaşımı

Göç kuramları geleneksel olarak insan topluluklarının ekonomik, politik, çevresel ve toplumsal nedenlerle yer değiştirmesini açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar içerisinde Lee'nin (1966) geliştirdiği itme-çekme (push-pull) modeli, göç dinamiklerini açıklamada en yaygın kullanılan kuramsal çerçevelerden biri hâline gelmiştir. Model, bireylerin ya da toplulukların belirli baskı koşulları nedeniyle bir bölgeden uzaklaşırken, başka bölgelerdeki fırsat yapıları nedeniyle yeni alanlara yöneldiğini ileri sürmektedir.

İtici faktörler genellikle, kaynak yetersizliği, çevresel baskı, rekabet, ekonomik kırılganlık, güvenlik sorunları gibi nedenleri içerirken; çekici faktörler, uygun yaşam koşulları, ekonomik fırsatlar, çevresel uyumluluk, düşük rekabet baskısı gibi avantajlarla ilişkilendirilmektedir (Lee, 1966; De Haas et al., 2019).

Göç kuramları aynı zamanda hareketliliği mümkün kılan altyapıların önemini de vurgulamaktadır. Ulaşım ağları, bağlantısallık sistemleri, ticaret yolları ve geçiş koridorları göç süreçlerinin sürekliliğini sağlayan temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, biyolojik hareketlilik sistemlerinin yorumlanmasında da analitik açıdan açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

1.2. Göç Sistemleri Yaklaşımı ve Bağlantısallık

Çağdaş göç çalışmaları, göçü yalnızca tek yönlü hareketler olarak değil; karşılıklı ilişkiler ve geri besleme mekanizmalarıyla şekillenen sistemler olarak değerlendirmektedir. Göç Sistemleri Kuramı'na göre göç süreçleri, kaynak ve hedef bölgeler arasında zaman içerisinde kurulan ekonomik, toplumsal ve yapısal bağlantılar üzerinden süreklilik kazanmaktadır (De Haas et al., 2019).

Benzer şekilde ağ (network) yaklaşımları da göçün zaman içerisinde kendi hareketlilik altyapısını oluşturduğunu ve yeni geçişleri kolaylaştıran bağlantısallık sistemleri yarattığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, denizel biyolojik yayılım süreçleri açısından da dikkat çekicidir. Denizel sistemlerde akıntılar, koridor yapıları, habitat sürekliliği, sıcaklık ve tuzluluk gradyanları biyolojik hareketliliği şekillendiren bağlantısallık mekanizmaları oluşturmaktadır.

Bu bağlamda Lessepsiyeen göç yalnızca rastlantısal bir tür yayılımı değil; insan eliyle oluşturulmuş bir geçiş sistemi üzerinden gelişen uzun dönemli bir ekolojik hareketlilik ağı olarak değerlendirilebilir.

1.3. Biyolojik Göç ve Lessepsiyeen Göç Arasındaki Kavramsal Farklılıklar

Biyolojik göç kavramı, genellikle canlıların üreme, beslenme, kışlama veya yaşam döngülerinin farklı evrelerini tamamlamak amacıyla belirli zaman aralıklarında gerçekleştirdikleri düzenli ve döngüsel hareketleri ifade etmektedir. Kuşların mevsimsel göçleri, deniz kaplumbağalarının yumurtlama alanlarına dönüşleri, somon balıklarının üreme amacıyla doğdukları nehirlerle geri dönmeleri veya bazı balina türlerinin beslenme ve üreme alanları arasında gerçekleştirdikleri uzun mesafeli hareketler biyolojik göçün klasik örnekleri arasında yer almaktadır (Dingle & Drake, 2007; Dingle, 2014). Bu tür hareketlerin temel özelliği, belirli bir yaşam döngüsüne bağlı olmaları, yönlü fakat geri dönüşlü olmaları ve bireylerin veya popülasyonların hareket sonunda yeniden başlangıç alanlarıyla ilişki kurmalarıdır.

Lessepsiyeen göç ise bu klasik biyolojik göç tanımından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Kızıldeniz kökenli türlerin Süveyş Kanalı aracılığıyla Akdeniz'e geçişleri belirli bir mevsimsel döngüye bağlı değildir;

geri dönüş değildir ve hareket eden bireylerin başlangıç b    lerine dönmesini     rmemektedir. Aksine süreç, yeni bir ekosisteme kalıcı yerleşim, popülasyon oluşturma ve yayılım ile sonuçlanmaktadır (Por, 1978; Galil, 2008). Bu nedenle Lessepsiye g   , klasik anlamda bir biyolojik g   ten    , insan eliyle oluşturulmuş bir bağlantısallık altyapısının mümkün kıldığı yönlü bir biyocoğrafik yer değiştirme süreci olarak değerlendirilebilir.

Bu açıdan bakıldığında Süveyş Kanalı, doğal g    yollarından farklı olarak insan kaynaklı bir hareketlilik koridoru oluşturmuştur. Kanalın a ılmasıyla birlikte milyonlarca yıl boyunca birbirinden ayrılmış iki biyocoğrafik b   e arasında yeni bir bağlantı kurulmuş ve türlerin doğal yayılım sınırları yapay olarak değiştirilmiştir. Dolayısıyla Lessepsiye g   , yalnızca ekolojik tolerans ve adaptasyon süreçleriyle açıklanabilecek doğal bir yayılım değil; insan müdahalesi sonucunda ortaya çıkan ve günümüzde de etkileri devam eden antropojenik bir biyolojik hareketlilik biçimidir (Por, 1978; Galil et al., 2017). Bu  zellikleri nedeniyle Lessepsiye g   , klasik biyolojik g    ile istila biyolojisi arasında yer alan, ancak her iki kavramı da tam olarak karşılamayan     n bir sosyo-ekolojik hareketlilik sistemi olarak değerlendirilebilir.

1.4. Lessepsiye G   n G    Kuramları Perspektifiyle Yeniden Yorumlanması

Lessepsiye g   , klasik g    kuramlarının biyolojik hareketlilik sistemlerine uygulanabileceği dikkat çekici örneklerden birini olu urmaktadır. Süveyş Kanalı'nın a ılmasıyla birlikte Kızıldeniz k  enli türlerin Akdeniz'e geçişi, daha önce izole olan iki deniz sistemi arasında sürekli bir ekolojik dolaşım üretmiştir.

Bu  er evede; Kızıldeniz, yoğun rekabet ve çevresel bariyer baskılarının bulunduğu bir "kaynak b   e"; Doğu Akdeniz ise uygun sıcaklık, yüksek tuzluluk ve görece d    k biyotik direnç nedeniyle " ekim alanı" olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla,  evresel baskılar ve rekabet "itici faktörler", ekolojik fırsat alanları ise " ekici faktörler" olarak işlev görmektedir.

Bu yorumlama, Por'un (1978) Lessepsiye g    yaklaşımıyla da büyük     de   rt  mektedir. Por'a göre Süveyş Kanalı g   n temel nedeni değil; yalnızca hareketliliği mümkün kılan fiziksel bir koridordur. G    başarısını belirleyen temel unsur ise türlerin çevresel uyumluluğu ve  n adaptasyon kapasitesidir. Bu nedenle Lessepsiye g    yalnızca biyocoğrafik yayılım olarak değil; çevresel uyumluluk, bağlantısallık ve adaptif hareketlilik üzerinden şekillenen üç katmanlı bir güç sistemi olarak da okunabilir.

1.5. Çevresel Filtreleme ve Adaptif Geçiş B    leri

Denizel hareketlilik sistemleri tamamen açık ve sınırsız geçiş alanları değildir. Türlerin yeni sistemlere başarılı biçimde yerleşebilmesi, yalnızca hareket edebilmesine değil; aynı zamanda çevresel bariyerleri a abilmesine bağlıdır. Tuzluluk, sıcaklık, oksijen düzeyi, akıntı rejimi ve habitat yapısı gibi faktörler denizel g    süreçlerinde seçici mekanizmalar olarak çalışmaktadır.

Bu bağlamda   zt  rk ve   zt  rk (1996)' n Türk Boğazlar Sistemi  zerine yaptığı değerlendirmeler önem taşımaktadır. Araştırmacılar, Karadeniz ile Akdeniz arasındaki geçişlerde fiziksel bariyerler, aklimatizasyon b    leri, dar boğaz etkileri, çevresel eşikler gibi mekanizmaların belirleyici olduğunu vurgulamaktadır.

Benzer filtreleme süreçlerinin Doğu Akdeniz'deki Lessepsiye yayılım sistemi açısından da geçerli olduğu d    n lebilir. Bu nedenle g    başarısı yalnızca hareketliliğe değil; adaptasyon kapasitesine, çevresel toleransa, uzun dönemli uyum süreçlerine de bağlıdır.

Dolayısıyla Süveyş Kanalı yalnızca bir "g    koridoru" değil; aynı zamanda seçici çevresel filtrelerin etkili olduğu bir adaptif geçiş sistemi olarak değerlendirilebilir.

1.6. Çift Katmanlı İnsan-Deniz Sistemi Yaklaşımı

Por'un yaklaşımı Lessepsiye g   n ekolojik mekanizmalarını açıklamak açısından güç bir  er eve sunmaktadır. Ancak süreç yalnızca denizel organizmaların hareketliliği ile sınırlı değildir. Lessepsiye türlerin yayılımı aynı zamanda balıkçılığı, dalış faaliyetlerini, kıyısall ekonomileri, gastronomiyi, deniz turizmini ve deniz algısını da d  n   t  mektedir. Bu  alı ma, Lessepsiye g    " ift katmanlı insan-deniz sistemi" yaklaşımıyla değerlendirmektedir. Birincil ekolojik katman; yerli olmayan türlerin yayılımı, habitat d  n   m , trofik yeniden yapılanma ve ekolojik rekabet süreçlerinden oluşmaktadır. İkincil sosyo-ekonomik katman ise; balıkçıların değişen hedef türlere uyum sağlaması, dalış kültürünün dönüşmesi, yeni ekonomik fırsatların ortaya çıkması, kıyısall kullanıcıların değişen deniz sistemlerine davranışsal adaptasyon geliştirmesi gibi süreçleri kapsamaktadır.

Bu çerçevede balıkçılar, dalışlar ve kıyısall kullanıcılar yalnızca çevresel değişimin pasif gözlemcileri değil; ekolojik dönüşme uyum geliştiren "ikincil adaptif aktörler" hâline gelmektedir.

Dolayısıyla Lessepsiyeen göç yalnızca biyolojik bir istila süreci değil; insan davranışları ile denizel dönüşümün karşılıklı olarak birbirini şekillendirdiği bağlantılı bir sosyo-ekolojik hareketlilik sistemi olarak değerlendirilmelidir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Tasarımı ve Kuramsal Yaklaşım

Bu çalışma, Lessepsiyeen göç olgusunu biyolojik istila yaklaşımının ötesinde değerlendirerek, göç kuramları, hareketlilik çalışmaları, sosyo-ekolojik sistemler yaklaşımı ve kültürel ekoloji perspektiflerini bir araya getiren nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmada yorumlayıcı ve disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmiş; denizel biyolojik dönüşümler ile insan topluluklarının bu dönüşümlere verdiği ekonomik, kültürel ve davranışsal tepkiler birlikte değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel varsayımı, Lessepsiyeen göçün yalnızca türlerin coğrafi yayılımını ifade eden biyolojik bir süreç olmadığı; aynı zamanda insan-deniz ilişkilerini dönüştüren çok katmanlı bir sosyo-ekolojik hareketlilik sistemi oluşturduğudur. Bu nedenle araştırmada insan göçlerini açıklamak amacıyla geliştirilen itme-çekme modeli, göç sistemleri yaklaşımı ve hareketlilik temelli kuramsal çerçevelerden yararlanılmıştır (Lee, 1966).

Bununla birlikte çalışma, insan göçü kuramlarını biyolojik sistemlere doğrudan uyarılama iddiasında değildir. Göç kuramları burada biyolojik tür hareketlerini açıklayan modeller olarak değil; Süveyş Kanalı'nın oluşturduğu bağlantısallık sistemi, hareketlilik koridorları, çevresel filtreleme mekanizmaları ve adaptasyon süreçlerini yorumlamaya yardımcı olan analitik araçlar olarak kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, farklı disiplinlere ait kavramsal çerçevelerin karmaşık toplumsal ve çevresel süreçleri anlamlandırmak amacıyla birlikte kullanılabilceğini vurgulayan yorumlayıcı sosyal bilim geleneğiyle uyumludur (Neuman, 2014).

2.2. Vaka Alanı

Araştırmanın vaka alanını Antalya kıyıları oluşturmaktadır. Antalya Körfezi, Doğu Akdeniz'de Lessepsiyeen türlerin yayılımının yoğun biçimde gözlemlendiği, deniz suyu sıcaklıklarındaki artışın belirginleştiği ve tropikleşme etkilerinin giderek görünür hâle geldiği kıyusal sistemlerden biridir. Bölge aynı zamanda yoğun turizm faaliyetleri, kıyusal kentleşme, balıkçılık, dalış turizmi ve rekreasyonel kullanım gibi çok sayıda insan etkinliğini bünyesinde barındırmaktadır.

Antalya kıyıları, hem biyolojik çeşitlilikte meydana gelen değişimlerin hem de bu değişimlerin toplumsal yansımalarının birlikte gözlemlenebildiği bir alan olması nedeniyle çalışma için uygun bir vaka alanı olarak seçilmiştir. Ayrıca bölgede son yıllarda artan Lessepsiyeen tür kayıtları, değişen balıkçılık kompozisyonları ve kıyusal habitat dönüşümleri, Doğu Akdeniz'deki sosyo-ekolojik değişimin yerel ölçekte değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

2.3. Veri Kaynakları

Çalışmada veri kaynağı olarak Lessepsiyeen göç, istilacı yabancı türler, Akdeniz biyolojik çeşitliliği, sosyo-ekolojik sistemler, denizel kültürel peyzaj, ekolojik hafıza ve okyanus okuryazarlığı konularındaki ulusal ve uluslararası bilimsel literatürden yararlanılmıştır. Bu kapsamda başta Por (1978), Golani (1996), Zenetos ve arkadaşları (2003), Galil (2008), Öztürk (2021), Roy ve arkadaşları (2024), Tüzün & Gücü (2024); Kurt & Gücü (2025) ve (Sá, 2025) ile Doğu Akdeniz'deki biyolojik istilalara ilişkin güncel çalışmalar değerlendirilmiştir.

Bunun yanında Antalya Körfezi'nde gerçekleştirilen biyolojik çeşitlilik çalışmaları, bölgesel balıkçılık verileri, istilacı tür kayıtları ve denizel habitatlara ilişkin yayımlanmış araştırmalar incelenmiştir. Antalya kıyılarında gerçekleştirilen uzun dönemli saha gözlemleri, deniz biyolojisi müzesi çalışmaları, dalış faaliyetleri ve kıyusal kullanım deneyimleri de yorumlayıcı çerçevede değerlendirilmiştir.

Çalışmada bilimsel literatürün yanı sıra Antalya kıyılarında faaliyet gösteren balıkçılarla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen yerel ekolojik bilgilerden (Local Ecological Knowledge – LEK) de yararlanılmıştır. Yerel kullanıcıların uzun dönemli gözlemleri, özellikle tür kompozisyonundaki değişimler, balıkçılık faaliyetlerinde gözlenen dönüşümler ve yeni türlerin ekonomik sistemlere entegrasyonu gibi süreçlerin değerlendirilmesinde tamamlayıcı bir bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu görüşmeler nicel veri üretme amacı taşımamakta, literatürde tanımlanan ekolojik değişimlerin yerel ölçekteki yansımalarını ortaya koyan nitel gözlemler olarak değerlendirilmektedir.

2.4. Veri Analizi

Araştırmada nicel bir meta-analiz veya istatistiksel modelleme uygulanmamıştır. Bunun yerine literatür bulguları ile vaka alanına ilişkin gözlemler birlikte değerlendirilerek nitel içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sürecinde Lessepsiyeen göçün etkileri; biyolojik çeşitlilik, balıkçılık sistemleri, ekosistem hizmetleri, halk sağlığı, gastronomik kültür, denizel kültürel peyzaj, ekolojik hafıza, restorasyon yaklaşımları ve okyanus okuryazarlığı başlıkları altında tematik olarak incelenmiştir.

Bu yaklaşım sayesinde Lessepsiyeen göçün yalnızca yeni türlerin yayılımı olarak değil, Akdeniz'deki insan ve deniz sistemleri arasındaki ilişkileri yeniden şekillendiren uzun dönemli bir sosyo-ekolojik dönüşüm mekanizması olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

3. Antalya Kıyılarında Sosyo-Ekolojik Dönüşüm

Doğu Akdeniz, küresel ölçekte biyolojik istilaların en yoğun gözlemlendiği denizel sistemlerden biri hâline gelmiştir. Son değerlendirmelere göre Akdeniz'de kayıt altına alınan yerli olmayan tür sayısı 1000'e yaklaşmış olup, bu türlerin önemli bir bölümü Süveyş Kanalı aracılığıyla Kızıldeniz'den gelen Lessepsiyeen kökenli organizmalardan oluşmaktadır (Galil, 2008; Öztürk, 2021). Golani'ye (1996) göre Lessepsiyeen balık türleri Levant ihtiyofaunasının yaklaşık %14'ünü oluşturmakta ve bölgenin balık toplulukları üzerinde belirgin bir yeniden yapılanma etkisi yaratmaktadır. Golani ve arkadaşları (2002) Akdeniz'de 90 egzotik balık türü ve 56 familyaya ait yabancı balık kaydı bulunduğunu belirtirken, Zenetos ve arkadaşları (2003) yalnızca yumuşakçalar içerisinde 137 Lessepsiyeen türün kaydedildiğini bildirmektedir. Ben-Tuvia (1985), Lessepsiyeen göçün Doğu Akdeniz balık faunası üzerinde yarattığı etkinin artık münferit tür kayıtlarıyla açıklanamayacak ölçüde genişlediğini ve bölgesel ekosistem yapısını değiştirdiğini vurgulamaktadır.

Bu dönüşüm yalnızca tür zenginliği düzeyinde değil, biyokütle ve ekosistem işleyişi açısından da belirgin hâle gelmiştir. Doğu Akdeniz'de yürütülen çalışmalar, bazı bölgelerde Lessepsiyeen türlerin demersal balık biyokütlesi içerisinde baskın hâle geldiğini göstermektedir. İskenderun Körfezi'nde demersal biyokütlenin yaklaşık %62'sinin, Mersin açıklarında %34'ünün ve Anamur bölgesinde %27'sinin Lessepsiyeen kökenli türlerden oluştuğu bildirilmektedir. Antalya Körfezi'nde gerçekleştirilen çalışmalarda ise Lessepsiyeen türlerin toplam birey sayısının yaklaşık %11,6'sını ve toplam biyokütlenin %12,1'ini oluşturduğu belirtilmektedir (Gücü & Bingel, 1994; Özgür et al., 2010, Tüzün & Gücü, 2024; Kurt & Gücü, 2025). Bu veriler, Antalya kıyılarının henüz Levant Havzası kadar yoğun bir dönüşüm yaşamamış olsa da, Akdeniz'in tropikleşme ve biyocoğrafik yeniden yapılanma sürecinin önemli bir parçası hâline geldiğini göstermektedir (Öztürk, 2021).

3.1. Antalya Körfezi'nin Dönüşen Ekolojik Yapısı

Akdeniz'in dünyanın iklim değişikliğinden en hızlı etkilenen yarı kapalı denizlerinden biri olduğu uzun süredir bilinmektedir (Lejeusne et al., 2010). Doğu Akdeniz, yüksek sıcaklık, yüksek tuzluluk ve oligotrofik özellikleri nedeniyle Kızıldeniz kökenli termofilik türler için uygun bir alıcı ekosistem niteliği taşımaktadır (Por, 1978; Ben-Tuvia, 1985; Golani, 1996; 2025; Golani et al., 2002; Boudouresque, 2004; Özgür, 2008; Boudouresque et al., 2017; Öztürk, 2021; Michail et al., 2026). Antalya Körfezi de bu sistem içerisinde tropikleşme eğiliminin belirgin biçimde gözlemlendiği önemli kıyusal alanlardan biridir.

Son yıllarda yapılan çalışmalar ise bu sürecin yalnızca yeni tür kayıtlarından ibaret olmadığını; ekolojik yapı, trofik ilişkiler ve kıyusal kullanım biçimleri üzerinde daha geniş dönüşümler yarattığını ortaya koymaktadır (Gücü & Bingel, 1994; Avşar et al., 2016; Bacher et al., 2025; Tüzün & Gücü, 2024; Kurt & Gücü, 2025; Azra et al., 2026; Michail et al., 2026).

Antalya kıyılarında gözlenen yabancı istilacı türler, Doğu Akdeniz'deki biyocoğrafik dönüşümün yerel ölçekte nasıl görünür hâle geldiğini göstermektedir (Özgür & Öztürk, 2008; Özgür et al., 2017a,b).

Çardak ve arkadaşları (2011) ve Öztürk ve arkadaşları (2018), Doğu Akdeniz'de gözlenen istilacı denizanası vakalarının kıyusal kullanım biçimleri ve insan-deniz ilişkileri üzerindeki etkilerine dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Vural ve Atvur (2026), Türkiye'nin Akdeniz kıyılarındaki yabancı türlerin artık yalnızca biyolojik çeşitlilik sorunu değil; aynı zamanda "ekolojik güvenlik" meselesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu dönüşüm yalnızca yabancı tür sayısındaki artış anlamına gelmemektedir. Antalya Körfezi'nde gözlenen süreç, klasik Akdeniz ekosistem yapısının giderek tropikal karakter taşıyan hibrit bir sisteme dönüşmeye başladığını göstermektedir. Boudouresque (2004), Akdeniz biyolojik çeşitliliğinin dünyanın en özgün denizel sistemlerinden biri olduğunu vurgulamakta; bu nedenle gözlenen dönüşümün yalnızca tür düzeyinde değil, ekosistem kimliği açısından da değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Başka bir ifadeyle Antalya kıyıları artık yalnızca "Akdeniz biyotası" ile tanımlanabilecek bir yapıdan uzaklaşmakta;

Kızıldeniz kökenli türlerin giderek daha baskın hâle geldiği yeni bir sosyo-ekolojik sistem ortaya   kmaktadır.

Bu durum Por'un (1978) Lessepsiye g  c yaklaşımıyla da uyumludur. Por'a göre Süveyş Kanalı yalnızca t  r geçimini mümkün kılan fiziksel bir koridor değil; Akdeniz'in biyolojik organizasyonunu uzun vadede yeniden   killendiren antropojenik bir bağlantısallık altyapısıdır.

3.2. Trofik Yeniden Yapılanma ve Değişen Balık  lık Sistemleri

Doğu Akdeniz'deki Lessepsiye g  c artık yalnızca yeni tür kayıtları üzerinden açıklanabilecek bir süreç olmaktan   kmı  tır. Son yıllarda özellikle balık  lık verileri ve trofik yapı üzerine yapılan çalışmalar, 1980'lerden günümüze Doğu Akdeniz balık topluluklarının belirgin biçimde değiştiğini, bazı Kızıldeniz kökenli türlerin ekosistemde baskın hâle geldiğini göstermektedir (Gücü & Bingel, 1994; Tüzün & Gücü, 2024; Kurt & Gücü, 2025).

Gücü ve Bingel (1994), Doğu Akdeniz balık  lığındaki değişimlerin uzun dönemli ekolojik etkilerine dikkat çekerken, Levant Havzası'nda trofik yapının önemli   l  de yeniden   killendiğini belirtmektedir.

Özellikle Lessepsiye türlerin artışıyla birlikte enerji akışı, türler arası rekabet ve habitat kullanımı gibi süreçlerde önemli değişimler gözlenmektedir (Tüzün & Gücü, 2024; Kurt & Gücü, 2025).

Bu d  n   m  n en dikkat çekici örneklerinden biri yerel ismi gargur olan *Pomadasys stridens*'tir. Eşkinat ve arkadaşları (2023), türün Doğu Akdeniz'de başarılı biçimde yerleştiğini ve üreme başarısının yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer   ekilde Tüzün ve Gücü (2023), *Pomadasys stridens*'in geniş trofik toleransa sahip olduğunu ve farklı habitat koşullarına adapte olabildiğini ortaya koymaktadır. Tüzün ve Gücü'n  n (2024)   alı  ması ise Lessepsiye türlerin artık Doğu Akdeniz trofik sisteminin yapısal bileşenleri hâline geldiğini göstermektedir.

Trol avlarında *Pomadasys stridens*'in baskın av kompozisyonu içerisinde yer alması, Lessepsiye gücün yalnızca biyolojik çeşitlilik üzerinde değil; enerji akışı, av kompozisyonu ve ticari balık  lık sistemleri üzerinde de yapısal etkiler yarattığını göstermektedir. Bu durum Doğu Akdeniz'deki trofik yeniden yapılanmanın en belirgin göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Benzer şekilde yabancı jumbo karides türlerinin ticari değeri yüksek av kaynakları hâline gelmesi, istilacı türlerin yalnızca ekolojik tehditler yaratmadığını; aynı zamanda yeni ekonomik adaptasyon alanları oluşturduğunu göstermektedir (Yıldırım & Kaplan, 2022). Özellikle mavi yengeç gibi bazı yabancı türlerin yerel balık  lık ekonomisinde önem kazanması, kıyı toplumlarının değişen ekolojik koşullara uyum geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Della Ceca et al., 2026).

Bilecenoğlu (2024), Lessepsiye balık topluluklarının özellikle Levant Havzası'nda belirgin yapısal değişimler yarattığını belirtmektedir. Yerli ve yabancı türler arasındaki rekabet yalnızca biyolojik değil; ekonomik ve kültürel sonuçlar da doğurmaktadır. Özellikle yerli barbun türleri ile yabancı barbun balığı türleri arasındaki rekabet, doğrudan balıkçı te  Ğ  hlarını, tüketici tercihlerini ve bölgesel mutfak kültürünü etkilemektedir.

Bu durum, Lessepsiye gücün yalnızca denizel organizmaların yayılımı değil; aynı zamanda insan adaptasyonlarını da dönüştüren çift katmanlı bir sistem olduğunu göstermektedir. Balık  lar değişen ekolojik koşullara uyum sağlayarak yeni türleri ekonomik sisteme dahil etmekte, böylece "ikincil adaptif aktörler" hâline gelmektedir.

3.3. Yerel Ekolojik Bilgi, Denizel Hafıza ve Sosyo-Ekolojik D  n   m  n Tanıkları

Kıyı topluluklarının uzun dönemli gözlemleri, ekolojik d  n   m  n günlük yaşamda nasıl deneyimlendiğini anlamak açısından önemli bir bilgi kaynağıdır. Son yıllarda yerel ekolojik bilgi (Local Ecological Knowledge-LEK) ve balıkçı bilgisi (Fishers' Ecological Knowledge-FEK),   vreSEL değişimlerin uzun dönemli etkilerini değerlendirmede tamamlayıcı veri kaynakları olarak kabul edilmektedir (Berkas, 2018). Ekolojik hafıza yalnızca türlerin varlığına ilişkin bilgilerden oluşmaz. Bu hafıza aynı zamanda toplulukların   vreSEL değişimi nasıl anlamlandırdığını da yansıtır (Ridout-Sharpe, 2017). Türkiye kıyılarında gerçekleştirilen çalışmalar da balıkçı bilgisinin denizel   vredeki değişimlerin izlenmesinde önemli katkılar sağladığını göstermektedir (Avşar et al., 2016).

Antalya kıyılarında gerçekleştirilen görüşmelerde farklı kullanıcı grupları dikkat çekici   l  de benzer gözlemler aktarmıştır. Kıyı balık  ları, kooperatif yöneticileri, dalış profesyonelleri ve rekreasyonel deniz kullanıcıları, son yirmi ila otuz yıl içerisinde denizel   vrede belirgin değişimler yaşandığı konusunda hemfikirdir. Bu değişim, bir balıkçı tarafından "  okluktan yokluğa gittik" sözleriyle özetlenmektedir. Bu

ifade yalnızca balık stoklarındaki azalmayı değil, kıyı toplumlarının denizle kurduğu ilişkinin dönüşümünü de yansıtmaktadır.

Görüşmelerde en sık vurgulanan temalardan biri, yeni türlerin ortaya çıkışı ile bazı yerli türlerin giderek seyrekleşmesinin aynı anda yaşanmasıdır. Katılımcılar özellikle balon balıkları (*Lagocephalus sceleratus* ve diğer Tetraodontidae türleri) ve aslan balığı (*Pterois miles*) gibi Kızıldeniz kökenli türlerin son yıllarda daha görünür hâle geldiğini belirtirken, buna karşılık geçmişte yaygın olarak gözlenen bazı türlerin artık çok daha seyrek görüldüğünü ifade etmektedir. Bir dalış eğitmeni, "sualtında gördüğümüz orfoz, lahoz gibi balıkların birçoğunu, deniz çayırlarını, deniz kestanelerini kaybettik, birçok yeni tür geldi" sözleriyle bu dönüşümü tanımlamaktadır. Bu gözlemler, Lessepsiyeen türlerin yayılımını ortaya koyan bilimsel çalışmalarla uyumludur (Galil, 2008; Öztürk, 2021).

Görüşmelerin en dikkat çekici yönlerinden biri, balıkçıların da yalnızca gelen türleri değil, kaybolan türleri de hatırlamasıdır. Bazı görüşmeciler geçmişte büyük orfozlar, lahoslar ve akya sürülerinin olağan kabul edildiğini, günümüzde ise bu türlerin giderek seyrekleştiğini belirtmektedir. Benzer şekilde deniz kestaneleri, yalnızca bir tür olarak değil, geçmiş yaşam biçimlerinin bir parçası olarak anılmaktadır. Bir balıkçının ifadesiyle, "eskiden fırtınanın geleceğini deniz kestanelerinden anlardık." Günümüzde ise aynı katılımcılar deniz kestanelerinin belirgin biçimde azaldığını ifade etmektedir. Bu durum, biyolojik çeşitlilik kaybının aynı zamanda yerel bilgi sistemlerinin ve ekolojik hafızanın da aşınmasına yol açtığını göstermektedir.

Denizel hafızaya ilişkin anlatılar yalnızca türler üzerinden şekillenmemektedir. Katılımcılar geçmişte Antalya Körfezi'nin çok daha berrak olduğunu, kıyıda deniz tabanının rahatlıkla görülebildiğini ve denizin temizliğinin günlük yaşamın doğal bir parçası olarak algılandığını ifade etmektedir. Bir balıkçının "yüzmeyi bırak, suyu içmek geliyordu insanın aklına" şeklindeki betimlemesi, çevresel değişimin yerel ölçekte nasıl deneyimlendiğini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Benzer şekilde bazı görüşmeciler, gelecekte çocukların bugün kaybolan bazı türleri yalnızca kitaplarda, ansiklopedilerde veya müzelerde görebileceğini ifade ederek biyolojik değişimin kültürel sonuçlarına dikkat çekmektedir.

Yerel kullanıcılar denizlerde yaşanan dönüşümü tek bir nedene bağlamamaktadır. Görüşmelerde istilacı türlerin yayılımı önemli bir unsur olarak görülmekle birlikte, kıyasal kirlilik, arıtma altyapısındaki yetersizlikler, yanlış ve aşırı avcılık uygulamaları, habitat kaybı ve iklim değişikliği de sıklıkla vurgulanmaktadır. Özellikle deniz suyu sıcaklıklarındaki artışın yeni türlerin yerleşmesini kolaylaştırdığı yönündeki değerlendirmeler, bilimsel literatürde iklim değişikliği ile Lessepsiyeen göç arasındaki ilişkiye yönelik bulgularla örtüşmektedir.

Görüşmeler ayrıca istilacı türlerin yalnızca ekolojik değil, ekonomik sonuçlar da doğurduğunu göstermektedir. Özellikle balon balığı ve göçmen denizanasının av araçlarına zarar verdiği, hedef türlerin av verimini azalttığı ve ekonomik kayıplara yol açtığı belirtilmektedir. Bazı katılımcılar yeni türlerin ekonomik olarak değerlendirilmesine yönelik girişimlerden söz ederken, bazıları ise kıyı balıkçılığının geleceğine ilişkin ciddi kaygılar taşımaktadır. Bir balıkçının "kıyı balıkçılığı öldü" şeklindeki değerlendirmesi, değişimin yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik boyutlarını da yansıtmaktadır.

Görüşmeler sırasında ortaya çıkan dikkat çekici bulgulardan biri de bazı Lessepsiyeen türlerin artık yerel kullanıcılar tarafından "yabancı tür" olarak algılanmamasıdır. Özellikle sokar balıkları (*Siganus luridus* ve *Siganus rivulatus*) konusunda bazı balıkçılar, bu türlerin her zaman Akdeniz'de bulunduğunu düşündüklerini ifade etmiştir. Oysa sokar balıkları, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Akdeniz'e ulaşan ve Lessepsiyeen göçün ilk örnekleri arasında gösterilen türlerdir (Por, 1978; Golani, 1996). Ancak yaklaşık bir yüzyılı aşkın süredir Akdeniz'de bulunmaları nedeniyle bu türler birçok yerel balıkçı için artık "yabancı" değil, Akdeniz ekosisteminin doğal bir bileşeni olarak algılanmaktadır.

Bu durum, istilacı türlerin yalnızca ekolojik sistemlere değil, toplumsal hafızaya da yerleşebildiğini göstermektedir. Bir zamanlar yabancı olarak tanımlanan türler, uzun dönemli varlıkları sonucunda yerel bilgi sistemlerinin ve kültürel deniz algısının parçası hâline gelebilmektedir. Böylece biyolojik göç yalnızca türlerin yer değiştirmesiyle sonuçlanmamakta; aynı zamanda insanların "yerli", "yabancı" ve "doğal" kavramlarını yeniden tanımladığı bir kültürel uyum süreci de üretmektedir.

Görüşmeler sırasında dikkat çeken bir diğer tema ise balon balığı etrafında şekillenen yerel bilgi sistemleridir. Bilimsel literatürde balon balığının içerdiği tetrodotoksin nedeniyle insan sağlığı açısından ciddi risk oluşturduğu ve tüketilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buna karşın bazı balıkçılar ve yerel kullanıcılar arasında balon balığının zehirliliğine ilişkin farklı değerlendirmeler bulunduğu görülmüştür. Bazı görüşmeciler Akdeniz'deki balon balıklarının okyanuslardaki örnekleri kadar zehirli olmadığına inanırken, bazıları balığın yılın belirli dönemlerinde zehirli hâle geldiğini, bazıları ise zehirliliğin tükettiği

besinlerle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Hatta bazı katılımcılar balon balığını uzun süredir tükettiklerini, yalnızca dilde veya uzuvlarda geçici uyuşmalar yaşadıklarını ifade etmiştir.

Görüşmelerde aktarılan en dikkat çekici örneklerden biri ise bazı balıkçıların balon balığının tüketilebilir olup olmadığını anlamak amacıyla önce kedilere verdiklerini anlatmalarıdır. Katılımcılara göre kediler birkaç gün boyunca normal davranışlarını sürdürürse balığın tüketilebileceği düşünülmekte, olumsuz bir durum gözlemlenirse balığın yenmemesi gerektiğine karar verilmektedir. Bilimsel açıdan güvenilir olmayan bu uygulamalar, yeni ortaya çıkan türlerin yerel bilgi sistemleri içerisinde nasıl anlamlandırıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Bu örnekler, Lessepsiyeen göçün yalnızca ekolojik ve ekonomik değil, aynı zamanda bilişsel ve kültürel sonuçlar da ürettiğini ortaya koymaktadır. Yeni türlerin ekosisteme katılmasıyla birlikte kıyı toplulukları da bu türleri anlamlandırmaya, sınıflandırmaya ve günlük yaşam pratikleri içerisinde yerleştirmeye çalışmaktadır. Böylece istilacı türler yalnızca biyolojik toplulukları değil, yerel bilgi sistemlerini, risk algılarını ve gündelik karar verme süreçlerini de dönüştürmektedir.

Sonuç olarak Antalya kıyılarında kaydedilen yerel ekolojik bilgi, Lessepsiyeen göç ve iklim değişikliği kaynaklı dönüşümlerin yalnızca bilimsel araştırmalarda değil, gündelik yaşam deneyimlerinde de görünür hâle geldiğini göstermektedir. Bu anlatılar, Akdeniz'deki değişimin yalnızca gelen türler üzerinden değil, kaybolan türler, dönüşen yaşam pratikleri ve zayıflayan insan-deniz ilişkileri üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.4. Lessepsiyeen Göçün Halk Sağlığı ve Risk Algısı Boyutu

Süveyş Kanalı yoluyla Akdeniz'e ulaşan türler yalnızca ekolojik dönüşümlere neden olmamış, aynı zamanda yeni halk sağlığı risklerini de beraberinde getirmiştir. Zehirli balıklar, denizaneleri, deniz kestaneleri ve diğer toksik organizmaların yayılışıyla birlikte balıkçılar, dalgıçlar, yüzücüler, turistler ve kıyı kullanıcıları daha önce karşılaşmadıkları risklerle yüzleşmeye başlamıştır. Bu nedenle Lessepsiyeen göç yalnızca biyocoğrafik bir süreç değil, aynı zamanda sağlık, risk yönetimi ve toplumsal öğrenme boyutları bulunan sosyo-ekolojik bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir (Özgür, 2014).

Deniz canlılarına bağlı sağlık riskleri genel olarak üç grupta ele alınabilir: toksik türlerin tüketilmesi sonucu ortaya çıkan zehirlenmeler, denizaneleri ve hidroidler gibi canlılarla temas sonucu gelişen reaksiyonlar ve zehirli diken veya savunma aygıtlarına sahip canlıların neden olduğu yaralanmalar. Akdeniz'e Süveyş Kanalı aracılığıyla ulaşan birçok Lessepsiyeen tür bu üç kategorinin içerisinde yer almaktadır. Özellikle balon balıkları, aslan balığı, çizgili kedi balığı (*Plotosus lineatus*), uzun dikenli denizkestanesi, göçmen denizanası (*Rhopilema nomadica*) ve ters duran denizanası (*Cassiopea andromeda*) halk sağlığı açısından dikkat çeken türler arasında bulunmaktadır (Özgür, 2014; Öztürk et al., 2018; Öztürk, 2021).

Tüketim kaynaklı risklerin en önemli örneğini balon balıkları oluşturmaktadır. Tetrodotoksin ısıya dayanıklı güçlü bir nörotoksindir ve pişirme işlemiyle etkisini kaybetmez. Buna rağmen görüşmeler sırasında bazı balıkçılar balon balıklarının Akdeniz'de zehirli olmadığını, yalnızca belirli dönemlerde zehir taşıdığını veya zehirliliğin yedikleri besinlere bağlı olarak değiştiğini ifade etmiştir. Bu örnekler bilimsel bilgi ile yerel bilgi sistemleri arasındaki farklılaşmayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Antalya kıyılarında yaygınlaşan sokar balıkları (*Siganus luridus* ve daha sınırlı düzeyde *Siganus rivulatus*), tükettikleri toksik algler ve epifitik organizmalara bağlı olarak biyotoksin biriktirebilmekte; nadir de olsa iktiyoalleinotoksizm (ichthyoallyeinotoxism) olarak adlandırılan, görsel ve işitsel halüsinasyonlar, denge bozukluğu ve nörolojik belirtilerle seyreden gıda zehirlenmeleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu durum, Lessepsiyeen türlerin yalnızca ekosistemler üzerinde değil, insan sağlığı ve gıda güvenliği açısından da dikkate alınması gereken yeni risk alanları oluşturduğunu göstermektedir.

Temas kaynaklı riskler açısından denizaneleri özel bir öneme sahiptir. Özellikle *R. nomadica*, Kızıldeniz'den Süveyş Kanalı aracılığıyla Akdeniz'e ulaşmış ve Doğu Akdeniz kıyılarında yoğun sürüler oluşturmaya başlamıştır. Türün temas ettiği kişilerde yanma, kaşıntı, kızarıklık, ödem ve alerjik reaksiyonlara neden olduğu bilinmektedir (Galil et al., 1990; Öztürk & İsinibilir, 2010; Kuplik et al., 2026). Benzer şekilde *C. andromeda* da Süveyş Kanalı yoluyla Akdeniz'e ulaşan ve temas halinde cilt tahrişine yol açabilen bir başka göçmen türdür (Çardak et al., 2011). Bu türlerin etkileri yalnızca insan sağlığı ile sınırlı kalmamakta; turizm, balıkçılık ve kıyısız rekreasyon faaliyetlerini de etkilemektedir. Deniznalarının yoğun görüldüğü dönemlerde yüzme alanları, kıyısız rekreasyon faaliyetleri, turistik kullanım ve balıkçılık faaliyetleri olumsuz etkilenebilmektedir (Öztürk & İsinibilir, 2010). Öztürk ve arkadaşları (2018), Doğu Akdeniz'de gözlenen istilacı denizanası yoğunluklarının özellikle yaz dönemlerinde kıyısız kullanıcı davranışlarını etkilediğini ve kıyısız risk algısını değiştirdiğini belirtmektedir. Bu durum istilacı türlerin etkilerinin gündelik yaşam pratikleri ve kıyısız deneyimler üzerinde de belirgin etkiler yarattığını

göstermektedir. Aynı zamanda bu süreç, kıyasal kullanıcıların denizle kurduğu psikolojik ve kültürel ilişkinin de dönüşmesine neden olmaktadır. Özellikle yoğun turizm faaliyetlerinin bulunduğu Antalya kıyılarında denizanaları değişen Akdeniz'in gündelik yaşamdaki görünür simgelerinden biri hâline gelmiştir.

Görüşmeler sırasında ortaya çıkan dikkat çekici bulgulardan biri de deniz kullanıcılarının önemli bir bölümünün hidroid kolonileri gibi görünmez risklerin farkında olmamasıdır. Özellikle dubalar, iskele ayakları ve tonoz sistemleri üzerinde gelişen hidroid kolonileri çoğu zaman yosun veya bitki olarak algılanmakta, temas sonrasında ortaya çıkan kaşıntı ve yanma hissinin kaynağı anlaşılamamaktadır. Oysa bu organizmalar denizanalarıyla aynı filuma ait olup nematosist adı verilen yakıcı kapsüller taşımaktadır. Bu durum, denizel çevredeki risklerin yalnızca görünür ve tanınan türlerden kaynaklanmadığını, bazı risklerin kullanıcılar tarafından fark edilmeyen "görünmez tehditler" şeklinde ortaya çıkabildiğini göstermektedir.

Sokma ve batma kaynaklı riskler arasında aslan balığı, çizgili kedi balığı ve uzun dikenli denizkeşanesi (*Diadema setosum*) öne çıkmaktadır. Özellikle aslan balığının yüzgeç dikenlerinde bulunan zehir, temas halinde şiddetli ağrı, ödem, bulantı ve sistemik reaksiyonlara neden olabilmektedir. Benzer şekilde *D. setosum* da Süveyş Kanalı yoluyla Akdeniz'e ulaşmış zehirli bir denizkeşanesi olup Türkiye kıyılarında kaydedilmiştir. Bu türlerin yayılışı, Lessepsiyeen göçün yalnızca biyolojik çeşitlilik üzerinde değil, insan güvenliği ve halk sağlığı üzerinde de etkiler yarattığını göstermektedir.

Antalya kıyılarında gerçekleştirilen görüşmeler, yeni gelen türlere ilişkin toplumsal uyum süreçlerinin de en az biyolojik yayılış kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Geçmişte sıkça dile getirilen sokar balığı diken batmaları günümüzde neredeyse hiç konuşulmamaktadır. Bunun nedeni türün ortadan kalkması değil, balıkçıların onunla yaşamayı öğrenmiş olmasıdır. Bir zamanlar yeni ve yabancı olan risk, zamanla mesleki deneyimin parçası hâline gelmiş ve görünmezleşmiştir.

Buna karşılık balon balıkları, aslan balıkları ve bazı denizanası türleri için bu uyum sürecinin henüz tamamlanmadığı görülmektedir. Görüşmelerde balon balıklarının tüketilebilirliğine ilişkin çok sayıda farklı inanışın bulunması, toplumun yeni riskleri anlamlandırmaya çalıştığını göstermektedir. Bu durum, Lessepsiyeen göçün yalnızca türlerin yer değiştirmesiyle sonuçlanmadığını; aynı zamanda yeni bilgi biçimleri, yeni şehir efsaneleri ve yeni risk algıları ürettiğini ortaya koymaktadır.

Antalya kıyılarındaki gözlemler, Lessepsiyeen göçün yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda toplumsal bir öğrenme süreci yarattığını göstermektedir. Türlerin Akdeniz'e yayılış hızı ile toplumun bu türleri tanıma ve risklerini öğrenme hızı her zaman aynı değildir. Sokar balıkları gibi uzun süredir bölgede bulunan türler zamanla yerel bilgi sistemlerinin bir parçası hâline gelirken, balon balıkları, aslan balıkları ve yeni denizanası türleri için bu uyum süreci hâlen devam etmektedir. Bu nedenle biyolojik istilaların yönetiminde türlerin izlenmesi kadar, toplumun değişen denizel riskler konusunda bilgilendirilmesi de önem taşımaktadır.

3.5. Türlerin Değişen Kimlikleri ve Ekonomik Yeniden Değerlenme

Lessepsiyeen göçün dikkat çekici sonuçlarından biri de türlerin yalnızca coğrafi dağılımlarının değil, toplumsal ve ekonomik anlamlarının da değişmesidir. Bir türün "yerli", "yabancı", "korunması gereken", "zararlı", "değerli" veya "istilacı" olarak algılanması yalnızca biyolojik özelliklerine bağlı değildir. Bu algılar, türün bulunduğu ekolojik sistem, ekonomik ilişkiler ve kültürel bağlam tarafından şekillendirilmektedir.

Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri aslan balığıdır. Tür, Kızıldeniz ve Hint-Pasifik kökenli doğal yayılım alanlarında resif ekosistemlerinin karakteristik unsurlarından biri olarak kabul edilmekte, akvaryum ticaretinde yüksek ekonomik değer taşımakta ve birçok bölgede korunması gereken doğal biyolojik çeşitliliğin parçası olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık aynı tür Akdeniz'de ve Batı Atlantik'te istilacı yabancı tür olarak tanımlanmakta; yerli balık toplulukları üzerindeki baskısı nedeniyle avlanması teşvik edilmektedir. Son yıllarda aslan balığının gastronomik değeri ön plana çıkarılmış, restoran menülerine dahil edilmiş ve bazı bölgelerde yüzgeçlerinden takı ve süs eşyaları üretilmeye başlanmıştır (Özgür et al., 2017b).

Benzer bir dönüşüm balon balıkları için de gözlenmektedir. Uzun yıllar boyunca yalnızca zehirli ve ekonomik değeri olmayan zararlı türler olarak görülen balon balıkları, son yıllarda farklı kullanım alanlarıyla ekonomik sistemlere dahil edilmeye başlanmıştır. Özellikle derilerinin işlenerek çanta, cüzdan ve çeşitli aksesuarların üretiminde kullanılması, biyolojik istilanın beklenmedik ekonomik adaptasyonlar yaratabileceğini göstermektedir. Böylece bir dönem yalnızca tehdit olarak algılanan türler, zamanla ekonomik kaynaklara dönüşebilmektedir (Kırimer et al., 2016; Özgür et al. 2017a)

Bu örnekler Lessepsiyeen göçün yalnızca türlerin yer değiştirmesiyle sonuçlanmadığını; aynı zamanda türlerin toplumsal kimliklerini, ekonomik değerlerini ve kültürel anlamlarını da dönüştürdüğünü göstermektedir. Aynı organizma bir bölgede korunması gereken doğal miras unsuru olarak görülürken, başka bir bölgede istilacı tür, ekonomik kaynak veya gastronomik ürün olarak değerlendirilebilmektedir.

Dolayısıyla Lessepsiyeen göç, yalnızca biyocoğrafik sınırların değil, türlere yüklenen toplumsal anlamların da yeniden şekillendiği bir süreçtir. Akdeniz'de ortaya çıkan yeni durum, türlerin biyolojik kimlikleri kadar kültürel ve ekonomik kimliklerinin de coğrafyaya bağlı olarak değişebildiğini göstermektedir. Bu durum, biyolojik istilaların yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve ekonomik yeniden tanımlama süreçleri yarattığını ortaya koymaktadır.

Aynı tür bir ekoloğun gözünde istilacı, bir balıkçının gözünde rakip, bir restoran işletmecisinin gözünde yeni bir ürün ve bir dalgıcın gözünde hayranlık uyandıran tropikal bir canlı olabilir.

3.6. Akdeniz'in Değişen Damak Tadı

Lessepsiyeen göçün en dikkat çekici sonuçlarından biri de Akdeniz mutfağı ve deniz ürünleri tüketim kültürü üzerindeki etkileridir. Doğu Akdeniz'de yayılım gösteren aslan balığı gibi bazı yabancı türler artık yalnızca ekolojik sistemin değil; gastronomik kültürün de parçası hâline gelmektedir.

Yıldırım ve Kaplan'ın (2022) çalışması, yabancı denizel türlerin "mavi ekonomi" içerisinde yeni ekonomik fırsatlar yaratabildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle bazı yabancı türler Doğu Akdeniz balıkçılığı için ekonomik değeri yüksek av kaynaklarına dönüşmeye başlamıştır. Aslan balığı, sokar balıkları, jumbo karides, mavi yengeç gibi türlerin gastronomik sistemlere dahil edilmesi, kıyı toplumlarının değişen ekolojik koşullara adaptasyon geliştirdiğini göstermektedir.

Bu süreç aynı zamanda yerli türlerle yabancı türler arasındaki ekonomik ve kültürel rekabeti de görünür hâle getirmektedir. Özellikle yerli ve yabancı barbun türleri arasındaki rekabet yalnızca trofik düzeyde değil; tüketim kültürü açısından da önem taşımaktadır. Çünkü ticari av kompozisyonundaki değişim doğrudan Akdeniz'in geleneksel mutfak kültürünü etkilemekte ve deniz ürünleri algısını da yeniden şekillendirmektedir. Yabancı türlerin artık "yerleşik gastronomik türler" hâline gelmeye başlaması, Akdeniz'in damak tadının da dönüşmekte olduğunu göstermektedir.

Uzun dikenli deniz kestanesi türlerinin bazı bölgelerde havvarları ile değerli olan yerli deniz kestanelerinin yerini almaya başlaması da bu dönüşümün dikkat çekici örneklerinden biridir. Deniz kestanesinin Akdeniz mutfağındaki kültürel ve gastronomik önemi düşünüldüğünde, bu değişim kültürel bir dönüşüm olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda Lessepsiyeen göç, gastronomik ve kültürel hibritleşme süreçleri de üretmektedir.

3.7. Lessepsiyeen Türlerin Yönetimi: Eradikasyondan Adaptasyona

Lessepsiyeen türlerin yayılımı yalnızca ekolojik ve toplumsal dönüşümleri değil, bu türlerin yönetimine ilişkin yaklaşımları da değiştirmiştir. Akdeniz'e yeni giren türlerin ilk dönemlerde tamamen ortadan kaldırılabilirdiği düşünülmüş olsa da günümüzde birçok araştırmacı, geniş alanlara yayılmış ve yerleşik popülasyonlar oluşturmuş türler için eradikasyonun çoğu zaman gerçekçi olmadığını kabul etmektedir. Bu nedenle yönetim stratejileri giderek türlerin tamamen yok edilmesinden ziyade popülasyonların kontrol altında tutulmasına ve ekosistem üzerindeki etkilerinin azaltılmasına yönelmektedir.

Türkiye'de bu yaklaşımın en bilinen örneklerinden biri balon balığı kontrol programlarıdır. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yürütülen destekleme uygulamaları kapsamında balıkçılara teslim edilen balon balıkları için kuyruk başına ödeme yapılmakta, böylece popülasyon yoğunluğunun azaltılması hedeflenmektedir. Benzer şekilde Akdeniz'in farklı bölgelerinde aslan balığı av kampanyaları, ödüllü av yarışmaları ve gastronomik teşvik programları uygulanmaktadır. Böylece istilacı türler yalnızca bir çevre sorunu olarak değil, ekonomik araçlar kullanılarak yönetilmeye çalışılan sosyo-ekolojik bir mesele hâline gelmektedir.

Bununla birlikte yerel kullanıcıların deneyimleri, bazı türlerin zamanla gündelik yaşamın parçası hâline geldiğini göstermektedir. Bir dönem tamamen yabancı ve tehlikeli olarak algılanan sokar balıkları bugün birçok balıkçı tarafından Akdeniz'in doğal bir unsuru olarak görülmektedir. Benzer biçimde aslan balığı bazı bölgelerde ticari değere sahip bir gıda türüne dönüşürken, balon balıkları ise biyolojik tehdit olmanın yanında ekonomik teşvik mekanizmalarının konusu hâline gelmiştir. Bu durum, biyolojik istilalara verilen toplumsal yanıtların zaman içerisinde değişebildiğini göstermektedir.

Dolayısıyla Lessepsiyeen göçün yönetimi yalnızca türlerin kontrolüne odaklanan teknik uygulamalarla sınırlı değildir. Balıkçılar, dalgıçlar, tüketiciler, yerel yönetimler ve koruma kuruluşları

tarafından geliştirilen uyum stratejileri de bu sürecin önemli bileşenleri hâline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında Akdeniz'de istilacı tür yönetimi, eradikasyon ile adaptasyon arasında şekillenen çok katmanlı bir yönetim süreci olarak değerlendirilebilir.

3.8. Denizel Hafıza ve Kültürel Peyzajın Dönüşümü

Lessepsiyeen göçün etkileri ekolojik sistemler ve ekonomik faaliyetlerle sınırlı değildir. Süreç, Akdeniz'in tarihsel denizel hafızasını ve kültürel peyzajını da dönüştürmektedir. Çünkü Akdeniz'de bazı denizel organizmalar yalnızca biyolojik çeşitliliğin parçaları değil; aynı zamanda uygarlık tarihi, deniz kültürü ve bölgesel kimlik ile ilişkilenen sembolik türlerdir.

Özellikle *Murex* türleri, antik çağda mor boya üretiminde kullanılmaları nedeniyle Akdeniz ticaret tarihi ve kültürel ekonomisi açısından önemli bir yere sahiptir (Spanier & Karmon, 1987). Fenike moru olarak bilinen boyanın üretiminde kullanılan bu türler, Akdeniz'de denizel kaynakların kültürel ve ekonomik sistemlerle ne ölçüde bütünleştiğini göstermektedir. Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar, bazı bölgelerde tarihsel olarak ekonomik öneme sahip murex stoklarında ciddi azalmalar yaşandığını göstermektedir (Martín et al., 2026). Bu nedenle *Conomurex persicus* (Swainson, 1821), *Cerithium scabridum* R. A. Philippi, 1848 vb. bazı yabancı istilacı gastropod türlerin yerli türlerle oluşturduğu rekabet, yalnızca ekolojik değil; tarihsel kültürel peyzaj açısından da değerlendirilmelidir.

Benzer şekilde Akdeniz'in ikonik türlerinden biri olan *Pinna nobilis* Linnaeus, 1758, yalnızca ekolojik açıdan değil; kültürel miras açısından da önemli bir organizmadır. Türün byssus liflerinden elde edilen "deniz ipeği" (sea silk), tarih boyunca aristokratik tekstiller, törensel kıyafetler ve elit Akdeniz kültürüyle ilişkilendirilmiştir (Maeder, 2002, 2008). Günümüzde *Pinna* popülasyonlarında yaşanan dramatik kayıplar, yalnızca biyolojik çeşitlilik açısından değil; Akdeniz'in maddi kültürel hafızası açısından da önemli bir kırılma yaratmaktadır. Türün günümüzde karşı karşıya olduğu kitlesel ölümler ve popülasyon çöküşleri Akdeniz ölçeğinde ciddi bir koruma krizi yaratmıştır (Azzena et al., 2025).

Bazı yerli denizel organizmalar Akdeniz kültüründe biyolojik varlıkların ötesinde sembolik anlamlar da taşımaktadır. Örneğin *Charonia tritonis* (Linnaeus, 1758), tarih boyunca Triton figürüyle ilişkilendirilmiş; Akdeniz mitolojisi ve denizcilik kültüründe önemli simgesel kullanımlar kazanmıştır (Ridout-Sharpe, 2017). Bu nedenle Akdeniz'deki tür dönüşümü yalnızca ekolojik değil; denizle kurulan tarihsel sembolik ilişkinin dönüşümü olarak da değerlendirilebilir.

Benzer bir dönüşüm deniz çayırları ve deniz kaplumbağaları üzerinden de gözlenmektedir. Akdeniz'in sembolik habitatlarından biri olan *Posidonia oceanica* (Linnaeus) Delile, 1813'nin bazı alanlarda yerini Kızıldeniz kökenli *Halophila stipulacea* (Forsskål) Ascherson, 1867'ya bırakmaya başlaması, bölgedeki ekolojik hafızanın değiştiğini göstermektedir (Vohník et al., 2017). Bu durum yalnızca habitat dönüşümü değil; türler arasındaki tarihsel ilişkilerin yeniden şekillenmesi anlamına da gelmektedir (Boudouresque et al., 2009).

Benzer şekilde birçok kayalık bölgede artık yerli midye ve istridyeler yerine *Spondylus spinosus* Schreibers, 1793, *Chama pacifica* Broderip, 1835, *Pinctada radiata* (Leach, 1814), *Dendostrea frons* (Linnaeus, 1758), *Brachidontes pharaonis* (P. Fischer, 1870) vb. yabancı istilacı bentik türlerin baskın hâle gelmesi, deniz tabanı peyzajını da dönüştürmektedir.

Antalya kıyılarında gözlenen dönüşüm yalnızca kayıplar üzerinden tanımlanamamaktadır. Görüşmeler sırasında özellikle dalış profesyonelleri ve rekreasyonel dalgıçlar, bazı Lessepsiyeen türlerin sualtı deneyimine yeni görsel unsurlar kattığını da vurgulamıştır. Mavi-yeşil renkleriyle dikkat çeken papağan balıkları (*Scarus ghobban*), parlak kırmızı renkleriyle bilinen asker balıkları (*Sargocentron rubrum*), çeşitli horozbina türleri, aslan balığı ve diğer tropikal canlılar geçmişte Akdeniz'de alışık olunmayan yeni bir sualtı peyzajı oluşturmaktadır. Bazı dalış rehberleri, bu türlerin yabancı olmasına rağmen dalgıçlar tarafından ilgiyle karşılandığını ve sualtı turlarında özellikle gösterilen canlılar arasında yer aldığını belirtmektedir.

Bu durum Lessepsiyeen göçün yarattığı dönüşümün yalnızca kayıp ve bozulma üzerinden okunamayacağını göstermektedir. Bir yandan yerli türler ve tarihsel habitatlar azalırken, diğer yandan yeni türler farklı estetik deneyimler ve yeni turizm değerleri yaratabilmektedir. Başka bir ifadeyle Akdeniz'in sualtı peyzajı yalnızca fakirleşmemekte, aynı zamanda farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma, biyolojik istilaların ekolojik etkileri ile insanların bu değişimleri algılama biçimleri arasındaki ilişkinin her zaman aynı yönde olmadığını göstermektedir.

Nitekim bazı dalgıçlar için tropikal karakter taşıyan yeni türler, değişen Akdeniz'in en görünür simgeleri hâline gelmiştir. Böylece Lessepsiyeen türler bir yandan bilim insanları tarafından istilacı organizmalar olarak değerlendirilirken, diğer yandan turizm ve rekreasyon açısından çekicilik unsurlarına

dönüşebilmektedir. Bu durum, biyolojik istilaların yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda estetik ve kültürel sonuçlar da ürettiğini göstermektedir.

Dolayısıyla Lessepsiye g    ve ili  ekli ekolojik d  n    mler yalnızca ekosistem işleyişini değil; insanların denizi algılama biçimini, Akdeniz'e dair tarihsel hafızayı ve denizle kurduğu kültürel ilişkiyi de dönüştürmektedir.

3.9. Deniz   ayır  ları, Restorasyon ve Değişen Referans Ekosistemler

Doğu Akdeniz'deki hızlı biyolojik d  n    m, restorasyon ve habitat koruma tarti  malarını da yeniden d    nmeyi gerekli kılmaktadır. Özellikle deniz   ayır  ları, Akdeniz ekosistemlerinin karbon depolama, sediment stabilizasyonu, kıyı koruma ve yavru balıklar için saklanma habitatı oluşturma gibi kritik işlevleri nedeniyle önemli ekolojik sistemler arasında yer almaktadır (Boudouresque et al., 2012).

Akdeniz'in karakteristik habitatlarından biri olan *Posidonia oceanica*   ayır  ları uzun yıllardır kıyısı ekosistemlerin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Doğu Akdeniz'de artan sıcaklıklar, kıyısı baskılar, kirlilik vb. nedenlerle *Posidonia*   ayır  larının çekildiği alanlarda *Halophila stipulacea* gibi Kızıldeniz kökenli deniz   ayır  larının yayılım gösterdiği gözlenmektedir (Vohn  k et al., 2017).

Bu durum restorasyon tarti  maları açısından önemli bir kuramsal sorun ortaya çıkarmaktadır. Çünkü Doğu Akdeniz'de artık korunmaya çalışılan sistem, giderek hibritle  en ve tropikle  en yeni bir ekolojik yapı üretmektedir. Başka bir ifadeyle restorasyon yalnızca habitatların fiziksel olarak korunması değil; hangi ekolojik hafızanın korunacağı sorusunu da gündeme getirmektedir (Galil, 2017).

Birleşmiş Milletler Ekosistem Restorasyonu Onyılı (2021–2030), bozulan ekosistemlerin yeniden işlevsel hâle getirilmesini küresel önceliklerden biri olarak tanımlamaktadır (Waltham et al., 2020). Ancak Doğu Akdeniz   rneği, restorasyonun artık yalnızca geçmişteki "doğal durumun" yeniden oluşturulması olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Çünkü bölge giderek yeni ekosistemler, hibrit habitat yapıları ve farklı trofik ilişkiler üretmektedir. Bu nedenle Doğu Akdeniz'de restorasyon yaklaşımlarının iklim değişikliği, biyolojik istilalar, tropikleşme, sosyo-ekolojik adaptasyon vb. süreçleri birlikte değerlendiren daha bütünleşik çerçevelere ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

3.10. Okyanus Okuryazarlığı ve Değişen Deniz Kimlikleri

Doğu Akdeniz'deki hızlı sosyo-ekolojik d  n    m, yalnızca bilimsel izleme programlarını değil; toplumların değişen deniz sistemlerini anlayabilmesini sağlayacak yeni okyanus okuryazarlığı yaklaşımlarını da gerekli kılmaktadır. Çünkü Lessepsiye g    yalnızca bilimsel literatürde tanımlanan bir biyolojik süreç değil; balıkçılar, dalgıçlar, turistler ve kıyı kullanıcıları tarafından gündelik yaşam içerisinde doğrudan deneyimlenen bir d  n    m hâline gelmiştir.

Birleşmiş Milletler Okyanus Bilimleri Onyılı (2021–2030), "istediğimiz okyanus" yaklaşımını çerçevesinde sağlıklı, dirençli ve sürdürülebilir deniz sistemlerinin geliştirilmesini temel hedeflerden biri olarak tanımlamaktadır (Ryabinin et al., 2019). Claudet ve arkadaşları (2020) ise sürdürülebilir deniz yönetişiminin yalnızca bilimsel veri üretimiyle değil; toplumların denizle kurduğu ilişkinin yeniden d    n  lmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda okyanus okuryazarlığı yalnızca denizel türlerin tanınması değil; değişen deniz kimliklerinin, kaybolan ekolojik hafızanın ve d  n    n Akdenizlilik olgusunun anlaşılması açısından da kritik öneme sahiptir.

Özellikle Antalya kıyılarında balıkçılar, dalgıçlar, turizm sektörü çalışanları, kıyı kullanıcıları değişen denizel sistemlerini doğrudan gözlemlemektedir. Bu süreçte dalgıçlar d  n    n biyotayı belgeleyen ve yorumlayan kültürel aktörlere dönüşmekte; balıkçılar yeni tür kompozisyonlarına ekonomik uyum geliştirmekte; kıyı kullanıcıları ise değişen denizel risk algıları ile karşılaşmaktadır (  zg  r 2021;   zg  r et al., 2021; 2024;   zt  rk, 2021;   zg  r, 2022)

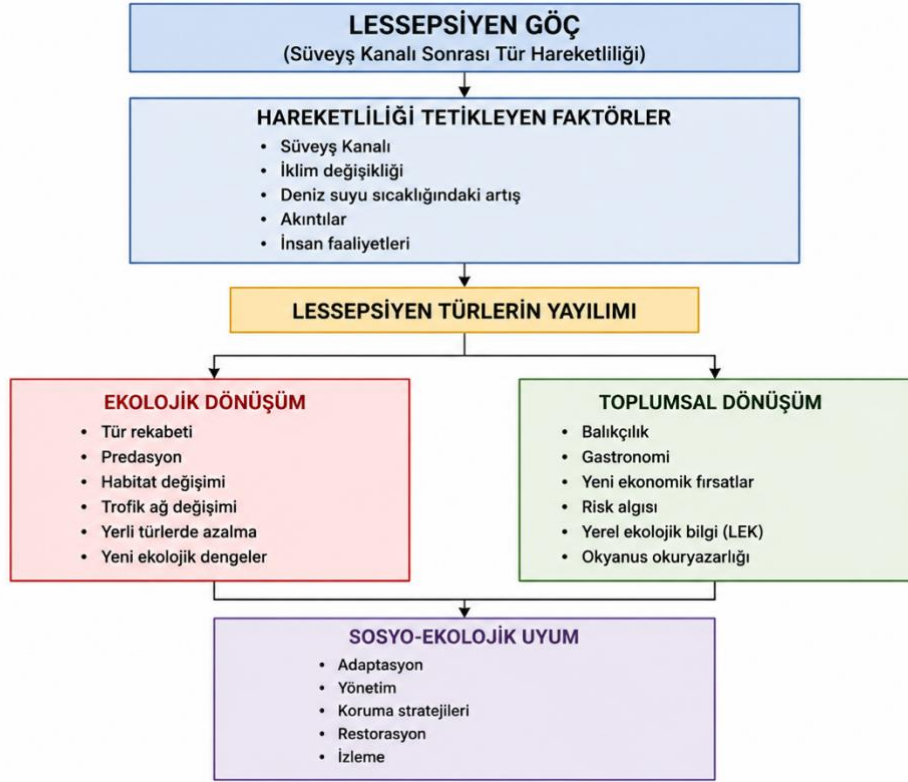
Bu nedenle Lessepsiye g    aynı zamanda algısal ve kültürel bir d  n    m süreci üretmektedir. Özellikle, denizanalarının artı  ı, balon balıkları ve aslan balığının yayılımı, yabancı türlerin balıkçı tezga  larında görünür hâle gelmesi, tropikle  en deniz tabanı peyzajı, Doğu Akdeniz'deki d  n    m gündelik yaşam içerisindeki görünür göstergeleri hâline gelmiştir.

Antalya kıyılarında yürütülen çalışmalar, denizel istilaların yalnızca bilimsel veri olarak değil; toplumsal farkındalık ve okyanus okuryazarlığı açısından da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (  zg  r, 2024a; b). Çünkü toplum, değişen deniz sistemlerini çoğu zaman bilimsel raporlardan önce gözlemlemektedir. Bu bağlamda okyanus okuryazarlığı çalışmaları, istilacı t  r farkındalığı, denizel ekolojik

hafıza, kıyasal kültürel d  n   m, sürdürülebilir deniz y  neti  mi gibi başlıkları birlikte ele almak zorundadır.

Doğu Akdeniz'deki d  n   m aynı zamanda "hangi Akdeniz'in korunacağı" sorusunu da gündeme getirmektedir. Çünkü restorasyon ve koruma tarti  maları çoğu zaman tarihsel Akdeniz ekosistemini referans almakta; ancak günümüzde giderek hibritle  en yeni bir denizel yapı ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle gelecekte geliştirilecek deniz y  neti  mi ve okyanus okuryazarlığı yaklaşımlarının yalnızca t  r listelerine değil; değişen sosyo-ekolojik ilişkilere, kültürel hafızaya ve dönüşen deniz kimliklerine de odaklanması gerekmektedir.

Şekil 1. Lessepsiye g   n çift katmanlı sosyo-ekolojik hareketlilik sistemi.

4. Tartışma

4.1 Lessepsiye G    Bir Biyolojik İstiladan Fazlası mıdır?

Lessepsiye g   , uzun yıllar boyunca büyük ölçüde biyolojik istila ve yabancı tür yayılımı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yaklaşım, türlerin yeni alanlara yerleşmesi, yerli türlerle rekabeti ve ekosistem işleyişi üzerindeki etkilerinin anlaşılması açısından önemli katkılar sağlamıştır. Ancak Antalya kıyılarına ilişkin bulgular, Lessepsiye g   n etkilerinin yalnızca biyolojik çeşitlilik düzeyinde açıklanamayacağını göstermektedir. Süreç, denizel ekosistemlerin yanı sıra balıkçılık faaliyetlerini, ekonomik tercihleri, kıyasal risk algılarını, gastronomik kültürü ve insanların denizle kurduğu gündelik ilişkiyi de dönüştürmektedir.

Araştırma kapsamında değerlendirilen örnekler, biyolojik hareketlilik ile toplumsal adaptasyon süreçlerinin birbirinden bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır. Balon balığı ve aslan balığı gibi türler başlangıçta yalnızca istilacı organizmalar ve ekolojik tehditler olarak değerlendirilirken, zaman içerisinde ekonomik sistemlerin ve gündelik yaşam pratiklerinin de parçası hâline gelmiştir. Bazı türlerin restoran menülerine girmesi, ticari av kompozisyonlarında yer edinmesi veya yeni ekonomik faaliyetlerin konusu olması, istilacı türlerin yalnızca kayıp ve zarar üzerinden değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Benzer şekilde dalış turizmi açısından bazı tropikal türlerin yeni çekicilik unsurları oluşturması, biyolojik d  n   m ile kültürel algılar arasındaki ilişkinin her zaman aynı yönde ilerlemediğini ortaya koymaktadır.

Bu durum, son yıllarda biyolojik istilaların insan refahı, yaşam kalitesi ve ekosistem hizmetleri üzerindeki etkilerine odaklanan yaklaşımlarla da uyumludur (Gallardo et al., 2024; Roy et al., 2024; Soto et al., 2024; S  , 2025). Nitekim Antalya kıyılarında gözlenen d  n   m, yalnızca yeni türlerin ekosisteme katılması değil; aynı zamanda yeni ekonomik fırsatlar, yeni riskler ve yeni toplumsal uyum mekanizmaları

üretmektedir. Balıkçıların değişen hedef türlere yönelmesi, kıyı kullanıcılarının yeni sağlık riskleriyle karşılaşması ve tüketicilerin daha önce bilinmeyen türleri günlük yaşamlarına dahil etmesi bu dönüşümün somut örnekleridir.

Bu nedenle Lessepsiyeen göçü yalnızca biyolojik istila kavramı içerisinde değerlendirmek, sürecin toplumsal boyutunu görünmez kılmaktadır. Antalya örneği, Lessepsiyeen göçün ekolojik değişim ile insan davranışları arasında karşılıklı geri beslemeler üreten çok katmanlı bir sosyo-ekolojik dönüşüm olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla süreç, yalnızca türlerin yer değiştirmesi olarak değil; insan ve deniz sistemlerini birlikte yeniden şekillendiren bağlantılı bir hareketlilik biçimi olarak ele alınmalıdır.

4.2 Ekolojik Hafızanın Yeniden Yazılması

Çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biri, Lessepsiyeen göçün yalnızca tür kompozisyonunu değil, kıyı toplumlarının denize ilişkin hafızasını ve algılarını da dönüştürmesidir. Antalya kıyılarında gerçekleştirilen gözlemler ve yerel ekolojik bilgiye dayalı değerlendirmeler, biyolojik değişimin toplumsal hafızada da karşılık bulduğunu göstermektedir. Balıkçılar ve dalgıçlar, bir yandan yeni türlerin yayılışına tanıklık ederken diğer yandan geçmişte yaygın olan bazı türlerin azalmasını veya tamamen ortadan kaybolmasını hatırlamaktadır. Bu durum, Lessepsiyeen göçün yalnızca yeni türlerin gelişyle değil, aynı zamanda kaybolan türler ve değişen ekolojik ilişkiler üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yerel kullanıcıların anlatılarında sıkça vurgulanan “çokluktan yokluğa gittik” ifadesi, bu dönüşümün yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel bir kayıp olarak da algılandığını göstermektedir. Özellikle deniz kestaneleri, bazı kıyısız balık türleri ve geçmişte yaygın olarak gözlenen habitat bileşenleri, katılımcılar tarafından eski Akdeniz'in sembolleri olarak hatırlanmaktadır. Bu nedenle ekolojik değişim, yalnızca bilimsel izleme programlarıyla ölçülen bir süreç değil; gündelik deneyimler aracılığıyla hissedilen ve hafızada yer eden bir dönüşüm olarak da ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte ekolojik hafıza yalnızca kayıplar üzerinden şekillenmemektedir. Çalışmada dikkat çeken bulgulardan biri, bazı Lessepsiyeen türlerin zaman içerisinde “yabancı” kimliklerini kaybetmeye başlamasıdır. Sokar balıkları bunun en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır. Akdeniz'e giren ilk Lessepsiyeen balık türleri arasında yer alan sokar, günümüzde birçok balıkçı tarafından yerli bir tür gibi algılanmakta, hatta bazı kullanıcılar bu türün her zaman bölgede bulunduğunu düşünmektedir. Bir zamanlar istilacı olarak tanımlanan bir türün zamanla sıradanlaşması ve gündelik ekolojik hafızanın parçası hâline gelmesi, biyolojik istilaların toplumsal algısının da zaman içerisinde değişebildiğini göstermektedir.

Benzer bir süreç diğer Lessepsiyeen türlerde de gözlenmektedir. Başlangıçta yalnızca tehdit ve risk unsuru olarak değerlendirilen bazı türler, zamanla balıkçılık faaliyetlerinin, gastronomik pratiklerin ve turistik deneyimlerin parçası hâline gelebilmektedir. Bu durum, kıyı toplumlarının değişen ekolojik koşullara pasif biçimde maruz kalmadığını; aksine yeni türleri anlamlandırarak, yeniden tanımlayarak ve günlük yaşamlarına uyarlayarak aktif uyum stratejileri geliştirdiğini göstermektedir.

Bu bulgular, Lessepsiyeen göçün yalnızca biyolojik çeşitlilikteki değişimlerle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Türlerin hareketiyle birlikte insanların denizi algılama biçimleri, risk tanımları, ekonomik tercihleri ve kültürel referansları da değişmektedir. Dolayısıyla Akdeniz'de yaşanan dönüşüm yalnızca ekolojik sistemlerin yeniden yapılanması değil, aynı zamanda ekolojik hafızanın yeniden yazılması süreci olarak da değerlendirilebilir. Bu durum, biyolojik istilaların toplumsal sonuçlarının anlaşılmasında yerel ekolojik bilginin ve uzun dönemli kullanıcı deneyimlerinin önemini ortaya koymaktadır.

4.3 Akdeniz'de Yeni Bir Hareketlilik Rejimi

Antalya kıyılarında gözlenen dönüşüm, Lessepsiyeen göçün yalnızca yerel ölçekte yaşanan bir ekolojik değişim olmadığını göstermektedir. Süreç, Akdeniz'in tarihsel bağlantısallığını yeniden şekillendiren daha geniş ölçekli bir hareketlilik rejiminin parçasıdır. Braudel'in (2017) Akdeniz'i insanların, malların ve fikirlerin sürekli dolaşım hâlinde olduğu bir etkileşim alanı olarak tanımlayan yaklaşımı ile Horden ve Purcell'in (2000) bağlantısallık vurgusu, günümüzde biyolojik hareketlilikler açısından da yeniden anlam kazanmaktadır. Ancak günümüz Akdeniz'inde dolaşım yalnızca insanlar ve ticari ağlar üzerinden değil, türler, habitatlar ve ekolojik süreçler üzerinden de gerçekleşmektedir.

Akdeniz, dünyanın en yoğun deniz taşımacılığı ağlarından birine sahip olması, kıtalararası ticaret yollarının kesişim noktasında bulunması ve çok sayıda kıyı ülkesini barındırması nedeniyle biyolojik istilalara açık denizel sistemlerden biridir. Güncel gemi hareketleri verileri, Süveyş Kanalı'nın küresel deniz taşımacılığı içerisindeki stratejik rolünün devam ettiğini ve biyolojik taşıyım risklerinin sürdüğünü göstermektedir (Bereza et al., 2020; Henry, 2026). Süveyş Kanalı kaynaklı biyolojik istilaların azaltılmasına

yönelik çeşitli yönetim ve azaltım stratejileri önerilmiş olsa da, mevcut biyolojik bağlantısallığın tamamen ortadan kaldırılması mümkün görünmemektedir (Shahhat & Awad, 2022). Yabancı türlerin Akdeniz'e girişinde başlıca vektörler arasında deniz taşımacılığına bağlı balast suları ve gemi gövdelerine tutunma (biofouling), su ürünleri yetiştiriciliği faaliyetleri, akvaryum ve süs canlısı ticareti, kasıtlı veya kazara bırakılan türler ile yapay su yolları yer almaktadır (Galil, 2008; Öztürk, 2021). Bununla birlikte, Akdeniz'deki biyolojik istilaların en önemli giriş yolu Süveyş Kanalı olarak kabul edilmektedir.

Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla başlayan ve özellikle kanalın genişletilmesi sonrasında hızlanan Lessepsiyeen göç, Akdeniz'in biyocoğrafik sınırlarını yeniden tanımlayan bir süreç ortaya çıkarmıştır. (Galil et al., 2015). Kızıldeniz ile Akdeniz arasında oluşturulan bu yapay bağlantı, tarihsel ölçekte benzeri olmayan bir biyolojik koridor işlevi görmektedir. Sonuç olarak türlerin dağılım alanları, trofik ilişkiler ve kıyusal ekosistemler sürekli olarak yeniden şekillenmektedir. Bu durum, Akdeniz'in durağan bir coğrafi alan değil, insan müdahaleleriyle sürekli yeniden üretilen dinamik bir sosyo-ekolojik sistem olduğunu göstermektedir.

Bu süreç biyocoğrafya literatürünün klasik yaklaşımları ışığında da değerlendirilebilir. MacArthur ve Wilson'ın (1967) "Adalar Biyocoğrafyası Kuramı", tür zenginliğinin göç ve yok oluş süreçleri arasındaki denge tarafından şekillendiğini ileri sürmektedir. Süveyş Kanalı da Kızıldeniz ile Akdeniz arasında sürekli tür geçişine olanak sağlayan antropojenik bir koridor olarak düşünülebilir. Ancak Akdeniz örneğinde süreç yalnızca göç ve yok oluş dinamikleriyle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Çünkü yeni türlerin yayılımı aynı zamanda ekonomik faaliyetleri, kültürel pratikleri, risk algılarını ve deniz yönetişimi yaklaşımlarını da dönüştürmektedir. Böylece biyolojik hareketlilik ile toplumsal hareketlilik birbirine bağlı hâle gelmektedir.

İklim değişikliği de bu dönüşümün önemli bileşenlerinden biridir. Artan deniz suyu sıcaklıkları, Kızıldeniz kökenli birçok tür için Akdeniz'i daha uygun bir yaşam alanına dönüştürmekte ve Lessepsiyeen göçün etkilerini güçlendirmektedir. Bu nedenle günümüzde gözlenen değişim yalnızca kanalın açılmasının sonucu değil; küresel iklim değişikliği, deniz taşımacılığı, kıyusal kullanım baskıları ve insan kaynaklı çevresel değişimlerin ortak ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda Lessepsiyeen göç, yalnızca türlerin yer değiştirmesiyle açıklanabilecek biyolojik bir olay değil, Akdeniz'in tarihsel bağlantısallığını yeniden tanımlayan yeni bir hareketlilik rejimi olarak görülebilir. Antalya kıyılarında gözlenen sosyo-ekolojik dönüşüm, bu daha geniş ölçekli sürecin yerel ölçekteki yansımalarından biridir ve Akdeniz'in geleceğinin artık yalnızca yerli türler üzerinden değil, sürekli değişen ve yeniden şekillenen hibrit ekosistemler üzerinden okunması gerektiğini göstermektedir.

4.4 Çift Katmanlı Sosyo-Ekolojik Hareketlilik Modeli

Bu çalışmanın temel kuramsal katkısı, Lessepsiyeen göçün yalnızca biyolojik bir yayılım süreci olarak değil, birbirine bağlı iki hareketlilik katmanından oluşan bir sosyo-ekolojik dönüşüm sistemi olarak yorumlanmasıdır. Klasik yaklaşımlar büyük ölçüde türlerin dağılım alanlarındaki değişimlere, biyolojik istilalara ve ekosistem etkilerine odaklanırken, Antalya kıyılarına ilişkin bulgular bu sürecin aynı zamanda insan topluluklarının davranışlarını, ekonomik tercihlerini, risk algılarını ve denizle kurdukları ilişkileri de dönüştürdüğünü göstermektedir.

Bu kapsamda önerilen çift katmanlı sosyo-ekolojik hareketlilik modeli iki temel bileşenden oluşmaktadır. Birinci katman, Kızıldeniz kökenli türlerin Süveyş Kanalı aracılığıyla Akdeniz'e yayılmasını ifade eden biyolojik hareketlilik sürecidir. Bu katmanda türlerin dağılım alanları değişmekte, yeni trofik ilişkiler ortaya çıkmakta ve ekosistemlerin yapısı yeniden şekillenmektedir. Balon balığı, aslan balığı, sokar balığı, *Halophila stipulacea* ve göçmen denizanası gibi türler bu hareketliliğin en görünür örneklerini oluşturmaktadır.

İkinci katman ise biyolojik değişime verilen toplumsal yanıtları kapsamaktadır. Balıkçıların değişen hedef türlere yönelmesi, restoranların yeni türleri menülerine dahil etmesi, dalgıçların tropikal türleri yeni çekicilik unsurları olarak değerlendirmesi, kıyı kullanıcılarının yeni sağlık risklerine uyum sağlaması ve kamu kurumlarının istilacı tür yönetimine yönelik yeni stratejiler geliştirmesi bu katmanda gerçekleşen süreçlerdir. Dolayısıyla türlerin hareketi, insan topluluklarında yeni davranış kalıpları ve uyum mekanizmaları üretmektedir.

Antalya kıyılarında elde edilen bulgular, bu iki katmanın birbirinden bağımsız işlemediğini göstermektedir. Biyolojik hareketlilik toplumsal adaptasyon süreçlerini tetiklerken, insan faaliyetleri de türlerin algılanma ve yönetilme biçimlerini etkilemektedir. Örneğin balon balıkları başlangıçta yalnızca ekolojik tehdit ve ekonomik zarar unsuru olarak değerlendirilirken, zamanla kontrol programlarının, ekonomik teşviklerin ve halk sağlığı tartışmalarının konusu hâline gelmiştir. Benzer şekilde aslan balığı bazı bölgelerde istilacı bir tür olarak görülürken, bazı gastronomik uygulamalar içerisinde ekonomik değere sahip bir kaynak olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Böylece biyolojik değişim ile toplumsal uyum süreçleri arasında sürekli bir geri besleme ilişkisi oluşmaktadır.

Bu durum, Lessepsiye g   n yalnızca g   -yerleşme-yayılma ekseninde açıklanamayacağını göstermektedir. Süreç aynı zamanda ekolojik hafızanın yeniden şekillenmesine, türlerin kültürel anlamlarının değişmesine ve deniz yönetişimi yaklaşımlarının dönüşmesine yol a  maktadır. Bir zamanlar yabancı ve istilacı olarak algılanan bazı türlerin gündelik yaşıamın sıradan bir parçası hâline gelmesi, biyolojik hareketliliğin zamanla toplumsal hafızaya da yerleştiğini göstermektedir.

Bu   er  evede Lessepsiye g   , yalnızca türlerin yer değiştirmesi olarak değil; biyolojik, ekonomik, kültürel ve yönetsel süreçlerin karşılıklı etkileşimiyle şekillenen çok katmanlı bir sosyo-ekolojik hareketlilik sistemi olarak değerlendirilebilir. Önerilen model, Akdeniz'de yaşıanan dönüşümün yalnızca ekolojik sonuçlarını değil, bu dönüşüme verilen toplumsal yanıtları da birlikte a  klamayı amaçlamaktadır. Böylece Lessepsiye g   n, insan ve deniz sistemlerinin karşılıklı uyum ve yeniden yapılanma süreçleri üzerinden okunmasına olanak sağlayan bütünleşik bir   er  ve sunulmaktadır.

Sonuc

Bu   alışma, Lessepsiye g   n Doğu Akdeniz'de yarattığı dönüşümün yalnızca biyolojik   eşitlik değişimi veya istilacı t  r yayılımı olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Antalya kıyıları örneğinde elde edilen bulgular, Süveyş Kanalı aracılığıyla gerçekleşen t  r hareketlerinin ekosistem yapısını, balık  lık faaliyetlerini, gastronomik tercihleri, halk sağlığı risklerini, kıyısıal kullanım biçimlerini ve insanların denizle kurduğu ilişkileri birlikte d  n  şt  rd  ğ  n ortaya koymaktadır. Bu nedenle Lessepsiye g   , yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve toplumsal boyutları bulunan çok katmanlı bir sosyo-ekolojik dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir.

Araştırma bulguları, Akdeniz'deki değişimin yalnızca yeni türlerin gelişiyle açıklanamayacağını, aynı zamanda kaybolan türler, değişen habitatlar ve dönüşen insan deneyimleri üzerinden de okunması gerektiğini göstermektedir. Balık  ların ve dalgıçların gözlemlerinde ortaya çıkan "  okluktan yokluğa gittik" ifadesi, bu dönüşümün yalnızca bilimsel verilerle değil, yerel kullanıcıların hafızasında da karşılık bulunduğunu göstermektedir. Bir zamanlar yabancı olarak tanımlanan bazı türlerin zamanla gündelik yaşıamın sıradan bir parçası hâline gelmesi ise Lessepsiye g   n ekolojik hafızayı yeniden şekillendiren bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu   alışma kapsamında önerilen çift katmanlı sosyo-ekolojik hareketlilik modeli, Lessepsiye g   n yalnızca türlerin hareketiyle açıklanamayacağını ileri sürmektedir. Modelin ilk katmanını Kızıldeniz kökenli türlerin Akdeniz'e yayılması oluşturmaktadır. İkinci katman ise bu biyolojik değişime verilen toplumsal yanıtları kapsamaktadır. Balık  ların yeni türlere uyum sağlaması, gastronomik pratiklerin değişmesi, yeni risk algılarının ortaya çıkması ve yönetişim mekanizmalarının yeniden şekillenmesi bu ikinci katmanın temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Böylece biyolojik hareketlilik ile toplumsal adaptasyon süreçleri birbirini karşılıklı olarak etkileyen bağlantılı bir sistem meydana getirmektedir.

Lessepsiye g   n geleceği yalnızca istilacı türlerin yayılım hızına değil, toplumların bu dönüşümü anlama ve yönetme kapasitesine de bağlıdır. Balon balığı kontrol programları, aslan balığına yönelik ekonomik değerlendirme girişimleri ve deniz koruma alanlarına ilişkin tartişmalar, biyolojik değişim ile yönetişim süreçlerinin giderek daha fazla i   iş geçtiğini göstermektedir. Bu nedenle gelecekteki yönetim stratejilerinin yalnızca türlerin kontrolüne değil, sosyo-ekolojik dayanıklılığın artırılmasına ve toplumların değişen deniz sistemlerine uyum kapasitesinin güçlendirilmesine de odaklanması gerekmektedir.

Sonuc olarak Lessepsiye g   , Akdeniz'in biyolojik yapısını olduğu kadar kültürel peyzajını, ekonomik ilişkilerini ve insanın denizle kurduğu tarihsel bağı da dönüştüren uzun dönemli bir süreçtir. Antalya kıyıları   rneği, bu dönüşümün yerel ölçekteki etkilerini görünür kılmakta ve Akdeniz'in geleceğinin artık yalnızca yerli türler üzerinden değil, sürekli değişen ve yeniden şekillenen hibrit sosyo-ekolojik sistemler üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Elif ÖZGÜR: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. /

 ıkar  atışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar  atışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Elif ÖZGÜR: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

 nerilen Atıf:  zg  r, Elif. (2026). Lessepsiyeu G   n Sosyo-Ekolojik Boyutu: Antalya Kıyılarında Akdeniz'in Sessiz D  n   m  . *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(2), 41-71. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.282>

Kaynakça

- Avşar, D., Mavruk, S., Saygu, İ., Özgür Özbek, E. 2016. An Evaluation of the Fishery Landing Statistics of the Mediterranean Coast of Turkey: Statistics of Which Species? In: Turan, C., Salihoğlu, B., Özgür Özbek, E., Öztürk, B. (Eds.) (2016). The Turkish Part of the Mediterranean Sea; Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance. Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), Publication No: 43, Istanbul, TURKEY.
- Azra, M. N., Soffa, F. B., Norazmi-Lokman, N. H., Segaran, T. C., Wei, L. S., Kari, Z. A., ... & Moss, A. (2026). Knowledge mapping of world's worst invasive alien species under changing climate. *Behavioural Processes*, 105361.
- Azzena, I., Locci, C., Pascale, N., Deplano, I., Senigaglia, R., Scarpa, F., Casu, M. & Sanna, D. (2025). *Pinna nobilis*, the Vanishing Giant: A Comprehensive Review on the Decline of a Mediterranean Icon. *Animals*, 15(14), 2044. <https://doi.org/10.3390/ani15142044>
- Bacher, S., Ryan-Colton, E., Coiro, M., Cassey, P., Galil, B. S., Nuñez, M. A., ... & Zengeya, T. A. (2025). Global impacts dataset of invasive alien species (GDIAS). *Scientific Data*, 12(1), 832. <https://doi.org/10.1038/s41597-025-05184-5>
- Ben-Tuvia, A. (1985). The impact of the Lessepsian (Suez Canal) fish migration on the eastern Mediterranean ecosystem. In *Mediterranean marine ecosystems* (pp. 367-375). Boston, MA: Springer US.
- Bereza, D., Rosen, D., & Shenkar, N. (2020). Current trends in ship movement via the Suez Canal in relation to future legislation and mitigation of marine species introductions. *Management of Biological Invasions*, 11(3).
- Berkes, F. (2018). *Sacred Ecology* (4th ed.). Routledge, New York.
- Bilecenoglu, M. (2024). Diversity of fishes along the coast of Türkiye. *Turkish Journal of Zoology*, 48(6), 589-616.
- Black, R., Bennett, S. R. G., Thomas, S. M., & Beddington, J. R. (2011). Migration as adaptation. *Nature*, 478(7370), 447-449. <https://doi.org/10.1038/478477a>
- Blackburn, T.M., Pyšek, P., Bacher, S., Carlton, J.T., Duncan, R.P., Jarošík, V., Wilson, J.R.U., & Richardson, D.M. (2011). A proposed unified framework for biological invasions. *Trends in ecology & evolution*, 26(7), 333-339.
- Boudouresque, C.F. (2004). Marine Biodiversity in the Mediterranean: Status of Species, Populations and Communities. *Travaux Scientifiques du Parc National de Port-Cros* 20: 97-146.
- Boudouresque, C.F., A. Blanfuné, C. Fernandez, C. Lejeune, T. Pérez, S. Ruitton, D. Thibault, T. Thibaut, and M. Verlaque. (2017). Marine Biodiversity Warming vs. Biological Invasions and Overfishing in the Mediterranean Sea: Take Care,"One Train Can Hide another." *MOJ Ecology and Environmental Science* 2: 1-13.
- Boudouresque, C.F., Bernard, G., Bonhomme, P., Charbonnel, E., Diviacco, G., Meinesz, A., Pergent, G., Pergent-Martini, C., Ruitton, S. & Tunesi, L. (2012). *Protection and conservation of Posidonia oceanica meadows*. RAMOGE and RAC/ SPA, Tunis, pp. 1-202. Available at: http://rac-spa.org/sites/default/files/doc_vegetation/ramoge_en.pdf.
- Boudouresque, C.F., Bernard, G., Pergent, G., Shili, A., Verlaque, M., (2009). Regression of Mediterranean seagrasses caused by natural processes and anthropogenic disturbances and stress: a critical review. *Botanica Marina* 52 (5), 395-418. <http://dx.doi.org/10.1515/BOT.2009.057>.
- Braudel, F. (2017). *Bellek ve Akdeniz* (A. Berktaş, Çev.). Metis Yayınları.
- Çardak, M., Özgür Özbek, E., Kebapçioğlu, T. (2011). The New Location Record of *Cassiopea andromeda* (Forsskal, 1775) from the Gulf of Antalya, Levantine coast of Turkey, Eastern Mediterranean. "*Ulusal Denizanası Çalıştayı*" Sempozyumu Bildiriler Kitabı. TURAN, C., ÖZTÜRK, B. Ed., TUDAV Yayın no. 34: 50-52.
- Çınar, M.E., Bilecenoglu, M., Yokeş, M.B., Güçlüsoy, H. (2025). Denizel İstilacı Yabancı Tür Tanımlama Rehberi. MARIAS Projesi, Tarım ve Orman Bakanlığı - Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye.
- Çınar, M.E., Bilecenoglu, M., Yokeş, M.B., Öztürk, B., Taşkın, E., Bakır, K., Doğan, A., Açık, Ş. (2021). Current status (as of end of 2020) of marine alien species in Turkey. *Plos one*, 16(5), e0251086.
- Claudet, J., Bopp, L., Cheung, W. W. L., Devillers, R., Escobar-Briones, E., Haugan, P., Heymans, J. J., Masson-Delmotte, V., ... & Gaill, F. (2020). A roadmap for using the UN Decade of Ocean Science for Sustainable

- Development in support of science, policy, and action. *One Earth*, 2(1), 34–42. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2019.10.012>
- De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2019). *The age of migration: International population movements in the modern world*. Bloomsbury Publishing.
- Della Ceca, E., Corsetti, S., Sagratini, G., Vittori, S., & Borsetta, G. (2026). From Invasive to Innovative: A Review of Socio-Economic and Ecological Pathways for the Sustainable Management of the Blue Crab (*Callinectes sapidus*) and Its Recorded Sightings in the Mediterranean. *Sci*, 8(2), 48.
- Dingle, H. (2014). *Migration: The biology of life on the move* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Dingle, H., & Drake, V. A. (2007). What is migration? *BioScience*, 57(2), 113–121.
- Eşkinat, D., Gücü, A. C., & Ok, M. (2023). Annual reproductive cycle of a successful Lessepsian immigrant in the Eastern Mediterranean Sea, *Pomadasys stridens* (Forsskal, 1775) (Family: Haemulidae). *Marine Biology Research*, 19(4), 13–24. <https://doi.org/10.1080/17451000.2023.2198243>
- Galil, B., Marchini, A., Occhipinti-Ambrogi, A., & Ojaveer, H. (2017). The enlargement of the Suez Canal—Erythraean introductions and management challenges. *Management of Biological Invasions*, 8(2), 141–152.
- Galil, B.S. (2000). A sea under siege—alien species in the Mediterranean. *Biological Invasions*, 2(2), 177–186.
- Galil, B.S. (2006). The marine caravan—the Suez Canal and the Erythraean invasion. In *Bridging divides: maritime canals as invasion corridors* (pp. 207–300). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Galil, B.S. (2008). Alien species in the Mediterranean Sea—which, when, where, why? *Hydrobiologia*, 606(1), 105–116.
- Galil, B.S. (2017). Eyes wide shut: managing bio-invasions in Mediterranean marine protected areas. *Management of marine protected areas: A network perspective*, 187–206.
- Galil, B.S. (2023). A sea, a canal, a disaster: the Suez Canal and the transformation of the Mediterranean biota. In *The suez canal: past lessons and future challenges* (pp. 199–215). Cham: Springer International Publishing.
- Galil, B.S., Boero, F., Campbell, M. L., Carlton, J. T., Cook, E., Fraschetti, S., ... & Ruiz, G. M. (2015). 'Double trouble': the expansion of the Suez Canal and marine bioinvasions in the Mediterranean Sea. *Biological Invasions*, 17(4), 973–976.
- Galil, B.S., Spanier, E., & Ferguson, W. W. (1990). The Scyphomedusae of the Mediterranean coast of Israel, including two Lessepsian migrants new to the Mediterranean. *Zoologische Mededelingen*, 64(7), 95–105.
- Gallardo, B., Bacher, S., Barbosa, A. M., Gallien, L., González-Moreno, P., Martínez-Bolea, V., Sorte, C., Vimercati, G., & Vilà, M. (2024). Risks posed by invasive species to the provision of ecosystem services in Europe. *Nature Communications*, 15(1), 2631. <https://doi.org/10.1038/s41467-024-46818-3>
- Gökoğlu, M., Özgür Özbek, E., Kebapçioğlu, T., Balcı, B.A., Kaya, Y. (2010). The second location records of *Apogon smithi* and *Vanderhorstia mertensi* (Pisces) from the Turkish coast of the Mediterranean Sea. *Marine Biodiversity Records*, 3: e83.
- Gökoğlu, M., Özgür, E. (2008). First Report of *Chromodoris annulata* Eliot, 1904 (Mollusca, Opisthobranchia, Chromodorididae) on the Levantine Coast of Turkey, Eastern Mediterranean. *Aquatic Invasions*, 3(4): 435–437.
- Golani, D. (1996). The marine ichthyofauna of the Eastern Levant—history, inventory, and characterization. *Israel Journal of Ecology and Evolution*, 42(1), 15–55.
- Golani, D. (2025). Update of Red Sea (Lessepsian) fish species in the Mediterranean Sea since the 2nd CIESM Atlas of Exotic Fish. *Mediterranean Marine Science*, 26(1), 149–155.
- Golani, D., Orsi-Relini, L., Massutì, E., Quignard, J. P., & Brand, F. (2002). CIESM Atlas of exotic species in the Mediterranean: Vol 1: Fishes.
- Gücü, A. C., & Bingel, F. (1994). Trawlable species assemblages on the continental shelf of the northeastern Levant Sea (Mediterranean) with an emphasis on Lessepsian migration. *Acta Adriatica*, 35(1), 83–100.
- Henry, C. (2026). Environmental Threats to Straits and International Canals. In *International Straits: A Multidisciplinary Approach* (pp. 168–184). Brill Nijhoff.
- Horden, P., & Purcell, N. (2000). *The corrupting sea: A study of Mediterranean history*. Blackwell.
- Kebapçioğlu, T., Özgür, E., Çardak, M., Gökoğlu, M., Beğburs, R.C. (2010). The Status of the Demersal Fish Community in the Gulf of Antalya, Turkey (Levantine Sea). *Rapp. Comm. int. Mer Médit.*, 39: 559.

- Kırimer, N., Göker, F., Özgür Özbek, E., Coban, B., Balcıoğlu, E. B., Öztürk, B., Güven, K.C. (2016). Tetrodotoxin and fatty acids contents of *Lagocephalus sceleratus* (Gmelin, 1789) collected in Antalya, Turkey, by MS/MS and GC/MS analyses. *J. Black Sea/Mediterranean Environment*, Vol. 22, No. 3: 278-288.
- Kuplik, Z., Dror, H., Tamar, K., Sutton, A., Lusana, J., Lugendo, B., & Angel, D. L. (2026). *Rhopilema nomadica* in the Mediterranean: Molecular Evidence for Migration and Insights into Its Proliferation. *Diversity*, 18(2), 94.
- Kurt, M., & Gücü, A. C. (2025). Fish assemblages in the trawling grounds of Northeastern Mediterranean: Comparison between the 1980s and 2020s. *Mediterranean Marine Science*, 26(3), 533-591.
- Lee, E.S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Lejeusne, C., Chevaldonné, P., Pergent-Martini, C., Boudouresque, C. F., & Pérez, T. (2010). Climate change effects on a miniature ocean: the highly diverse, highly impacted Mediterranean Sea. *Trends in ecology & evolution*, 25(4), 250-260.
- Lowe, S., Browne, M., Boudjelas, S., & De Poorter, M. (2004). *100 of the world's worst invasive alien species: a selection from the global invasive species database*. Invasive Species Specialist Group (ISSG) a specialist group of the Species Survival Commission (SSC) of the World Conservation Union (IUCN).
- MacArthur, R. H., & Wilson, E. O. (1967). *The theory of island biogeography*. Princeton University Press.
- Maeder, F. (2002). The Project Sea-Silk – Rediscovering an ancient textile material. *Archaeological Textiles Newsletter* 35:8-11.
- Maeder, F. (2008). Sea-Silk in Aquincum: First Production Proof in Antiquity. In *Purpureae Vestes II. Textiles and Dyes in Antiquity*, edited by Alfaro, Carmen, and Lilian Karali, 109-18. Valencia: Universitat de Valencia.
- Martín, P., Mir-Arguimbau, J., García, J. A., Moreno, Ó., & Ramón, M. (2026). The purple dye murex *Bolinus brandaris* (Gastropoda: Muricidae) fishery in the northwestern Mediterranean: from overfishing to depletion over a two-decade period. *Mediterranean Marine Science*.
- Mavruk, S., Özgür Özbek, E., Kaymaz Mühling Ş.M. (2020). Preliminary results of the diversity and abundance of ichthyoplankton for winter and spring seasons in the northwestern Levant coast, the eastern Mediterranean Sea. *J. Black Sea/Mediterranean Environment*, Vol. 26, No. 2: (203-222).
- Michail, C., Crocetta, F., Zenetos, A., Langeneck, J., Tsiamis, K., Tiralongo, F., Kletou, D., Constantinou, G., Cai, L.L., Vasiliades, L., Rousou, M., Katsanevakis, S., Tanduo, V., Hadjieftychiou, S.I., Papageorgiou, I.V. & Kleitou, P., (2026). Marine non-indigenous species of Cyprus: pathways, introduction dynamics, spatial patterns, and policy implications. *Biological Invasions*, 28(4), 97.
- Nentwig, W., Bacher, S., Kumschick, S., Pyšek, P., & Vilà, M. (2018). More than “100 worst” alien species in Europe. *Biological invasions*, 20(6), 1611-1621.
- Neuman, W. L. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches* (7th ed.). Pearson Education Limited. ISBN10: 1-292-02023-7, 594s.
- Özgür, E. (2008). Review on the Alien Species on the Coasts of Turkey, with Special Emphasis on the Recent Records. *2nd International Symposium on Underwater Research Bildiri Kitabı*, 20-22 Mart 2008, KKTC: 25-39.
- Özgür, E. (2014). Denizlerimizdeki Zehirli Canlılar. “19. Klinik Toksikoloji Derneği Kongresi”, 17-19 Mayıs 2014, Muğla, Bildiri Kitabı: 55-61.
- Özgür, E. (2021). Denizlerde İklim Değişikliği ve Belediyelerin Rolü. Salihoğlu, B., Öztürk, B. (Ed.) 2021. İklim Değişikliği ve Türkiye Denizleri Üzerine Etkileri. Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV) Yayın no: 60, İstanbul, Türkiye; 227-238. (ISBN: 978-975-8825-52-3).
- Özgür, E. (2022). The EU Project Results of the “Climate Change Adaptation for the Sea and Coasts of Antalya” with Special Emphasis on the Ocean Literacy for the Development of Blue Economy. *Virtual International Conference on Marine Science and Aquaculture (vICOMSA)*, 08-10 March 2022, Borneo Marine Research Institute, Universiti Malaysia Sabah, Abstract Book: 75-76.
- Özgür, E. (2024a). Antalya Deniz Biyolojisi Müzesi; Yeni Adıyla Deniz Bilimleri Eğitim ve Araştırma Merkezi'nin On Yılda Okyanus Okuryazarlığına Katkıları. VI. Ulusal Deniz Bilimleri Konferansı, Rize, 15-17 Mayıs 2024.
- Özgür, E. (2024b). Toplumsal Deniz Okuryazarlığın Gelişmesinde Deniz Müzelerinin Rolü: Antalya Deniz Biyolojisi Müzesi Örneği. *Dirençli Kentler: 6. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, Seçme Makaleler Kitabı*. Ankara Üniversitesi Yayınları: 805, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 645, Ernst Reuter İskan ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları: 28. Cumhurbaşkanlığı Yerel Yönetim

- Politikaları Kurulu & Türkiye Belediyeler Birliği & Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi & Ankara Üniversitesi Ernst Reuter İskan ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi. Doç. Dr. Hatice ALTUNOK, Dr. Ahmet KAZAN, Dr. Ramazan Özcan YILDIRIM (editörler). ISBN: 978-605-136-751-4; E-ISBN: 978-605-136-749-1; Sayfa: 732-756.
- Özgür, E., Kebapçıoğlu, T., Çardak, M., Gökoğlu, M., Beğburs, R.C. (2010). The Status of the Exotic Fish Species in the Gulf of Antalya, Turkey (Levantine Sea). *Rapp. Comm. int. Mer Médit.*, 39: 617.
- Özgür, E., Çardak, M., Kebapçıoğlu, T. (2017a). Spatio-temporal patterns of abundance, biomass and length of the silver-cheeked toadfish *Lagocephalus scleratus* (Gmelin, 1789) in the Gulf of Antalya, Turkey (Eastern Mediterranean Sea). *Turkish Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 17: 725-733.
- Özgür, E., Kaymaz Mühling, Ş.M., Tan, M. (2021). The EU Project Results of the "Climate Change Adaptation for the Sea and Coasts of Antalya" with Special Emphasis on the Ocean Literacy. In: Çardak, M., Yıldırım, P. (Eds.) (2021). Climate Changes and Natural Resources - Turkey Perspectives. Holistence Publications, TURKEY; 139-177. (ISBN:978-625-8048-23-0).
- Özgür, E., Kaymaz Mühling, Ş.M., Tan, M. (2024). "Antalya'nın Deniz ve Kıyılarının İklim Değişikliğine Adaptasyonu, AB Projesi Sonuçları. Dirençli Kentler: 6. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, Seçme Makaleler Kitabı. Ankara Üniversitesi Yayınları: 805, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 645, Ernst Reuter İskan ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları: 28. Cumhurbaşkanlığı Yerel Yönetim Politikaları Kurulu & Türkiye Belediyeler Birliği & Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi & Ankara Üniversitesi Ernst Reuter İskan ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi. Doç. Dr. Hatice ALTUNOK, Dr. Ahmet KAZAN, Dr. Ramazan Özcan YILDIRIM (editörler). ISBN: 978-605-136-751-4; E-ISBN: 978-605-136-749-1; Sayfa: 757-784.
- Özgür, E., Mavruk, S., Saygu, İ., Öztürk, B. (2017b). Lionfish distribution in the eastern Mediterranean coast of Turkey. *J. Black Sea/Mediterranean Environment*, Vol. 23, No. 1: 1-16.
- Özgür, E., Özkaya, M., Öztürk, B., Golani, D. (2014). First record of the blenny *Parablennius thysanius* (Jordan & Seale, 1907) in the Mediterranean. *J. Black Sea/Mediterranean Environment*, Vol. 20, No. 1: 53-59.
- Özgür, E. & Öztürk, B. (2005). Biodiversity of Zoobenthic Sublittoral Communities of Five Rocky Reefs in the Southern Aegean Sea (Eastern Mediterranean). *40th European Marine Biology Symposium Özet Kitabı*, 21-25 Ağustos 2005, Viyana, Avusturya: 31.
- Özgür, E. & Öztürk, B. (2007). Abundance of Zoobenthic Exotic Species on Rocky Reefs in The Southern Aegean Sea. *Rapp. Comm. int. Mer Médit.*, 38: 565.
- Özgür, E. & Öztürk, B. (2008). A Population of the Alien Jellyfish, *Cassiopea andromeda* (Forsskål, 1775) [Cnidaria: Scyphozoa: Rhizostomea] in the Ölüdeniz Lagoon, Turkey. *Aquatic Invasions*, 3(4): 423-428.
- Özgür, E. & Öztürk, B. (2015). The new location record of *Cassiopea andromeda* (Forsskål, 1775) from Asin Bay, Gulf of Güllük, Muğla, Aegean coast of Turkey. *J. Black Sea/Mediterranean Environment*, Vol. 21, No. 1: 96-101.
- Öztürk, B. (2021). *Non-indigenous species in the Mediterranean and the Black Sea*. Studies and Reviews No. 87. General Fisheries Commission for the Mediterranean, Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cb5949en>
- Öztürk, B. & İşinibilir, M. (2010). An alien jellyfish *Rhopilema nomadica* and its impacts to the Eastern Mediterranean part of Turkey. *Journal of Black Sea/Mediterranean Environment*, 16(2), 149-156.
- Öztürk, B. & Öztürk, A. A. (1996). On the biology of the Turkish straits system. *Bull Inst Oceanogr*, 17, 205-21.
- Öztürk, B., Topaloğlu, B., Sümen, S. G., Turan, C., İşinibilir, M., Aktaş, Ş., & Özen, Ş. (2018). Jellyfish of the Black Sea and Eastern Mediterranean Waters. *Turkish Marine Research Foundation Publication, Istanbul, Turkey*, (48), 75.
- Por, F. D. (1978). *Lessepsian migration: The influx of Red Sea biota into the Mediterranean by way of the Suez Canal*. Ecological Study n. 23 Berlin, Springer Verlag 278 pp.
- Richardson, D. M., Pyšek, P., Rejmanek, M., Barbour, M.G., Panetta, F.D., & West, C.J. (2000). Naturalization and invasion of alien plants: concepts and definitions. *Diversity and distributions*, 6(2), 93-107.
- Ridout-Sharpe, J. (2017). Shell ornaments, icons and other artefacts from the eastern Mediterranean and Levant. *Molluscs in archaeology: Methods, approaches and applications*, 290.
- Roy, H. E., Pauchard, A., Stoett, P. J., Renard Truong, T., Meyerson, L. A., Bacher, S., Galil, B. S., Hulme, P. E., Ikeda, T., Kavileveettil, S., & McGeoch, M. A., ... & Ziller, S.R. (2024). Curbing the major and growing

- threats from invasive alien species is urgent and achievable. *Nature Ecology & Evolution*, 8, 1216–1223. <https://doi.org/10.1038/s41559-024-02412-w>.
- Ryabinin, V., Barbière, J., Haugan, P., Kullenberg, G., Smith, N., McLean, C., Troisi, A., Fischer, A., Aricò, S., Aarup, T., & Pissierssens, P., Visbeck, M. & Enevoldsen, H.O. (2019). The UN Decade of Ocean Science for Sustainable Development. *Frontiers in Marine Science*, 6, 470. <https://doi.org/10.3389/fmars.2019.00470>
- Sá, R.M. (2025). The IPBES Thematic Assessment on Invasive Alien Species and Their Control: Futurity and Policy Opportunities in a More than Human-World. In: Sebastião, S.P., Cotton, AM. (eds) Global Public Goods Communication. Contributions to Public Administration and Public Policy. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-90667-1_9
- Seebens, H., Meyerson, L. A., Richardson, D. M., Lenzner, B., Tricarico, E., Courchamp, F., ... & Pyšek, P. (2025). Biological invasions: A global assessment of geographic distributions, long-term trends, and data gaps. *Biological Reviews*, 100(6), 2542–2583.
- Shahhat, A., & Awad, M. (2022). Effect of the Suez Canal on Marine Invasive Species Entry to the Mediterranean and Methods of Mitigation. *AIN Journal*, (44).
- Sheller, M., & Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and planning A*, 38(2), 207–226.
- Soto, I., Balzani, P., Carneiro, L., Cuthbert, R. N., Macêdo, R., Tarkan, S.A., ... & Haubrock, P. J. (2024). Taming the terminological tempest in invasion science. *Biological Reviews*. 99, pp. 1357–1390. 1357 doi: 10.1111/brv.13071
- Spanier, E., & Karmon, N. (1987). Muricid snails and the ancient dye industries. *The Royal Purple and the Biblical Blue: Argaman and Tekhelet*. Keter Publishing House Jerusalem Ltd., Jerusalem, 179–192.
- Streftaris, N., & Zenetos, A. (2006). Alien marine species in the Mediterranean-the 100 'Worst Invasives' and their impact. *Mediterranean Marine Science*, 7(1), 87–118.
- Tüzün, S., & Gücü, A. C. (2023). Diet variations of striped piggy, *Pomadasys stridens* (Forsskal, 1775) (Teleostei: Haemulidae) in the northeastern Mediterranean Sea. *Regional Studies in Marine Science*, 66, 103129. <https://doi.org/10.1016/j.rsma.2023.103129>
- Tüzün, S., & Gücü, A. C. (2024). Trophic positioning among native and non-indigenous species in the eastern Mediterranean Sea. *Mediterranean Marine Science*, 25(2), 382–392. <https://doi.org/10.12681/mms.36966>
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Polity.
- Vila, M., Basnou, C., Gollasch, S., Josefsson, M., Pergl, J., Scalera, R. (2009). One hundred of the most invasive alien species in Europe. In: Handbook of alien species in Europe. Springer, Netherlands, pp 265–268
- Vohník, M., Borovec, O., Özgür Özbek, E., & Okudan Aslan, E. Ş. (2017). Rare phytomyxid infection on the alien seagrass *Halophila stipulacea* in the southeast Aegean Sea. *Mediterranean Marine Science*, 18(3), 433–442.
- Vural, Ç., & Atvur, S. (2026). Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında denizel yerli olmayan "istilacı" türler: Ekolojik güvenlik perspektifinden bir analiz. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 43(1), 59–67.
- Waltham, N. J., Elliott, M., Lee, S. Y., Lovelock, C., Duarte, C. M., Buelow, C., Simenstad, C., Nagelkerken, I., Claassens, L., Wen, C. K. C., & Sheaves, M. (2020). UN Decade on Ecosystem Restoration 2021–2030—What chance for success in restoring coastal ecosystems? *Frontiers in Marine Science*, 7, 71. <https://doi.org/10.3389/fmars.2020.00071>
- Yıldırım, S., Kaplan, M. (2022). The threat of Invasive Alien Marine Species to the Blue Economy: The Mediterranean Case. In: Chapter 4 of *Implications for Entrepreneurship and Enterprise Development in the Blue Economy*, 50–80.
- Yuwana, C. P., Handayani, W., Nisa, U. C., Maryenti, T., Yuniati, R., & Yasman, Y. (2025). The threat of aquatic invasive species: Understanding and addressing biological pollution. *Jurnal Ilmu Lingkungan*, 23(3), 678–687.
- Zenetos, A., Gofas, S., Russo, G., & Templado, J. (2003). CIESM Atlas of Exotic Species in the Mediterranean: 3. Molluscs.

THE INSECURITY OF FOOD SECURITY LAW IN EUROPE: THE FRENCH CASE OF AGRICULTURAL WATER*

Avrupa’da Gıda Güvenliği Mevzuatının Güvensizliği: Fransa’da Tarımsal Su Örneği

Jean-Victor MAUBLANC¹

Abstract

Food security law in Europe is paradoxically marked by legal insecurity. In addition to the hesitations of the Common Agricultural Policy under the influence of political and climatic uncertainties, there are also weaknesses at the national level that legislators have been unable to overcome. The case of agricultural water is symptomatic of these shortcomings. The combined intervention of a diverse range of actors, operating at overlapping levels, creates a complex legal framework that is further complicated by administrative litigation. Beyond the perennial debates on simplifying the administrative maze and on the effectiveness of environmental law, particularly in the agricultural sector, this study claims that a two-pronged approach is necessary. Firstly, it focuses on adapting agricultural water law to local issues, whether related to resource availability or geographical characteristics. Secondly, legislators must strengthen the applicable framework by utilizing the full range of legal instruments at their disposal. Only at this price can a better distribution of scarce water volumes be achieved.

Keywords: Food Security, Common Agricultural Policy, Administrative Law, Water Reservoirs, Climate Change

Öz

Avrupa’daki gıda güvenliği mevzuatı, paradoksal bir şekilde hukuki belirsizlikle karakterize edilmektedir. Siyasi ve iklimsel belirsizliklerin etkisi altındaki Ortak Tarım Politikası’ndaki tereddütlerin yanı sıra, yasama organlarının aşamadığı ulusal düzeydeki zayıflıklar da mevcuttur. Tarımsal su konusu, bu eksikliklerin tipik bir örneğidir. Birbiriyle örtüşen düzeylerde faaliyet gösteren çok çeşitli aktörlerin birleşik müdahalesi, idari davalarla daha da karmaşık hale gelen karmaşık bir hukuki çerçeve oluşturmaktadır. İdari labirentin basitleştirilmesi ve özellikle tarım sektöründe çevre hukukunun etkinliği konusundaki bitmek bilmeyen tartışmaların ötesinde, bu çalışma iki yönlü bir yaklaşımın gerekli olduğunu savunmaktadır. İlk olarak, çalışma, kaynak mevcudiyeti veya coğrafi özellikler ile ilgili olsun olmasın, tarımsal su hukukunun yerel sorunlara uyarlanması odaklanmaktadır. İkinci olarak, yasa koyucular, emrindeki tüm hukuki araçları kullanarak mevcut çerçeveyi güçlendirmelidir. Ancak bu bedel karşılığında kıt su kaynaklarının daha iyi bir şekilde dağıtımı sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Gıda Güvenliği, Ortak Tarım Politikası, İdare Hukuku, Su Rezervuarları, İklim Değişikliği

Introduction

Wide farmers contests occurred at the beginning of this year in France and elsewhere in Europe (Gagnebet, 2025). At the heart of this historic contestation was access to water. Securing water projects for farmers helps insuring what is fashionable to call ‘food sovereignty’ (Vie publique, 2024). The idea is that, owing to the European Union (EU) law, especially regarding water and pesticides, and French

* This study is an extended version of the paper presented at V. INTPOLSEC International Security Congress held on 29-30 April, 2026 in Antalya, Türkiye.

¹ Prof. Dr., Université de Pau et des Pays de l’Adour (France), jean-victor.maublanc@univ-pau.fr, ORCID : 0009-0007-1276-4349.

environmental protesters, access to water is compromised. The same would therefore apply to the right to food of each French citizen.

This national concept of food sovereignty, which is very different to the one known from international alternative movements (Food and Agriculture Organization, 1996), is linked to food security. The French Food Sovereignty Law of 2025 (Law No 2025-268 of March 24, 2025) on guidelines for food sovereignty and generational renewal in agriculture (Official Journal of the French Republic (OJRF), 2025a) presents food security as one of its components.² This national appetite over water right in the name of food security paradoxically generates insecurity in the legal framework. No less than two laws regarding water and agriculture were voted in France last year (Law No 2025-268 aforementioned, and Law No. 2025-794 of August 11, 2025, known as the ‘Duplomb’ law) aimed at removing constraints to the exercise of the profession of farmer (OJRF, 2025b; Grimonprez, 2025b). There are two more laws currently going through the legislative process (Emergency Draft Law (2026) No 2632 for agricultural protection and sovereignty, tabled at the Presidency of the National Assembly on Wednesday, April 8, 2026; also see the Law proposal No 330 (2026) aimed at mitigating over-regulation relating to the use of plant protection products which is detrimental to European competition in order to avoid the disappearance of certain agricultural sectors, tabled at the Presidency of the Senate on Friday, January 30, 2026). The Emergency Draft Law No. 2632 intends, like the 2025 Food Sovereignty Law, to encourage the development of water storage for agricultural uses by adapting existing administrative procedures and litigation. The previous law has not yet fully come into effect, and a new one is already being prepared. Instead of simplifying the legal framework (the official goal of such laws), its complexification is achieved. More and more derogations – some water projects for some farmers – are in the scope of the laws.³

Moreover, these new French laws feed doubts about the effectiveness of EU laws. EU legislation does not need it as it is already very insecure. The new Common Agricultural Policy (CAP) 2023-2027 focuses on water (Maublanc, 2024), but it does not directly serve the Green Deal objectives (Cuadros-Casanova et al. 2023). Its water measures change each year owing to climate hazards or farmers protests.⁴ Last but not least, European member states legally have some freedom in implementing the new CAP (Aubin-Broute, 2022).

Such news regarding agricultural water is part of a structurally legal complex framework: the insecurity of food security is not new. In French law, water has a ‘dual nature’, with the French Environmental Code (République Française, 2026) affirming both its status as part of the ‘common heritage of the Nation’ (Art. L. 210-1) and its role as an ‘economic resource’ (Paragraph 5 of Article L. 211-1).

Three major legislative milestones mark the history of national water policy. First, a law of 1964 (Law No. 64-1245 on the management and distribution of water and the control of water pollution) established a decentralised management system by dividing the territory into six river basins (OJFR, 1964). Next came the major ‘Water Act’ of 1992 (Law No. 92-3) (OJFR, 1992), which notably introduced a prefectural authorisation mechanism for water abstraction for agricultural purposes and two new tools for water resource management planning: the Water Development and Management Master Plan (*Schéma directeur d'aménagement et de gestion des eaux* or *SDAGE*) and the Water Development and Management Plan (*Schéma d'aménagement et de gestion des eaux* or *SAGE*). Finally, came the Law on Water and Aquatic Environments (*Loi sur l'eau et les milieux aquatiques* or *LEMA*) of 2006 (Law No. 2006-1772) (OJFR, 2006), stemming from the 2000 European Water Framework (WFD) Directive⁵. It “replaces” the system of individual authorisations with a model of Collective Water Management Bodies (*Organismes uniques de gestion collective de l'eau* or *OUGC*s). ‘Replaces’ is an ambitious word as individual authorisation still applies in some regions. Moreover, the scale of intervention of stakeholders varies just as theory is not practice.

Against this backdrop of uncertainty, the water resource management framework must meet a dual requirement to ensure food security. Firstly, it is a matter of establishing a legal framework that is realistic, flexible, responsive and adaptable to climate hazards. In other words, a ‘tailor-made’ legal framework will be discussed in the Section 1. However, the balance is of course delicate, this sophisticated legal framework must nevertheless remain effective as explained in the Section 2.

² Art. L. 1 A of the Rural and Maritime Fishing Code created by the Law No 2025-268 aforementioned; see Grimonprez (2025a).

³ On the perverse effects of the consecration of this right to differentiation in agricultural matters, see Maublanc (2026).

⁴ EU Regulation 2021/2115, 2 Dec. 2021, art. 13, § 1 (the Strategic Plans Regulation), are amended by Article 1 of Regulation (EU) 2024/1468 of 14 May 2024 amending Regulations (EU) 2021/2115 and (EU) 2021/2116 as regards standards relating to good agricultural and environmental conditions, programmes for climate, the environment and animal welfare, the amendment of CAP strategic plans, the review of CAP strategic plans and exemptions from controls and penalties (European Union, 2021a; European Union 2021b; European Union, 2024).

⁵ Directive No. 2000/60/EC of 23 Oct. 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy, OJEC No. L 327 of 22 December 2000 (European Union, 2000).

1. A tailor-made legal framework

Tailoring the law applicable to water management requires taking into account the location (1.1.) as well as the state of the resource and the needs expressed (1.2.).

1.1. Adaptation of the territory

Water management is primarily a local matter. This is due to the involvement of stakeholders specialising in water management. They are based in a particular region, whose roles and actions are determined by that region.

The foremost of these stakeholders – in every sense of the word – is the prefect, or rather the prefects: As the coordinating prefect for the river basin, regional prefect⁶ approves the main planning tools (*SDAGE*⁷, *SAGE*⁸ and *TPGE*⁹). In addition to the regional prefect, departmental prefect is competent to enact general rules for the management of water resources as well as specific rules for certain parts of the territory¹⁰, for instance to issue drought decrees. As the sub-basin coordinating prefect, the departmental prefect draws up the list of municipalities within water allocation zones (*ZREs*), characterised by a chronic shortage of water resources relative to demand. In *ZREs*, any abstraction exceeding 8 m³/h must be authorised.¹¹ In addition, there is the Public Territorial Basin Authority (*Etablissement public territorial de bassin, EPTB*) which, as its name suggests, operates at the level of a river basin or sub-basin¹². This body may be responsible for implementing the *SAGE*¹³ and the *TPGE*¹⁴ in collaboration with the stakeholders involved in the replacement reservoir projects.

Last but not least, the *OUGC* intervenes whenever water is to be abstracted for agricultural irrigation, whether from surface water or groundwater, from water bodies, reservoirs or dams¹⁵. Varying in legal status but always appointed by the prefect¹⁶, the *OUGC* also operates within a local area, though this does not coincide with the previous. Thus, in some regions several *OUGC*s operate within the territory of the *EPTB*¹⁷.

This fine-grained territorial division is not, however, an example of weakness. This multitude of stakeholders involved in water management is a source of confusion, delays in decision-making and, at times, inconsistencies (CGEDD and CGAAER, 2020). For a single body of water, the rules may vary, sometimes leading to a lack of understanding among farmers, although a decree of 23 June 2021 attempted to remedy this by, in particular, consolidating authority at the level of the coordinating prefect for the basin.

Less stakeholders but more flexibility to adapt the rule to the diversity of territories is necessary. Some regions are notoriously more exposed to climate hazard and climate change. It is essentially the case of the Southeast of France and more broadly the Mediterranean area (Descroizaille, 2021). This climate insecurity must be managed with appropriate tools.

A good example is the Agri-Environment-Climate Measures or *AECMs* (Art. 70 of Regulation (EU) 2021/2115, 2 Dec. 2021). These EU CAP measures can be deployed on a plot. Some of them are precisely about water savings (see the *AECMs Quality and quantitative management of water for field crops* (intervention 70.06 of the French National Strategic Plan under the *CAP*) or *Quality and quantitative management of water for perennial crops* (intervention 70.07). However, they are voluntary. No obligation

⁶ The *SDAGE* at the river basin level (the Adour-Garonne basin in the case of the Charente region) and the *SAGE* at the sub-basin level, in this instance that of the Charente. Regional prefect also approves a third planning tool of a contractual nature: the territorial project for water management (*TPGE*), see note 9 below.

⁷ Art. L. 212-1 et seq. of the Environmental Code. See, at local level, the decree of 10 March 2022 approving the 2022–2027 *SDAGE* for the Adour-Garonne basin and establishing the corresponding multi-annual programme of measures (*PDM*).

⁸ Art. L. 212-3 et seq. of the Environmental Code. See, at local level, the inter-prefectural decree of 19 November 2019 approving the Charente Water Development and Management Plan (*SAGE*).

⁹ This applies in particular to water storage and reservoirs for agricultural purposes. Introduced in 2015 by Government instruction concerning the financing by water agencies of substitute reservoirs (République Française, 2015), the *TPGE* project applies to a 'territory that is coherent from a hydrological or hydrogeological perspective' (République Française, 2019).

¹⁰ See Articles L. 211-2 and L. 211-3 of the Environmental Code respectively.

¹¹ See 1.3.1.0. of Article R. 214-1 of the Environmental Code. In the departments of Charente and Charente-Maritime, over 90% of the territory is classified as a *ZRE* (see Prefect of Charente-Maritime, 2003).

¹² Art. L. 213-12 of the Environmental Code.

¹³ See minutes of the Local Water Commission (CLE), 2019.

¹⁴ In collaboration with the stakeholders involved in the replacement reservoir projects, see the *EPTB* Charente (2016)

¹⁵ Art. R. 211-111 et seq. of the Environmental Code.

¹⁶ Art. R. 211-113 of the Environmental Code. With regard to the *OUGC* Cogest'eau in the Charentes, organised as a water management cooperative, see the Inter-prefectural Decree (2013).

¹⁷ In the Charentes, three *OUGC*s operate within the territory of the *EPTB* Charente: the *OUGC*s Cogest'eau Saintonge and Karst, relating respectively – and broadly speaking – to the lower Charente, the upper Charente and the Rochefoucauld Karst.

rests on the farmer to subscribe. This observation is confirmed on a larger scale in terms of payments for environmental services (Maublanc, 2025). In the meanwhile, the EU CAP finances farmer water projects that aren't that severe regarding water savings. Regarding the fruit and vegetable sector (Intervention 50.01 of the French National Strategic Plan (NSP) under the CAP), the beneficiary's project must achieve at least a 15% potential reduction in water use. This general threshold is lowered to 5% for certain sectors, such as the wine sector (Intervention 58.01 of the NSP) (Maublanc, 2024).

Water rights should also be better adapted to the soil or crop types: more or less crucial to ensure food security. The French people's affection for wine is evident from the fact that vineyards can be found everywhere, but water should go first to feed people. Still, a tentative differentiation based on soil type or even crop type can be observed. Some *OUGC*s have thus developed sophisticated methods for allocating water, basing the allocated volumes on these criteria (the Ariège *OUGC*, for example; see CGEDD and CGAAER, 2020, p. 30).

The region, rather than the type of crop, plays a decisive role when it comes to managing water resources. This is clearly also the case at present.

1.2. Adapting to the state of water supply and demand

Developing legislation in line with current conditions involves two requirements: anticipating and responding to climate hazards such as drops for instance.

Improving the first pillar was one of the main objectives of the *LEMA* (Grimonprez, 2020). Several instruments contribute to this.

Firstly, the construction of water storage facilities is subject to administrative authorisation (Art. L. 181-1 et seq. of the Environmental Code) and low water levels are covered by a management plan (for an example, see Charente Low Water Management Plan (PGE), 2004).

Secondly, withdrawable water volumes are defined: overall by the Local Water Commissions or the State (République Française, 2008) but also specific to withdrawals for agricultural irrigation purposes. With regard to the latter, the *OUGC* plays a dual role under the supervision of the prefect. It first defines these volumes taking into account the availability of water resources. This is the subject of the single abstraction authorisation (*Autorisation unique pluriannuelle* or *AUP*) granted by the prefect and held by the *OUGC* for a maximum period of 15 years (1° of § I. of Art. R. 214-31-2 of the Environmental Code; on the *AUP* regime, see Arts. R. 214-31-1 et seq. of the Environmental Code as amended by the Decree of 23 June 2021). Once this volume has been defined, the *OUGC* allocates it among the water abstractors and irrigators by means of the annual allocation plan (*Plan annuel de répartition* or *PAR*, see Paragraph 2 of Article R. 211-112 of the Environmental Code). The *PAR* is regarded as a 'component' of the *AUP* (Section I of Article R. 214-31-3 of the Environmental Code, as amended by the Decree of 23 June 2021).

Thirdly, apart from the *AUP*, planning measures are decided by the prefect, for instance the framework drought decree (Article R. 211-67 of the Environmental Code). This is a specific regime applicable to periods known to be subject to droughts. Alert zones are defined and graduated measures for the restriction and temporary suspension of water use in such circumstances are provided for.

Even when correctly anticipated, climate hazards (drops episodes for instance) inevitably call for a response that takes on new legal forms. The prefect plays the leading role here, through the drought decrees he adopts (Art. R. 211-66 of the Environmental Code). The Prefect may then take measures not provided for in the framework decree, for example by restricting agricultural uses of water resources. However, he does not hold a monopoly. On the one hand, any water releases from low-water support dams involve their project owners. On the other hand, the role of the *OUGC* must not be overlooked; far from intervening only in the run-up to droughts to draft the *AUP* as the prefect's assistant and the *PAR*, it can help render emergency measures unnecessary by proposing timely reductions in water abstraction or by adapting the allocation to the new climate reality (see Art. R. 211-112(2) of the Environmental Code). The Cogest'eau *OUGC* is a model case here (CGEDD and CGAAER, 2020, p. 32).

With the framework thus defined, it remains necessary to ensure that its implementation serves the intended objective of establishing a tailored legal framework. The picture appears to be more nuanced, for at least two reasons.

Firstly, the law only allows for adjustments to be made in response to the state of water supply and demand under certain conditions.

Stakeholders must first *be able* to rely on reliable and accurate data with regard to both water demand and supply (for example, there is a local initiative by the *OUGC* Cogest'eau to map crops and irrigated areas via the *Hydrim* platform and, with regard to water supply, the monitoring of groundwater

levels, river flow rates and the state of aquatic environments carried out by the Nouvelle-Aquitaine Regional Biodiversity Agency, the Hydrometry and Flood Forecasting Department of the Nouvelle-Aquitaine Regional Directorate for the Environment, Planning and Housing, and the National Low Water Level Observatory of the French Biodiversity Agency).

They must also *be willing* to incorporate this data. Here again, the picture is mixed. A legal text may legally allow for a delay: the decree of 23 June 2021 thus temporarily authorises withdrawals exceeding available resources ... in exchange for a promise to eventually return to balance (Art. R. 214-31-2 of the Environmental Code, as amended by Art. 7 of the Decree of 23 June 2021). More often than not, however, failure to take account of the data and the legal texts that draw conclusions from it is subject to legal sanctions. Administrative oversight is provided for, for example by the prefect in the case of *SAGEs* and *PAR*. Added to this is judicial review of the actions of that same administration. The administrative decrees and authorisations already mentioned may be referred to the judge for abuse of power provided the claimant can demonstrate an interest in bringing the case which it assesses – as always – on a case-by-case basis. Thus, this condition for the admissibility of the appeal is met for an environmental protection association in relation to the order approving the *AUP* ... but not for the one approving the *PAR*, unlike the irrigators (Administrative Tribunal of Poitiers, 2020). This is particularly the case for decrees approving the *AUPs* and *PARs*. Following a challenge by environmental protection associations, the Poitiers Administrative Court annulled the prefectural decrees approving the ‘Cognac’ *AUP* on the grounds of incompatibility with the *SDAGE* and *SAGE*, insufficient impact assessments, and an authorised volume far exceeding the volumes that could be abstracted (Administrative Tribunal of Poitiers, 2019) concerning the *AUP* issued to Cogest’eau. The annulment was upheld on appeal (Administrative Court of Appeal of Bordeaux, 2021).

Secondly, and more fundamentally, the ability of the law to permit such a bespoke approach in absolute terms is questionable. It is not, in fact, the best tool for planning or responding to drought.

The timeframe for enacting or amending a regulation does not coincide with that of managing the risk. The sometimes belated drought decrees illustrate this in terms of response, but surprisingly the same applies to planning if one considers the *SAGE*, the *AUP* or the *PAR* (CGEDD and CGAAER, 2020, p. 42), despite the intervention of the decree of 23 June 2021 cited above, which aims to speed up the establishment of the *PAR* (see Article R. 214-31-3 of the Environmental Code as amended by Article 7 of the text).

Furthermore, the risk of litigation, when it leads to the annulment of administrative acts, may have the effect of replacing the tailor-made approach with an ‘industrial’ one. The annulment of an *AUP*, as was the case in Charente, calls into question all irrigation withdrawals. Pending the enactment of the new legislation, the *PAR* has been capped at the average consumption recorded for each abstraction point over the last ten years. As regards the Cogest’eau *AUP*, the Poitiers Administrative Court had postponed the annulment. The application file for the new *AUP* had not been submitted by that deadline¹⁸ nor since then¹⁹. Far from being tailored to individual needs or promoting water conservation, this mechanism has in fact ended up rewarding the largest water users (Maublanc, 2026). The *Emergency Draft Law* No. 2632 of 2026 moreover stipulates that, in the event of a legal challenge to a water withdrawal permit issued to a single collective irrigation management body, the administrative authority may provisionally authorize the continuation of withdrawals until a new permit is issued (see Council of State, 2026).

To improve food security, water management must be a fine art. Yet it must not merely be a decorative feature.

2. Strengthened legislation

Legal uncertainty and unpredictability weigh heavily on the management of climate risk. To move towards a strengthened legal framework, we must utilise the full weight of legal standards (2.1.) as well as the support of economic incentives (2.2.).

2.1. The weight of legal standards

The law can be a tool for managing climate risk, but it can also be its weak point. As with everything, a fair balance is needed: neither too much nor too little law.

First, not too much law. Although this is always an easy wish to make, reducing unnecessary constraints on those involved in water management is a necessity.

¹⁸ See Inter-prefectural Order (2022, April 7) giving Cogest’eau formal notice to rectify the administrative situation and imposing interim measures pending compliance with administrative requirements.

¹⁹ See the Inter-departmental Order (2023, March 17) imposing additional requirements on the interim measures relating to the regulation of water volumes for irrigation use for the period from 1 April 2023 within the management area of the OUGC Cogest’eau.

The single abstraction authorisation application dossier certainly provides the best example of this. A breeding ground for disputes, the impact assessment required of the applicant proves to be disproportionately complex given the nature of the project promoters, namely the *OUGC*s (in this regard, CGEDD and CGAAER, 2020, p. 38). Although the decree of 23 June 2021 sought to provide legal certainty for *AUP*s (Art. R. 214-31-2 of the Rural Code, as amended by Art. 7 of the Decree of 23 June 2021), a legislative basis would theoretically have placed the scheme beyond the reach of the administrative court, at least as regards the review of legality in *the strict sense* that it carries out. This wish is about to be granted by the French reform of 2025-2026 which simplifies the court rules regarding these acts. The French legislature is still seeking to remedy this legal fragility, (see point 14 of the opinion of the Council of State (2026), relating to the draft emergency law for the protection and sovereignty of agriculture regulating the effects of the contentious annulment of a levying authorization issued to an *OUGC*).

The prefect's intervention also contributes to these excessive constraints. With regard to *AUP*s – as with the rest of the *PAR* – the *OUGC* proposes and the State decides (see above, section 1.1.). This prefectural approval, however, proves to have no real added value, to the extent that its abolition has been proposed in relation to the *PAR* (Recommendation 5 of the CGEDD and CGAAER, 2020, p. 43). The picture is hardly any more flattering when it comes to the *AUP*, as the 'Cognac affair' demonstrated: the prefect should have reacted to the manifest disproportion between the volume of water authorised for abstraction and the available water resources. Beyond this specific case, the prefects deliberately approved *AUP* applications submitted by *OUGC*s which they knew full well were legally tenuous and would consequently be at risk of being overturned²⁰. Faced with delays in the establishment of the *OUGC*s and the determination of the *AUP*s (CGEDD and CGAAER, 2020, p. 37), the prefects showed leniency towards the *AUP* applications, a stance clearly not shared by the administrative judge. 'Responsible but not guilty' to paraphrase French Minister Georgina Dufoix's famous phrase, the prefect faces the annulment of the decree he issued, but it is the *OUGC* that prepared it which faces professional and media censure (on the 'anxiety-inducing effect' of the cancellation of the *AUP*, see CGEDD and CGAAER, 2020, p. 21).

On the one hand, the law is too present; on the other, it is insufficient. The criticism here is twofold: "true" law – hard law – is lacking, when it is not the law itself that is absent.

The author is struck first and foremost by the legal fragility of the existing water management framework. Whilst it is certainly based on decrees and orders, the bulk of it is of a more uncertain legal standing. It consists primarily of guidelines, for example regarding water storage facilities (République Française, 2015; République Française (2019). It is also based on circulars dealing with issues as crucial as the penalties imposed by the *OUGC*s in the event of non-compliance with their internal regulations (République Française, 2008). As for these regulations, they determine the fulfilment of the tasks incumbent upon the *OUGC*s, although their enforceability is uncertain and their legal standing is, in any case, very weak (Difficulty identified from the outset, see Lafitte, Devos and Fortet, 2008; for a more nuanced assessment, see CGEDD and CGAAER, 2020, p. 24). In these circumstances, is it really reasonable for the *OUGC*s to devise innovative methods for allocating water volumes or to outline a system of sanctions in the event of overuse (Limitation of the volume allocated in year N+1 in the event of an overrun in year N. For an illustration, see CGEDD and CGAAER, 2020, p. 35) if these provisions remain ineffective? Although the *OUGC*s are competent to issue administrative acts in accordance with the *Epoux Barbier* case law (Tribunal des Conflits, 1968), since they are private entities entrusted with a public service mission (the collective management of water) and to which public authority powers have been granted (notably the collection of charges, see section 2.2. below), the prefect's inability to delegate his policing powers to them renders their power to impose sanctions meaningless (on this subject, see Zakine, 2014). Hence the encouragement to conclude contracts between them and the irrigators, despite the reservations of the 2006 legislature (CGEDD and CGAAER, 2020, p. 44). Furthermore, even when the legal validity of a text such as the *AUP* is indisputable, it is nonetheless undermined by the risk of litigation and the systematic intervention of drought decrees which, in practice, supersede it. By defining the withdrawable volume too generously (CGEDD and CGAAER, 2020, p. 37), it inevitably appears, in the long run, to be a chimerical text (Dumoulin and Hubert, 2019). Ultimately, it is the binding force of the prefectural decrees themselves that comes to be doubted. On the one hand, the wording of the provisions in drought decrees sometimes reads more like a recommendation than an obligation (National Assembly, 2020). Yet, when the decree is vague, the water user-irrigator pays it little more than a distracted ear, to adapt the phrase used in the 1991 annual report of the Council of State on legal certainty ('*When the law talks too much, the citizen listens with only half an ear*', p. 20) ... On the other

²⁰ Memorandum of 3 May 2016 on the end of temporary authorisations for water abstraction for agricultural irrigation in water distribution zones (ZRE), NOR: DEVL1610431N.

hand, the rules governing the publication of these administrative acts are not always followed, rendering the restriction measures they set out unenforceable (National Assembly, 2020).

Moreover, the law is simply not powerful enough. The levers of water management are, in part, devoid of legal basis. The regulatory value of *TPGE* thus depends on whether or not they are incorporated into a *SAGE*; otherwise, they merely serve as a 'prelude' (CGEDD and CGAAER, 2020, p. 48). Similarly, a significant proportion of the tasks carried out by the *OUGCs* are not provided for in the legislation, starting with the regulatory section of the Environmental Code. This results in considerable discrepancies between the tasks of *OUGCs*, even those in neighbouring areas. Some stick to the bare minimum: applying for *AUPs*, allocating annual *PAR* volumes and passing on information to government departments. At the discretion of the *OUGCs* and with no legal basis other than their internal regulations, additional powers may be exercised, such as the authority to impose sanctions, a coordinating role for the agricultural council, or the development of partnerships with cooperatives and water managers (CGEDD and CGAAER, 2020, pp. 35–36). Finally, the issue of collecting the levy, the proceeds of which are paid to the Water Agency, is subject to provisions that vary according to internal regulations.

In anticipation of increased tensions between water users – whether for agricultural irrigation or other purposes – a consolidation of the existing legal framework would be welcome, pending a more comprehensive overhaul. Another lever for strengthening the effectiveness of positive law lies in the use of economic incentive mechanisms.

2.2. The role of economic incentives

Hitting people in the pocket often proves more effective than lengthy speeches, even legal ones. This obvious observation relates to the economic theory of the 'price signal'. Applied to water resource management, it dictates that the price of water should not be too low, otherwise water abstraction and, more broadly, the expansion of irrigated crops would be encouraged (Flory, 2003). The price of water can also be a powerful driver of behavioural change, for example by rewarding efforts to reduce water use (Art. R. 211-117-1 of the Environmental Code), where this is, of course, possible.

Two aspects are worth noting regarding water abstraction for agriculture.

Firstly, charges are levied on water abstractors and irrigators under the Environmental Code: the charge for water abstraction for irrigation that the *OUGC* may collect on behalf of the Water Agency (last paragraph of Art. R. 211-112 of the Environmental Code), but also the specific fee that the *OUGC* may impose to finance its operations (Art. R. 211-117-1 of the Environmental Code). The latter consists of a fixed component per user and, where applicable, a variable component depending on the volume of water consumed (First paragraph of Art. R. 211-117-2 of the Environmental Code).

Furthermore, financial penalties are imposed in the event of non-compliance with the regulations, in other words when the authorised volume is exceeded or the abstraction is unauthorised (Article R. 214-31-4 of the Environmental Code, referring to the controls and penalties relating to environmental authorisation provided for in Article L. 181-16 of the same Code). In addition to the criminal penalties under Art. R. 216-12 of the Environmental Code, there are administrative penalties which may take the form of fines (see Art. L. 171-9(4) of the Environmental Code). Whilst these are indeed regulations, these penalties also serve as an economic deterrent, as their cost is factored into the water price by the abstracting-irrigator. If the price is low and, moreover, inspections are rare, breaking the rules remains the most economically advantageous option.

What lessons can be drawn from the implementation of these two economic incentive mechanisms?

The first lesson lies in the limited room for manoeuvre of the *OUGCs*. At least here (see 2.1.) their levers for intervention are based on solid legal foundations. Nevertheless, the *OUGCs* are once again guided by the 'invisible hand' of the State. The methods for calculating the variable component of the specific charge are heavily regulated by the state. Based on quantitative criteria (Third paragraph of Article R. 211-117-2 of the Environmental Code), it cannot, moreover, be used as a tool to promote good environmental practices.

The second lesson concerns the effectiveness of the scheme. We have just discussed the charges: their amount is particularly low compared to other categories of water use. Penalties and enforcement are also of little deterrent effect. Despite the provisions of the decree of 23 June 2021, users may prefer to pay the €1,500 fine rather than comply with the rules. As for inspections, they are sporadic. Furthermore, they do not focus on the proper use of water volumes but are limited to exceeding limits observed at water intake points. Finally, there is the question of which authority is capable of carrying out any form of inspection. In theory, this is the responsibility of the water police, in this case, the Departmental Directorate for Territories (DDT), but the limited resources at their disposal obviously do not allow them to check all water abstraction

points – some of which are not geolocated in any case (CGEDD and CGAAER, 2020, p. 35). The *OUGC*s could also be involved – the debate is still ongoing. Although most refuse to act as a substitute for the water police and simply pass on the data they collect to the state authorities, it is worth asking whether, as the *OUGC*s are the holders of the *AUP*, they are not responsible for ensuring compliance with both the overall allocated volume and the allocated volumes... and would be responsible for enforcing them (CGEDD and CGAAER, 2020, p. 34).

The final lesson concerns the limitations of these economic incentive mechanisms designed to reinforce the applicable law: they amount to nothing more than ‘support’. As the volume of water available for allocation has been significantly reduced, consumption can in any case only be legally restricted, *all the more so* in structurally water-deficient basins. Nevertheless, the *OUGC*s cannot fulfil their remit if the specific levy is insufficient or remains unpaid.

Conclusion

Will things change soon? Probably not. In the name of ‘food security’ and more broadly ‘food sovereignty’, French Parliament last year voted a ‘good faith presumption’ for farmers during controls (see article 35 of the 2025 *Food Sovereignty Law* creating article L. 123-3 of the code of relations between the public and the administration relating to the right to regularization in the event of an error applicable to controls carried out in an agricultural operation). If the French Constitutional Court (2025) had not censored it, it would have continued the gradual easing of controls and sanctions for small farmers. The 2023 *CAP* horizontal regulation already provided for this (Regulation (EU) No 2021/2116 of 2 December 2021, Articles 83 and 84, on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Regulation (EU) No 1306/2013); the recent *CAP* revision decided to address the agricultural situation further relaxes the system (Regulation (EU) No 2024/1468 of 14 May 2024 amending Regulations (EU) 2021/2115 and 2021/2116 as regards standards for good agricultural and environmental conditions, programmes for climate, the environment and animal welfare, amendment of *CAP* strategic plans, review of *CAP* strategic plans and exemptions from controls and penalties). Creating more rules but lifting sanctions is not effective. It also creates insecurity. Let’s hope a change in EU law make, thanks to European elections that are still a long way off, food security law more secured!

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Victor Maublanc %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. /

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Jean-Victor Maublanc: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

How to Cite: Maublanc, Jean-Victor. (2026). The Insecurity of Food Security Law in Europe: The French Case of Agricultural Water. *Mediterranean Social Studies Journal*, 3(2), 72-81. <https://doi.org/10.64412/MediTerra.2026.283>

References

- Administrative Court of Appeal of Bordeaux. (2021, June 15). No. 19BX028664
- Administrative Tribunal of Poitiers. (2019, May 9). *French League for the Protection of Birds and others*, No. 1702441
- Administrative Tribunal of Poitiers. (2020, September 10). No. 1901677
- Aubin-Broute, R.-J. (2022). ‘Monitoring and evaluation of the CAP agroecological policy by the European Union’, *Revue de l’Union européenne*, p. 620

- CGEDD and CGAAER (2020). *Bilan du dispositif des organismes uniques de gestion collective (OUGC) des prélèvements d'eau pour l'irrigation* (Review of the OUGC system for water abstraction for irrigation) <https://www.vie-publique.fr/files/rapport/pdf/277129.pdf>
- Charente Low Water Management Plan (PGE) (2004, 26 April) http://fleuve-charente.net/wp-content/uploads/2015/10/Protocole_PGE_Charente_V5.pdf
- Constitutional Court. (2025). Decision No 2025-876 DC of March 20, 2025
- Council of State (2026). Opinion of the General Assembly no. 410698 on the text dated April 2, 2026.
- Cuadros-Casanova, I. et al. (2023). 'Opportunities and challenges for Common Agricultural Policy reform to support the European Green Deal', *Conservation Biology*, Vol. 37, issue 3
- Descrozaillie, F. (2021). *Report submitted on July 26, 2021 to the Minister of Agriculture and Food: 'Risk management and development of crop insurance'*, <https://agriculture.gouv.fr/rapport-remis-au-ministre-de-lagriculture-et-de-lalimentation-gestion-des-risques-et-developpement>
- Dumoulin, V. and Hubert L. (2019). *Feedback on the management of the 2019 drought in the water sector*, 60 pp., <https://www.vie-publique.fr/sites/default/files/rapport/pdf/273311.pdf>
- Emergency Draft Law (2026). Law No. 2632 for agricultural protection and sovereignty, tabled at the Presidency of the National Assembly on April 8, 2026.
- EPTB Charente (2016, July 27). Resolution approving the minutes of the board meeting of 21 June 2016, http://www.fleuve-charente.net/wp-content/uploads/2017/01/Dossier_CA_30012017_vf.pdf
- European Union (2000). Directive No. 2000/60/EC of 23 Oct. 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy, OJEC No. L 327 of 22 December 2000.
- European Union (2021a). Regulation No 2021/2115, 2 Dec. 2021 (the Strategic Plans Regulation).
- European Union (2021b). Regulation No 2021/2116, 2 Dec. 2021 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Regulation (EU) No 1306/2013).
- European Union (2024). Regulation No 2024/1468 of 14 May 2024 amending Regulations (EU) 2021/2115 and 2021/2116 as regards standards for good agricultural and environmental conditions, programmes for climate, the environment and animal welfare, amendment of CAP strategic plans, review of CAP strategic plans and exemptions from controls and penalties
- Flory, J.-C. (2003). *Water Agency Charges. Issues, Objectives and Proposals for Change in the Context of Water Policy Reform*.
- Food and Agriculture Organization (1996). *Rome Food Sovereignty Declaration*, World Food Summit.
- Gagnebet, P. et al. (2025, December 19). 'Farmer anger spreads in protests from southern France to Brussels', *Le Monde*, https://www.lemonde.fr/en/economy/article/2025/12/19/farmer-anger-spreads-in-protests-from-southern-france-to-brussels_6748680_19.html
- Grimonprez, B. (2020). 'Agricultural uses of water: the legal defence of the commons', *Revue de droit rural* No 487, study 32.
- Grimonprez, B. (2025a). 'Loi d'orientation pour la souveraineté agricole : presque rien sur presque tout', *La Semaine juridique Notariale et Immobilière*, p. 1079.
- Grimonprez, B. (2025b). 'Loi "Duplomb": reculer pour mieux sauter ?', *La Semaine juridique Edition Générale*, p. 1017.
- Inter-departmental Order (2023, March 17). Imposing additional requirements on the interim measures relating to the regulation of water volumes for irrigation use for the period from 1 April 2023 within the management area of the OUGC Cogest'eau.
- Inter-prefectural Decree (2013, December 17). No. 2013351-0012 designating the OUGC.
- Inter-prefectural Order (2022, April 7). RAA No. 16-2022-04-07-00006 giving Cogest'eau formal notice to rectify the administrative situation and imposing interim measures pending compliance with administrative requirements.
- Lafitte, J.-J., Devos, P. and Fortet, P. (2008). *Les organismes uniques d'irrigation*
- Law proposal No. 330 (2026). Proposal aimed at mitigating over-regulation relating to the use of plant protection products which is detrimental to European competition in order to avoid the disappearance of certain agricultural sectors, tabled at the Presidency of the Senate on Friday, January 30, 2026.
- Local Water Commission (CLE). (2019, October 8). http://www.fleuve-charente.net/wp-content/uploads/2016/07/19-10-08_diapo-EPTB-CLE.pdf

- Maublanc, J.-V. (2024). 'The new Common Agricultural Policy in the face of drought', *Revue de droit rural*, No 1, p. 18.
- Maublanc, J.-V. (2025). 'The agri-environmental service contract', in Grimonprez, B. et Aubin-Broute, R.-J. (dir.), *Rural contracts as a field for legal innovation*, *Revue de droit rural*, No 4, p. 30.
- Maublanc, J.-V. (2026). 'Agricultural sovereignty and administrative law', *Revue française de droit administrative*, No 3, p. 472.
- Memorandum (2016, May 3). The end of temporary authorisations for water abstraction for agricultural irrigation in water distribution zones (ZRE), NOR: DEVL1610431N
- National Assembly, (2020, June 4). *Information Report No. 3061 submitted by the fact-finding mission on the management of conflicts of use in situations of water scarcity*.
- Official Journal of the French Republic (OJRF) (1964, December 18). Law No. 64-1245 on the management and distribution of water and the control of water pollution.
- Official Journal of the French Republic (OJRF) (1992, January 4) Law No. 92-3 on water.
- Official Journal of the French Republic (OJRF) (2006, December 31). Law No. 2006-1772 on water and aquatic environments.
- Official Journal of the French Republic (OJRF). (2025a, March 25). Law No 2025-268 of March 24, 2025 on guidelines for food sovereignty and generational renewal in agriculture.
- Official Journal of the French Republic (OJRF). (2025b, August 12). Law No. 2025-794 of August 11, 2025 aimed at removing constraints to the exercise of the profession of farmer.
- Prefect of Charente-Maritime (2003, December 2). Order No. 03-3757 establishing the list of municipalities included in the water allocation zones of Charente-Maritime
- République Française (2015). *Instruction du Gouvernement du 4 juin 2015 relative au financement par les agences de l'eau des retenues de substitution* NOR: DEVL1508139J (Government instruction of June 4, 2015 concerning the financing by water agencies of substitute reservoirs).
- République Française (2019). *Instruction du Gouvernement du 7 mai 2019 relative au projet de territoire pour la gestion de l'eau*. NOR: TREL1904750J. (Government instruction of 7 May 2019 relating to the territorial project for water management).
- République Française (2008). *Circulaire du 30 juin 2008 relative à la résorption des déficits quantitatifs en matière de prélèvement d'eau et gestion collective des prélèvements d'irrigation*. NOR: DEVO0815432C (Circular of June 30 concerning the reduction of quantitative deficits in water abstraction and the collective management of irrigation abstractions).
- République Française (2026). Code de l'environnement. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006074220/2026-07-26
- Tribunal des Conflits. (1968, January 15). *Société Air France v Epoux Barbier*, No. 01908
- Vie publique, (2024). 'Souveraineté agricole et alimentaire de la France: des fragilités "préoccupantes"', <https://www.vie-publique.fr/en-bref/293690-souverainete-agricole-et-alimentaire-des-fragilites-preoccupantes>
- Zakine, C. (2014). 'The OUGC for water: champion of the general environmental interest, catalyst for collective initiatives in the regions', *Revue de droit rural* No. 426, study 14.